

2018

DOCTORANDORUM DIES

DEJINY A TEÓRIA UMENIA A ARCHITEKTÚRY
DEJINY FILOZOFIE
ETIKA A MORÁLNA FILOZOFIA
KLASICKÁ ARCHEOLÓGIA
SLOVENSKÉ DEJINY
SOCIÁLNA PSYCHOLÓGIA
SYSTEMATICKÁ FILOZOFIA

DOCTORANDORUM DIES 2018

KRAKÓW - TRNAVA 2018

DOCTORANDORUM DIES 2018

ZOSTAVOVATELIA:	Mgr. Mária Dédová, PhD. doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.
RECENZENTI:	prof. Peter Halama, PhD. prof. ThDr. Mgr. Helena Hrehová, PhD. prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD. prof. PhDr. Ivan Gerát, PhD. doc. PhDr. Marián Špajdel, PhD. Mgr. Lucia Nováková, PhD.
VYDAVATEL:	Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave Towarzystwo Słowaków w Polsce

© Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2018
© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2018

Publikácia neprešla jazykovou korektúrou. Za jazykovú úroveň príspevkov zodpovedajú autori.

ISBN 978-83-8111-067-9

OBSAH

Helena Hrehová, MORÁLKA A VEDECKÁ METODOLÓGIA Z POHLADU ETIKY V KONTEXTE HUMANITNÝCH VIED A UNIVERZITNÉHO VZDELÁVANIA.....	6
Stanislava Kustrová, VZŤAH MEDZI AKTÍVNÝM A KONTEMPLATÍVNÝM PRINCÍPOM VO VYBRANÝCH PRÍKLADOCH RENESANČNÉHO UMENIA.....	14
Romana Puškelová, K AGONISTICKÉMU LIBERALIZMU A VÝZNAMU HODNOTOVÉHO PLURALIZMU ISAIAHA BERLINA.....	24
Simona Anderáková, ODPUSTKOVÉ LISTINY ZA PONTIFIKÁTU PÁPEŽA INOCENTA VI. (1352 – 1362).....	31
Dominika Gábriková, METODOLÓGIA SKÚMANIA HOSPODÁRSKÝCH A SPOLOČENSKÝCH ASPEKTOV VINOHRADNÍCTVA V MALOKARPATSKÝCH MESTÁCH MODRA, PEZINOK A SVÄTÝ JUR V 17. – 18. STOROČÍ.....	36
Lenka Pavlíková, METODOLOGICKÉ PROBLÉMY SPRACOVANIA SFRAGISTICKÉHO MATERIÁLU.....	44
Zuzana Chovaňáková, IMITATION OF GREEK ART BY ROMANS.....	52
Veronika Kohútová, MOŽNOSTI DIŠTANČNÉHO PORADENSTVA PRE ONKOLOGICKÝCH PACIENTOV.....	58
Simona Navarová, ZVLÁDANIE ZÁŤAŽE VO VZŤAHU SO SEBAHODNOTENÍM U ZDRAVOTNÍCKYCH PRACOVNÍKOV.....	66

MORÁLKA A VEDECKÁ METODOLÓGIA Z POHLADU ETIKY V KONTEXTE HUMANITNÝCH VIED A UNIVERZITNÉHO VZDELÁVANIA

Helena HREHOVÁ

Úvod

V každodenných správach, v mediálnych vedecko-odborných diskusiách, v rétorike politikov, manažérov a tiež vedcov na všetkých úrovniach či už v oblasti humanitných, prírodných, alebo technických vied, sme neustále svedkami odvolávania sa na etiku a etické správanie.

Etika sa javí v týchto kontextoch len ako akési ošúchané klišé, ustálená fráza, alebo zastrešujúci punc, ktorý sa očakáva, no nevenuje sa mu náležitá pozornosť. Postmoderným ľuďom vyhovuje nezáväzné liberálne zmýšľanie, preto nemajú radi, ak sa im pripomína morálka a etická zodpovednosť. Odpoveď na otázku, prečo je to tak? – je jednoduchá. Tam, kde niet noriem, niet ani potreby v niečom sa obmedzovať.

V skutočnosti však v posledných okamihoch nášho života nebude dôležité to, ako sme zmýšľali, čo sme povedali a napísali, ale ako sme konali. Sv. Tomáš Akvinský (1225 – 1274) práve z tohto dôvodu akcentoval realitu „*finis ultimus*“, ktorá je ľuďom determinovaná a nikto sa jej nebude môcť vyhnúť.

Doktorandom v oblasti humanitných vied na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave by som chcela pripomenúť, potrebu koncentrovanosti na to, čo je v súvislosti s vyššie povedaným, podstatné. Samozrejme, že úvahy v oblasti pravdy, dobra, krásy, lásky vyzrievajú nielen v čase, ale aj do hĺbky, no mladí ľudia potrebujú vidieť aj živé vzory osobností, ktoré vynikajú vedeckou erudíciou aj ľudským prístupom. To znamená takých, ktorí sú otvorení pre dialóg a osobný rozhovor.

1. Metóda ako cesta v oblasti vedeckého výskumu

Slovo *metóda* je odvodené od gréckeho slova *méthodos*. Tento termín označuje *cestu k niečomu*, alebo *spôsob* získavania, objasnenia a overenia nových vedeckých poznatkov v oblasti vedných disciplín. Metódy a metodologické prístupy slúžia na to, aby mohol byť vymedzený prístup ku skúmanej problematike. Tento prístup nemá uprednostňovať kontra-pozíciu, ale kompatibilitu. Bezprostredným cieľom metódy je: *videnie vecí*, *vedenie*, *overovanie* a následne *etické konanie*. Spomenuté slovesné tvary na seba bezprostredne nadväzujú, no kvalitatívne sú odlišné. Z videnia sa zrodili empirické vedy, z vedenia filozofické vedy (a najmä gnozeológia). Verifikácia je nápomocná pri zistení, čo je pravdivé a čo nie s cieľom vylúčiť tzv. *dubbia* (pochybnosti). Ak vedec nadobudne istotu, jeho konanie má byť rozvážne, pretože rozvážnosť je cestou k múdrosti.

Každá veda (grécky *gnosis*), aby sa mohla nazývať *vedou*, potrebuje získať rozumnou cestou vierohodné poznatky. To, čo človek rozumom objaví ako dobré, je hodné realizácie. Pravda osvetľuje cestu k dobru a obidve spolu robia život krásnym.

Postulátom hodnovernosti je analytické skúmanie sprevádzané rozpravou v štýle „*pro et contra*“, s pomocou ktorého sa môže výskumný vedec dopracovať k syntetizujúcim záverom.

Etika vedy sa v súčasnosti prudko rozvíja, ale aj naďalej platí, že vedecké metódy majú byť zrozumiteľné a podriadené cieľu. Okrem skúmania etických noriem a pravidiel vedeckej práce patria do kompetencie etiky tri aktivity:

- a) objasnenie noriem, ktoré usmerňujú vzťahy medzi vedcami navzájom,
- b) zhodnotenie noriem s cieľom uznať výsledky práce predchádzajúcej generácie vedcov,
- c) poukázať na nevyhnutnosť svedomia, ktoré pripomína vede zodpovednosť za objektívnu pravdu v oblasti vedeckého výskumu.

Veda vždy mala a aj má enormný vplyv na človeka vo svojich pozitívnych, ale i negatívnych dôsledkoch. Okrem tradičných otázok etiky v súvislosti s dobrom, sa predmetom etiky stala aj otázka vzťahov medzi: vedou a etikou a tiež medzi ideálmi a normami vedy. V postmodernom kontexte sa výrazne zmenil subjekt zodpovednosti. Zodpovedná už nie je len veda a konkrétny vedec, ale aj vedné disciplíny a výskumné tímy. Dôležitú úlohu tu má aj otázka slobody vedeckého skúmania a tiež aj regulácia vedy s pomocou noriem sledujúcich humanistický ideál. Prioritnou vecou v oblasti výskumu je aj vzťah medzi vedou a morálkou, pôsobenie vedy na morálku, mravný pokrok, ako aj vplyv morálky na vedu. Vo všeobecnosti delíme vedecko-výskumné metódy na:

1. *empirické* (využívajú sa v empirickom výskume a pri experimentoch),
2. *teoretické* (využívajú sa v teoretickom výskume a pri abstrakcii, napr. v logike, pri analýzach a syntézach, pri indukcii, dedukcii, alebo pri historických rekonštrukciách),
3. *praktické* (pri vštepovaní dobrých návykov a cností v oblasti výchovy a správania).

Vedeckému výskumu predchádza príprava. Po nej nasleduje etapovité získavanie vedeckých poznatkov: zbieranie dát, ich spracovanie, kategorizácia kvôli čo najlepšiemu praktickému využitiu poznatkov. Vedecké metódy sa vždy prispôbujú objektívnej realite.

Metodológia vedy má za cieľ uchopiť objekt a následne postupovať (s pomocou nových získaných poznatkov) k dosiahnutiu stanoveného cieľa. Z tohto pohľadu je metóda procesom. Má svoju precíznú štruktúru a formu. Jej súčasťou sú: východiská, operácie, logická postupnosť, verifikácia výsledkov a vyhodnotenie samotného vedeckého prínosu.

V prípade, že ide o jednoznačné východisko a postup, hovoríme o *silnej* alebo *semisilnej* metóde. *Silná metóda* je takou preto, že ponúka ideál. *Vedecká metóda* však nie je ideálom. Naopak, usiluje sa o reálny a overený výsledok. Pri *slabších semislabých metódach* je dané len východisko, nie postup.

Predmet vedy sa vyvíja a mení a spolu s ním aj chápanie charakteru vedy. V začiatkoch rozvoja vedy stačili jednoduché opisy. Neskôr v období systematizácie vedeckého prístupu sa začali hľadať stabilné štruktúry, aby sa zistilo, čo je v skúmaní spoločné, čo podobné a čo odlišné. Všetky humanitné disciplíny, teda nielen špekulatívno-teoretické (metafyzika, logika, gnozeológia) predpokladajú vlastnú metodológiu. A keďže etika je praktickou vedou a skúma vzťahy a ich dopad na človeka a ľudstvo, jej charakter je preventívny. Cieľom tejto prevencie je predchádzať reálnym konfliktom. Z tohto dôvodu sa etika usiluje o spoluprácu so všetkými spoločenskými vedami.

Francúzsky filozof židovského pôvodu Emmanuel Lévinas (1905 – 1995) so zreteľom na dôležitosť etiky pre život, ju nazval „prvou filozofiou“. Ďalší francúzsky filozof a novotomista Jacques Maritain (1882 – 1973) podčiarkoval v súvislosti s etikou „spolu vplyv“ biblického posolstva,

klasickej gréckej filozofie (zvlášť Aristotela), patristickej tradície (sv. Augustín, T. Akvinský) a tiež moderného filozoficko-etického myslenia, ako aj ich kompatibilitu so spoločenskými vedami. Maritain v sekulárnom kontexte 20. storočia veľmi zdôrazňoval potrebu „rehabilitácie morálnej filozofie“.¹ A rovnako aj podľa súčasného talianskeho filozofa Vittoria Possentiho (nar. 1938) predstavuje morálna veda integrálnu súčasť filozoficko-etického myslenia a nemožno ju oddelovať od tohto kontextu. Podľa vyššie vymenovaných mysliteľov úlohou etiky je hlbšie špecifikovať nielen morálne otázky, ale ich aj konfrontovať s morálnou skúsenosťou.

K objasneniu dôležitosti morálnej filozofie významne prispel aj emeritný škótsky filozof Alasdair MacIntyre (nar. 1929) v diele *After Virtue* (Za cnosťou, 1982), ako to uvádza V. Possenti.² MacIntyre totiž vyjadril hlboké znepokojenie nad skutočnosťou, že: „(...) náš morálny jazyk je v stave neporiadku, respektíve chaosu. V súčasnej kultúre sme stratili porozumenie morálke.“³

Podľa Vittoria Possentiho má etickosť a morálnosť súvis s religiozitou človeka: „*Etika a morálna filozofia majú zmysel, iba ak sú vo vzťahu s niečím stabilným (s Absolútnom)*.“⁴ Analogicky zmyšľal aj už citovaný Jacques Maritain, ktorý tvrdil, že etika a morálna filozofia potrebujú metafyziku ako potvrdenie toho, že človek je vo vzťahu s Absolútnom, hoci tento vzťah je vzťahom slobodným. Každý človek by preto mal „(...) *bdiieť nad vlastnou slobodou a vlastným večným osudom, to znamená hľadať pravdu a konfrontovať ju s tým, čo človek pozná, no má tiež poslúchať aj vlastné svedomie, teda to, čo ono potvrdzuje ako pravdivé*.“⁵

Napriek všetkým týmto tvrdeniam však chceme povedať, že v každej spoločnosti existujú aj ľudia, ktorí sa nehlásia k žiadnemu náboženstvu, no predsa žijú morálne. Kondície etiky a morálnej filozofie sú totiž podmienené nielen aktuálnosťou a mnohorakosťou protirečiacich názorov (pravicových, ľavicových, liberálnych, globálnych, multikulturálnych a trans-rodových), ale aj svedomím. Dejinná skúsenosť potvrdzuje, že kríza filozofie nastáva vtedy, keď je jej obsah vyprázdnený od pravdy a kríza etiky nastáva vtedy, keď jej obsah je vyprázdnený od dobra.

K morálnej vede prináležia pravdivé determinácie. Latinské „*quid est veritas*“ (zaiste je pravda) predpokladá vedenie, že: „(...) *nad celým ľudským životom dominuje pozvanie k dokonalosti*.“⁶ Z tohto dôvodu má aj morálna veda svoje vlastné metódy, ktoré ukazujú cestu k pozitívnemu progresu. Špecifickou metódou *morálnej filozofie* je predovšetkým:

1. *filozoficko-etická reflexia* ako prostriedok premýšľania o tom: Čo je morálnosť? Čo ju vytvára? Ako sa žije podľa morálky?
2. *teologická reflexia* – príkladom toho je napr. spôsob filozofovania dánskeho mysliteľa S. Kierkegaarda, ktorý o teologickom probléme v kauze „Abrahám – Izák“ premýšľal filozoficky.

V oblasti morálky má významné miesto aj morálna skúsenosť. Jej zásluhou je ľudstvo schopné rozpoznať *základné princípy morálnosti* a následne *prehlbovať poznatky o morálnom fenoméne* v kontexte dejín a života.

¹ Porov. MARITAIN, J.: *Nove lezioni sulle prime nozioni della filosofia morale*, Milano: Editrice Massimo, 1. ed., 1996, s. 17.

² Porov. POSSENTI, V.: *Enciclopedia, genealogia, tradizione*. Milano: Editrice Massimo, 1993.

³ KUNA, M.: *Úvod do etiky cností*. Ružomberok: Katolícka univerzita, Filozofická fakulta, 2010, s. 60.

⁴ POSSENTI, V. Introduzione. In: MARITAIN, J.: *Nove lezioni sulle prime nozioni della filosofia morale*, Milano: Editrice Massimo, prima edizione, 1996, s. 11.

⁵ Porov. MARITAIN, J.: *Il contadino della Garonna. Un vecchio laico s'interroga sul mondo presente*. Rimini: Il Cerchio Iniziative Editoriali, 2009, s. 30.

⁶ MARITAIN J.-R.: *Vita di preghiera. Liturgia e contemplazione*. Roma: Borla – Città del Castello: Collana diretta da Carla Tessoro, s. 101.

2. Metodológia ako postup v kontexte spoločenských vied

V oblasti spoločenských vied zohráva v metodológii dôležitú úlohu *výrok*. Ním sa pýtame na zmysel pravdivosti, nepravdivosti, alebo aj pravdepodobnosti. Istým druhom výroku je *súd*, ním vyjadrujeme myšlienku alebo názor. V metodológii rozlišujeme tri druhy súdov:

1. *logické súdy* – opierajú sa o nepreverené predpoklady, teda neskúmajú hodnotu pravdivosti. Tento postup je bežný vo formálnej logike a v matematike.

2. *popisné súdy* – vyjadrujeme nimi vlastnosti, vzťahy, alebo kauzálne súvislosti objektov.

3. *hodnotiace súdy* – sú typické pre etiku, estetiku, axiológiu, psychológiu, históriu. Jeden súd je odvodený z druhého, alebo aj z viacerých súdov. Všetky by však mali vychádzať z overených predpokladov. Ak nie sú tieto predpoklady splnené, nemôže byť takýto súd zahrnutý do vedeckého jazyka, respektíve do metodológie. To znamená, že nemôže byť považovaný za vedecký poznatok. S týmto predpokladom počítame aj pri skúmaní identity, axióm a hypotéz.

* *Identita* je spojením niekoľkých výrokov s rovnakou definíciou.

* *Výrok* je odvodený z teorém (všeobecne platných poučiek) odvodených z východiskových axióm.

* *Axióma* je druh výroku, ktorého platnosť má zaručiť evidencia, jasnosť a zrozumiteľnosť.

* *Hypotéza*, ktorá je neoddeliteľnou súčasťou vedeckej práce, je neovereným výrokom. Hypotézy sa v priebehu overovania menia a niekedy nadobúdajú charakter zákonov, vedeckej teórie, alebo aj vedeckého systému. Hypotéza sa využíva aj v dotazníkovom skúmaní.

* *Premisa* sa od axiómy líši tým, že vyjadruje určitý predpoklad vyjadrený výrokom. Z neho môže byť na základe úsudku vyvedený ďalší výrok. Platnosť úsudku je vždy závislá od pravdivosti premisy.

* *Kategória*, alebo aj pra-pojem, je zvláštnym druhom najvšeobecnejšieho pojmu. Zároveň je aj fundamentálnym konceptom, ku ktorému už nemožno nájsť všeobecnejšie a nadradenejšie formy vo svete, napr. u Aristotela to bola podstata (substancia), kvalita, kvantita, vzťah. Samotné bytie malo však v jeho koncepcii nad-kategoriálny charakter.

* *Zákon* je všeobecnou výpoveďou nejakej vedeckej teórie. Vyjadrujeme nim všeobecnú platnosť.

* *Pravidlo* je pojmom, ktorý má blízko k zákonu, avšak zahŕňa aj možnosť výnimiek (pravidlá pravo-pisu, pravidlá cestnej premávky, atď.). V prirodzenom jazyku sa funkcia pravidiel môže nahradiť aj inými výrazmi, ale takáto náhrada je omnoho ťažšia vo vedeckom jazyku.

Významnú úlohu vo vedeckom jazyku zohrávajú aj zátvorky, čiarky, medzery, rozdeľovacie znamienka, úvodzovky. Sú to neslovné znaky vedeckých jazykov.

V súčasnosti je vývoj v rámci jednej vedeckej disciplíny veľmi rýchly. Rôzni autori používajú na vyjadrenie výrokov odlišné symbolické znaky. V 21. storočí má napríklad obrovský význam „programovací jazyk“ prezentovaný množinami stálych znakov. Aby mohli počítače automaticky riešiť úlohy, musia dostať isté správy v presne formalizovanej podobe.

Každý cyklus solídneho vedeckého bádania ma spravidla niekoľko fáz:

1. *počiatočná fáza* – videnie problémov, nejasností okolo hypotéz, ktoré vyžadujú redukciu;

2. *stabilizovaná fáza*, kedy sa rozpracúvajú hypotézy, respektíve vedecké teórie;

3. *krízová fáza*, keď sa objavia nové nejasnosti a jediným východiskom je tu falzifikácia a verifikácia.

4. *finálna fáza*, v ktorej sa potvrdzuje niečo ako pravdivé, alebo nepravdivé.

3. Predmet vedy a chápanie metodológie vied

Predmet každej vedy podlieha zmenám. Veda sa v priebehu vývoja aj vnútorne diferencuje pod vplyvom interakčných procesov a vzťahov medzi vednými disciplínami. S týmito zmenami sa postupne mení aj chápanie predmetu metodológie vied, obsah, rozsah aj spôsoby chápania vedy. Pod vplyvom tohto rozvoja sa následne mení aj obraz sveta a štruktúra vedeckého poznania. Vývoj súčasnej vedy vyžaduje (práve na základe spomenutých skutočností) dôkladné štúdium či už v oblasti filozofie, etiky, hospodárstva, politiky, ekonomiky, vojenstva, ochrany zdravia, alebo životného prostredia.

Vedecká metóda je zameraná na jednotlivé aspekty, ktoré sú viditeľne prítomné vo svete, teda na predbežné deskripcie a hypotézy skúmajúce konzistentnosť overovaných javov. Rovnako sa tiež testujú aj predikcie na základe experimentov a pozorovaní. Na ich základe ich výsledkov sa potom modifikujú hypotézy. Jednoducho povedané, jednotlivé kroky sa opakujú dovtedy, kým nezmiznú diskrepancie medzi teóriou, experimentom a pozorovaním.

Ak sa dosiahne konzistentnosť a hypotéza sa stane teóriou, vtedy sa teória stane fundamentom, na základe ktorého sa vysvetľujú pozorované javy a robia prognózy (predikcie). Veľkou výhodou vedeckej metódy je, že je nepredpojatá a bez predsudkov.

Každého vedeckého pracovníka možno preveriť na základe experimentu, ale aj podľa toho, či prináša alebo neprináša nové poznanie, či je výsledok jeho výskumu pravdivý, alebo chybný. Prijatie nejakej teórie závisí od výsledkov pozorovania a od experimentov. V skutočnosti možno väčšinu vedeckých experimentov a pozorovaní zopakovať viackrát, no niektoré sú aj neopakovateľné, to znamená, že ich nemožno verifikovať, hoci máme pochybnosti. Napríklad pri štúdiu vesmíru nemôžeme vykonávať experimenty podľa informácií, ktoré získavame z jednotlivých meraní. Teórie sú v tomto prípade len vydedukované z pravidelnosti a opakovania pri pozorovaní nejakých fyzikálnych zákonov.

Každá teória musí byť falzifikovateľná, aby sa ukázalo, či je pravdivá, alebo nepravdivá. Teória, že na Mesiaci nežijú malí zelení mužíci, je dnes už overená a vedecká. Napriek tomu existujú kritici, ktorí majú výhrady voči vedeckej metóde, a to preto, že sa nemôže prispôbiť tomu, čo nie je dokázané. Argumentom je tu fakt, že je veľa vecí, o ktorých sa v minulosti myslelo, že sú nemožné, a dnes sú realitou (let na Mesiak, na Mars). Na základe vedeckých overení vzniká nová teória, no veda súvisí aj s vierou, hoci nie sú identické. Vedecká metóda sa uplatňuje v týchto etapách:

1. pri pozorovaní a deskripcii fenoménu alebo skupiny fenoménov;
2. pri formulovaní hypotéz a pri objasneniach javov (kauzy mechanizmov);
3. pri využití hypotéz na predikciu existencie ďalších javov;
4. pri interpretácii experimentálnych testov prostredníctvom nezávislých experimentov.

Ak nejaký experiment potvrdí hypotézu, môže byť považovaný za teóriu. Ak nie, má byť odmietnutý alebo modifikovaný. Veda je svojou povahou sociálna. Z tohto dôvodu hovoríme aj o sociológii vedy, ktorá je doposiaľ málo rozvinutá.

Úlohou vedy je pretvárať svet. Veda touto činnosťou zasahuje do konania ľudí, hoci nie vždy pozitívne (existuje mnoho roztržitých vedcov, z ktorých veda urobila workholikov). V súčasnosti je veda (vzhľadom na svoju interdisciplinárnu komplexnosť) komplikovane zložitá, mnohoúrovňová, vnútorne diferencovaná, nezávislá a autonómna. Ciele vedy však vždy odrážajú a akumulujú spoločenské ciele, záujmy a potreby.

4. Etika vedy

K vedeckým metódam v oblasti humanitných spoločenských vied patrí: metóda deskriptívna, naratívna, hermeneuticko-filologická, dejinno-interpretatívna, fenomenologická, komparatívna, reflexívna, analytická, syntetická, induktívno-deduktívna, dialektická, kritická, dotazníková, štatistická. Vo vedeckom výskume sa možno s pomocou týchto metód dopracovať k relevantným výsledkom.

Etika a morálna filozofia sa vo svojom vedeckom bádani niekedy kriticky vyhranujú voči pozitivistickým, scientologickým a nihilistickým prúdom. Je to kvôli tomu, že ani empiricky overené výskumy negarantujú stopercentnú spoľahlivosť a istotu. Nie všetko možno overiť a objasniť. Keby to takto bolo, za dlhé stáročia ľudskej námahy, by sme už dávno mali všetko overené a jasné, no nie je to tak.

Aj v 21. storočí vynakladáme na vedecky výskum obrovské finančné prostriedky či už v oblasti medicíny (dlhodobo sa napr. hľadá liek proti rakovine), kozmu (vytrvalo hľadáme život na iných planétach), nových technológií (robotizácia v priemysle, ale aj zdokonaľovanie stále účinnejších zbraní). Na prvý pohľad sa zdá, akoby išlo len o vyššiu humánnosť, no v skutočnosti je v pozadí týchto aktivít biznis, prestíž, moc.

V závere je dôležité povedať, že veda a vedecké pravdy sú ľudským konštruktom, teda nedokonalým. Nemôžu byť všeobecne prijateľné pre všetkých ľudí a nie sú ani všemocné. Jozef Ratzinger (aktuálne emeritný pápež Benedikt XVI.) svojho času tvrdil, že keby si veda: „(...) nárokovala, že vyčerpá hranice ľudského poznania, poprela by svoj vlastný vedecký charakter. Takéto počínanie by iba potvrdilo nepochopenie vedy aj samotného človeka.“⁷

Veda má napriek všetkému veľký význam, a to najmä preto, že hľadá základ racionality a spôsob ako dospieť k pravde. Má teda svoju pozitívnosť, ale na strane druhej nevie vyriešiť všetko. Veda nevie vyčerpávajúcym spôsobom zodpovedať na všetky podstatné otázky života. Veľkým paradoxom je aj skutočnosť, že aj napriek tomu, že dnes máme veľmi dobre rozvinutú vedu a nechýbajú nám základné materiálne veci, predsa prežívame krízu zmyslu života, krízu vedy, krízu hodnôt. S nimi úzko súvisí aj beznádej a pesimizmus v otázkach pravdy, dobra a spravodlivosti.

V 21. storočí je veľmi potrebná rehabilitácia praktickej filozofie, dokonca viac ako spravodlivosti, lebo spravodlivosť je súčasťou etiky. V tomto zmysle etickosť a morálnosť transcendujú spravodlivosť. K vyššie naznačenej rehabilitácii sa môžeme dopracovať jedine cez návrat k racionálno-realistickej etike (Aristotela), cez návrat ku kresťanskej etike (evanjeliová náuka), schopnej oživovať otázky: Čo je dobro? Aký cieľ má človek? Čo je hodnota, šťastie, norma? V súčasnosti by sme si mali položiť aj otázky o tom, aký je vzťah medzi vedecko-technologickým rozvojom a morálkou? Majú všetky technológie naozaj jednoznačne pozitívny charakter? Nemá veda, tak ako všetko ľudské, dvojaký efekt: niečo pozitívne prináša, alebo napráva, iné nič? Táto dvojakosť svedčí o tom, že veda a vedecký pokrok nie sú nekonečné.

5. Morálna formácia a jej urgentnosť pre dobro všetkých

Človek je závislý nielen od prirodzeného poriadku vo svete, ale aj od poriadku nadprirodzeného. Poukazuje na to naša nedokonalosť, krehkosť, omyly, chyby. Nemáme dokonalé zmysly, ani rozum. Ako by teda mohla byť veda dokonalá?

V centre záujmu etiky a morálnej filozofie sú medziľudské vzťahy, vzťah človeka s Absolútnom, vzťah etiky a vedy, etiky a práva, etiky a spoločnosti, etiky a politiky, etiky a hodnôt, vzťah morálky

⁷ RATZINGER, J.: *Benediktova Európa v kríze kultúr*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 2008, s. 65.

a slobody, slobody a cností. V týchto vzťahoch sa totiž kultivuje vzťah k pravde, dobru a kráse. Ľudská morálnosť nezávisí len od intelektu a vôle, ale aj od Božej milosti. Ľudská prirodzenosť a Božia milosť si vzájomne neprekážajú. Rozum a viera, etika a veda (zahŕňajúca všetky vedné odbory) majú svoje špecifiká a autonómiu, no nie v zmysle absolútnom.

Človek ako subjekt je autonómny, ale jeho morálne rozhodnutia sú ovplyvňované množstvom vnútorných i vonkajších faktorov. Dokonalosť života však jednoznačne závisí od dobra a lásky. A práve v týchto dvoch realitách je skrytá odpoveď, prečo nie sú všetci ľudia šťastní. Šťastie závisí od rozumového poznania, ale aj od slobodnej vôle a možnosti uplatniť nielen dobrú, ale aj zlú vôľu, ktorá má korene v nadradenom správaní, od ktorých je blízko k závisť, nenávisť, zabíjaniu.

Intelekt a slobodná vôľa sú znakmi ľudskej dôstojnosti. Od ich súčinnosti závisí morálnosť človeka. Morálnosť je múdрым počínaním, je to dobro, ktoré je základom ľudského šťastia. Takéto šťastie sprevádza radosť a pokojné svedomie. Poznať pravdu a dobro je neodvolateľnou úlohou každého človeka. V tomto poznaní sa zrkadlí osobný hodnotový poriadok inteligentného človeka, ale prostriedkom na realizáciu hodnôt sú cnosti: *intelektuálne* (múdrosť, veda, umenie), *nadprirodzené* (viera, nádej, láska), *morálne* (rozvážnosť, odvaha, spravodlivosť, miernosť) a *humánne* (čestnosť, pracovitosť, veľkorysosť, veľkodušnosť). Poznanie hodnôt postuluje cieľ a cieľ dáva zmysel ľudskému životu. Byť dobrovoľne cnostným, znamená byť oslobodeným *na úrovni intelektuálnej* (s pomocou metafyziky usmerňujúcej k pravde) aj *na úrovni etickej* (s pomocou formovania vôle k dobru a láske).⁸

Záver

V závere sa pokúsim zosumarizovať tri praktické veci užitočné pre všetky spoločensko-vedné odbory, ktoré dbajú na vedeckú dôslednosť, serióznosť a morálnu zodpovednosť:

1. Človek ako *subjekt* sa má namáhať, aby *objekt*, ku ktorému inklinuje, bol morálny. Morálne musia byť zároveň aj prostriedky, okolnosti a cieľ.
2. Šťastie na zemi síce nie je trvalé, ale vždy je závislé od nášho konania. To znamená, že sa oň máme pričiniť osobne s pomocou kultivácie dobra a lásky.
3. Blaženosť (oproti šťastiu) ako to tvrdil už stoický filozof Marcus Aurelius (121 – 180 po Kr.) je prejavom „*dobrej mysle a je dokonalým stavom*“.⁹ Na tento status má rozumný človek pamätať počas celého svojho života a vo všetkých aktivitách, pretože blaženosť je realitou budúcou. Ona bude pleromou noblesnej eschatologickej symfónie *všejednoty*, ktorá je cieľom ľudstva.

⁸ Porov. POSSENTI, V.: Introduzione. In: MARITAIN, J. *Nove lezioni sulle prime nozioni della filosofia morale*. Milano: Editrice Massimo, 1996, s. 31 – 32.

⁹ AURELIUS, M.: *Ricordi (Spomienky)*, VII, 17. Firenze: A cura di L. Ornato, Barbera, 1867.

Literatúra:

- AURELIUS, M.: *Ricordi (Spomienky)*, VII, 17. Firenze: A cura di L. Ornato, Barbera, 1867.
- KUNA, M.: *Úvod do etiky cností*. Ružomberok: Katolícka univerzita, Filozofická fakulta, 2010, 89 s.
- MARITAIN, J.: *Nove lezioni sulle prime nozioni della filosofia morale*, Milano: Editrice Massimo, 1. ed., 1996. 260 s.
- MARITAIN, J. *Il contadino della Garonna. Un vecchio laico s' interroga sul mondo presente*. Rimini: Il Cerchio Iniziative Editoriali, 2009, 253 s.
- MARITAIN J. e R.: *Vita di preghiera. Liturgia e contemplazione*. Roma: Borla – Città del Castello: Collana diretta da Carla Tessore, 142 s.
- POSSENTI, V.: *Enciclopedia, genealogia, tradizione*. Milano: Editrice Massimo, 1993.
- POSSENTI, V.: Introduzione. In: MARITAIN, J.: *Nove lezioni sulle prime nozioni della filosofia morale*, Milano: Editrice Massimo, 1. edizione, 1996, 260 s.
- RATZINGER, J.: *Benediktova Európa v kríze kultúr*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 2008, 85 s.
- STRAWSON, P. - F.: *Analýza a metafyzika*. Bratislava: Kalligram, 2001, 187 s.
- VICENÍK, J.: *Spory o charakter metodológie vied*. Bratislava: Pravda, 1988.

VZŤAH MEDZI AKTÍVNÝM A KONTEMPLATÍVNÝM PRINCÍPOM VO VYBRANÝCH PRÍKLADOCH RENESANČNÉHO UMENIA

Stanislava KUSTROVÁ

Abstrakt: Príspevok pojednáva o spracovaní témy aktívneho a kontemplatívneho života v troch vybraných príkladoch renesančného umenia a to konkrétne v Tizianovej malbe Láska nebeská, láska pozemská a v Dürerových rytinách Rytier smrť a diabol a Svätý Hieronym vo svojej pracovni. Uvedené tri diela boli interpretované aj Erwinom Panofským. Podľa Panofského interpretácií sú ideály aktívneho a kontemplatívneho života v troch zmienených príkladoch zobrazené ako vzájomne nesúladné či dokonca odporujúce si. Po krátkom vovedení do náuky o aktívnom a kontemplatívnom spôsobe života novoplatonika Marsília Ficina, z ktorej Erwin Panofsky pri interpretáciách čerpal, príspevok poukazuje na to, že ideály aktivity a kontemplácie zobrazené v dvoch Dürerových rytinách a v Tizianovej malbe môžu byť vnímané aj ako vzájomne súčinné a prestupujúce sa. V závere príspevku je oproti Panofského interpretáciám vybraných renesančných diel postavené Botticelliho dielo Pallas a kentaur, ktoré je Ernstom Gombrichom taktiež interpretované ako spodobenie novoplatónskej problematiky vzťahu medzi rozumom a myslou, medzi aktivitou a kontempláciou.

Kľúčové slová: Panofsky; Dürer; Tizian; Botticelli; aktívny a kontemplatívny princíp.

Abstract: The paper deals with the processing of the theme of active and contemplative life in three selected examples of Renaissance art, namely in Titian's painting Sacred and Profane Love and Dürer's engravings Knight, Death and the Devil and Saint Jerome in His Study. These three artworks were also interpreted by Erwin Panofsky. According to the Panofsky's interpretations, the ideals of active and contemplative life in the three mentioned artworks are rendered as two mutually contrasting and incompatible ideals. After a brief introduction into the Renaissance Neo-platonic teachings on an active and contemplative life, which was created by Marsilio Ficino and used by Panofsky in his interpretations, the paper points out that ideals of activity and contemplation depicted in the two Dürer's engravings and in the Titian's painting can also be interpreted as complementary and mutually penetrating ideals. A painting of Sandro Botticelli is compared to the Panofsky's interpretations of the Dürer's engravings and the Titian's painting. The Pallas and the Centaur by Sandro Botticelli is interpreted by Ernst Gombrich as an artwork in which the Neo-Platonic teachings on the relationship between reason and mind, activity and contemplation, is processed.

Keywords: Panofsky; Dürer; Titian; Botticelli; active and contemplative principle

Oblasť výtvarného umenia ponúka svojim tvorcom nespočetné možnosti – okrem priestoru pre spodobenie ľudských portrétov, krajinných výsekov, momentov z individuálnych alebo národných dejín, mytologických či biblických výjavov atď. poskytuje tiež príležitosť pretransformovať určitú teóriu či celý filozofický systém do jednotného vizuálneho programu.

Erwin Panofsky (1892–1968), jeden z najvýznamnejších historikov umenia 20. storočia, je v umelecko-historických kruhoch známy okrem iného aj vďaka svojim početným interpretáciám

tých renesančných umeleckých diel, ktoré majú podľa jeho tvrdení vizualizovať jednotlivé novoplatónske témy. Predložený text pojednáva o spôsobe, akým Panofsky pracuje s problematikou aktívneho a kontemplatívneho spôsobu života, ako ju chápal popredný predstaviteľ florentského novoplatonizmu, Marsilio Ficino (1433–1499). Text tiež prezentuje bližší pohľad na Panofského interpretácie vybraných renesančných umeleckých diel, ktoré Erwin Panofsky pokladá za exemplá spracovania námetu aktivity a kontemplácie v duchu novoplatonizmu. Vybranými umeleckými dielami sú Tizianova maľba *Láska nebeská, láska pozemská* (1515) a dve rytiny Albrechta Dürera - *Rytier, smrť a diabol* (1513) a *Sv. Hieronym vo svojej pracovni* (1514).

Pri zameraní sa na Panofského interpretácie diel vyobrazujúcich či už personifikované princípy aktivity a kontemplácie, alebo aktívny a kontemplatívny spôsob života možno badať určitú spoločnú črtu – Panofsky vykladá tieto diela či už s jemným akcentovaním, alebo so striktnou deklaráciou vzájomnej nesúčinnosti či nezlučiteľnosti daných dvoch princípov, resp. spôsobov bytia. Avšak keď bližšie študujeme spisy vedúcich predstaviteľov florentského novoplatonizmu a zvlášť texty Marsilia Ficina, nestretávame sa v nich s jednoznačným tvrdením o vzájomnej inkompatibilite či o nevyhnutnosti oddelenia via activa od via contemplativa, naopak, z mnohých novoplatónskych textov zaznieva explicitná výzva na aktivitu v rámci sveta senzualného i sveta inteligibilného.

1 *Láska nebeská, láska pozemská*

Erwin Panofsky vo svojom texte zaoberajúcom sa novoplatónskym hnutím vo Florencii (*Panofsky 1972*) uvádza ako inšpiračný zdroj pre Tizianovu maľbu *Láska nebeská, láska pozemská* dielo *Asolani* od Pietra Bemba. Bembovo dielo *Asolani* vo svojom obsahu tlmočí náuku o láske vypracovanú Marsiliom Ficinom v spise *De amore* (*Komentár k Platónovmu Symposiu*) z roku 1469 (*ibidem*).

Pre Ficinovu filozofickú koncepciu je charakteristická prítomnosť piatich súcien kozmu. Jeho chápanie usporiadania kozmu je obsiahnuté v druhej reči diela *De amore* (*Ficino/Sears Reynolds 1944*). Na mieste prvotného princípu u Ficina stojí Boh-Dobro, z ktorého postupne vyžarujú štyri kontinuálne rotujúce kruhy. Prvým z Boha vyemanovaným kruhom je anjelská myseľ, druhým duša sveta, tretím kruhom je prirodzenosť, ktorú možno chápať ako reprodukčnú silu duše sveta a napokon štvrtým je beztvará látka (*ibidem*). Počiatkový princíp je prostredníctvom emanácie prítomný vo všetkých štyroch kruhoch a z tohto dôvodu nemožno žiadne súcno kozmu – dokonca ani beztvárú hmotu – pokladať za negatívne.

Obr. 1 Tizian, *Láska nebeská, láska pozemská*, 1515, olej, plátno, 118 x 279 cm, Galleria Borghese v Ríme. Zdroj: <https://commons.wikimedia.org/>.

V súvislosti s Tizianovou kompozíciou je dôležitá tá časť spisu *De amore*, v ktorej Ficino rozvíja rozprávanie o Dvoch Venušiach (*ibidem*). Ficinova náuka o Dvoch Venušiach pramení z Platónovho dialógu *Symposion*, v rámci ktorého sa motív Dvoch Venuší prvýkrát objavuje v reči Pausania (Platon 1990). Vo Ficinovej filozofii hrajú planetárne božstvá dôležitú rolu. Tieto božstvá majú zástupnú funkciu, pričom vystupujú ako alegorické postavy disponujúce špecifickými charakterovými vlastnosťami či povahovými črtami a tiež ako postavy vykonávajúce osobité činnosti (Moore 2011). Podľa vzoru platonikov označuje Marsilio Ficino jednotlivé časti kozmu menami božstiev a následne im prideluje konkrétnu funkciu, ktorú majú v danej časti kozmu vykonávať. Svoje miesto vo Ficinovom kozme si našli aj Dve Venuše, pričom prvá z nich, Venuša Nebeská, je stotožňovaná s jednou z troch častí anjelskej mysle, kým druhá, Venuša Pozemská, zastupuje oblasť, resp. kruh prirodzenosti, o ktorom bolo vyššie povedané, že predstavuje reprodukčnú silu duše sveta (Ficino/Sears Reynolds 1944; Karfík 2004).

Marsilio Ficino v spise *De amore* uvádza: „*Dobrom všetkých vecí je samotný Boh, prostredníctvom ktorého majú všetky veci účasť na dobre. Krása je potom žiara Boha prenikajúca do štyroch kruhov, ktoré (...) rotujú okolo Boha. Táto žiara formuje v štyroch kruhoch všetky obrazy každej jednej veci. Tieto obrazy nazývame v mysli ideami, v duši konceptmi, v prirodzenosti zárodkami a v hmote tvarmi.*“ (Ficino/Sears Reynolds 1944, s. 137). V mysli sformované idey sú dokonalými archetypmi všetkých vecí a práve nazeranie týchto exemplárnych ideí a cez idey aj samotného Boha sa stáva inteligenciou - Nebeskou Venušou. Úlohou Nebeskej Venuše je okrem nazerania ideí a kontemplovania aj prevádzanie nahliadnutých ideí do nižšej sféry, čiže do sféry duše, respektíve do Venuše, ktorá sídli v duši sveta. Pozemská Venuša, ktorá je Ficinom označovaná ako „*generačná sila, ktorou je obdarovaná duša sveta*“ (Ficino/Sears Reynolds 1944, s. 142), následne iniciuje vznik zmyslových foriem a to tým, že archetypálne idey, ktoré boli do duše vyziiarené v podobe konceptov a do oblasti prirodzenosti v podobe zárodkov, sú vtlačané do beztvarej hmoty, z ktorej vystupujú v podobe konkrétnych tvarov (Ficino/Sears Reynolds 1944). Z tohto dôvodu je Pozemská Venuša chápaná ako aktívny princíp, ktorého funkciou je plodiť zmyslové formy v hmote (*ibidem*).

Dve postavy na Tizianovom obraze majú podľa Panofského interpretácie zosobňovať dve aktivity, Dve Venuše, ktorých činnosť charakterizuje Ficino nasledovne: „*Predchádzajúca (Nebeská) Venuša najskôr objíma krásu Boha v sebe samej a potom ju pretransformuje do druhej Venuše. Nasledujúca (Pozemská) Venuša transformuje iskry Božej krásy do matérie sveta.*“ (Ficino/Sears Reynolds 1944, s. 142). Kým mladá žena odetá do bohato nariasených šiat, v pravej ruke držiaca kvety a ľavou sa opierajúca o nádobu s drahocennosťami zosobňuje Pozemskú Venušu ako aktívny a generačný princíp, Nebeská Venuša zastupujúca inteligenciu a kontemplatívny princíp je zobrazená ako sporo odetá ženská postava.

Hoci Erwin Panofsky uznáva pozitívnu hodnotu oboch zosobnených aktivít a teda fyzicky činnej i kontemplatívnej a Ficinovo poňatie Dvoch Venuší vysvetľuje nasledovne: „*Pre Ficina sú obe Venuše a obe lásky, úctyhodné a chvályhodné, obe sa usilujú vytvárať krásu, aj keď každá vlastným spôsobom.*“ (Panofsky 1972, s. 143), napriek tomu zdôrazňuje, že v *Láske nebeskej, láske pozemskej* je vyjadrený „*kontrast medzi vznešeným a menej ušľachtilým princípom*“ (Panofsky 1972, s. 150). O postave Nebeskej Venuše Panofsky píše, že „*s jemne presviedčajúcim pohľadom odovzdáva (Pozemskej Venuši) tajomstvá z vyššej oblasti*“ (Panofsky 1972, s. 152) a takto ju nabáda k obracaniu sa na vyššie skutočnosti a snaží sa ju akoby priviesť z oblasti aktívnej do oblasti kontemplatívnej. Avšak vychádzajúc z Ficinovho textu *De amore* sa dá toto láskavé a nežné zahľadenie Nebeskej Venuše do Pozemskej Venuše interpretovať aj inak ako moment poučovania, presviedčania či transformovania rozpoznannej pravdy. Ficino píše: „*Keď sa náš pohľad prvýkrát stretne s krásou ľudského tela, myseľ, ktorá je prvou Venušou v nás, chváli a adoruje ľudskú krásu ako obraz božskej krásy a takýmto spôsobom je prvá (Venuša) často rozpálená druhou (Venušou).*“ (Ficino/Sears Reynolds 1944, s. 143). V plne sústredenom a rozpálenom pohľade

Nebeskej Venuše je možné rozpoznať jej špecifickú činnosť – kontempláciu. Pohľad Nebeskej Venuše teda možno interpretovať aj ako zamilovaný pohľad mysle, ktorá kontempluje krásu prítomnú v nižších oblastiach a v zmyslových formách a takto vyjadruje svoju úctu i rešpekt voči prospešným činným aktivitám človeka.

2 Rytier, smrť a diabol a Sv. Hieronym vo svojej pracovni

Ďalšími príkladmi renesančných diel, ktoré podľa Panofského interpretácie spracovávajú problematiku aktivity a kontemplácie, sú dve rytiny Albrechta Dürera a to *Rytier, smrť a diabol* a *Sv. Hieronym vo svojej pracovni* (Panofsky 2005). Panofsky zaraďuje uvedené dve rytiny spolu s rytinou *Melanchólia I* medzi Dürerove tri majstrovské rytiny, tzv. „Meisterstiche“ (Panofsky 2005, s. 151). Podľa Panofského bol Dürer pri zhotovovaní spomenutých rytín inšpirovaný textom Cornelia Agrippu z Nettesheimu *O okultnej filozofii*. Ako uvádza Panofsky, Agrippov text je odvodený z Ficinových *Troch kníh o živote*, pričom v Agrippovej *Okultnej filozofii* sú niekedy „celé vety prevzaté takmer doslovne“ (Panofsky 2005, s. 169) z Ficinovho diela.

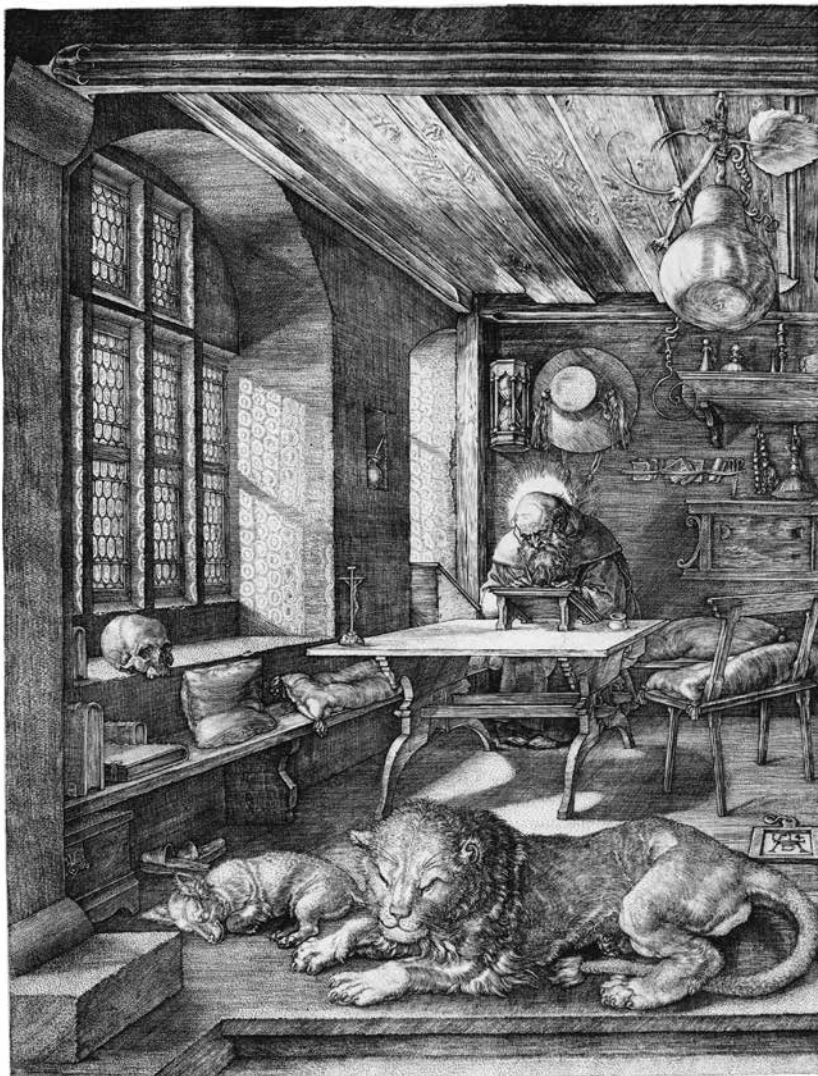

Obz. 2 Albrecht Dürer, *Rytier, smrť a diabol*, 1513, rytina, 24,6 × 18,9 cm, Cabinet des estampes et des dessins v Štrasburgu. Zdroj: <https://commons.wikimedia.org/>.

Marsilio Ficino vo svojej náuke predkladá okrem vlastného chápania usporiadania makrokozmu aj štruktúru mikrokozmu, ktorým je každá ľudská bytosť. Podľa Ficina sa človek skladá z oblastí, ktoré sú hierarchicky usporiadané. Filip Karfík vysvetľuje toto usporiadanie častí mikrokozmu nasledovne: „Štruktúra ľudskej bytosti je replikou štruktúry sveta: ľudská duša, ktorá je svojou vlastnou povahou diskurzívnym, t.j. v čase pracujúcim rozumom (*ratio*), je vo svojej vyššej zložke myslou (*mens*), ktorá nazera idey, a vo svojej nižšej zložke prirodzenosťou (*natura*), ktorá plodí tvary v látke.“ (Karfík 2004, s. 173; pozri tiež Panofsky 1960; Panofsky 1972). Kým myseľ ako najvyššia ľudská oblasť umožňuje človeku vykonávať kontemplatívnu činnosť, ľudský rozum zas podnecuje aktivitu človeka v zmyslovom svete. Marsilio Ficino zároveň spája jednotlivé oblasti individua s planetárnymi božstvami. Oblasť ľudskej mysle je podľa Ficina kozmologicky spätá so Saturnom, kým oblasť rozumu nachádza svojho patróna v Jupiterovi (Ficino 2002; Panofsky 2005). Hoci Erwin Panofsky tvrdí, že podľa Agrippu z Nettesheimu môže Saturn stimulovať nielen ľudskú myseľ, ale aj rozum a imagináciu (Panofsky 2005), v jeho diele *O okultnej filozofii* nachádzame state, v ktorých Agrippa jednoznačne spája oblasť ľudskej mysle a kontemplatívnu schopnosť človeka so Saturnom, kým oblasť rozumu a verejnú či fyzicky činnú aktivitu človeka zas pripisuje planetárnemu vplyvu Jupitera (Agrippa von Nettesheim 1992; Agrippa von Nettesheim 2004).

Práve prvé dve z troch Dürerových majstrovských rytín majú stvárňovať život človeka pod vedením rozumu a pod vedením mysle. Rytina *Rytier, smrť a diabol* podľa Panofského výkladu „reprezentuje život kresťana v praktickom svete rozhodovania sa a akcie“ (Panofsky 2005, s. 151). Ako sa v Panofského interpretácii ďalej uvádza, táto Dürerova rytina mala byť ovplyvnená i textom *Príručka kresťanského vojaka* od Erazma Rotterdamského. Podľa Erazmovej rady kresťanský vojak najlepšie porazí svojich nepriateľov tým, že ich bude ignorovať a pokladať za nič. Panofsky tvrdí, že práve tento moment je na Dürerovej rytine zachytený – vojak cválajúci pokojne vpred nevšímajúc si svojich nepriateľov (*ibidem*). Druhá z dvoch Dürerových rytín, *Sv. Hieronym vo svojej pracovni*, má reprezentovať „život svätca v duchovnom svete posvätnej kontemplácie“ (Panofsky 2005, s. 151). To, že sv. Hieronym je umiestnený v zadnej časti cely a je strážený zvieratami zobrazenými v prednom pláne kompozície, má zdôrazniť svätcovu neprístupnosť a nemožnosť jeho vyrušenia z kontemplatívnej aktivity. Keď sa Panofsky vyjadruje k obsahovému vzťahu týchto dvoch rytín, konštatuje: „Sv. Hieronym sa odlišuje od Rytiera, smrti a diabla tak, ako ideál via contemplativa odporuje ideálu via activa.“ (Panofsky 2005, s. 156).

Ak sa vrátíme ku kozmologickému prepojeniu mysle so Saturnom a rozumu s Jupiterom, o ktorom pojednáva Marsilio Ficino i Agrippa z Nettesheimu, možno s Panofského striktným tvrdením o vzájomne si odporujúcich ideáloch aktivity a kontemplácie stvárnených na Dürerových rytinách polemizovať. Keď sa Marsilio Ficino vo svojom spise *Tri knihy o živote* vyjadruje o Jupiterovi, nepredstavuje ho ako menejcennú planétu, ktorá vplyva na verejnú a teda na druhoradú sféru ľudskej činnosti a ktorá nemá s hlbavými úvahami nič spoločné, naopak, vyzdvihuje ho ako planetárneho boha, ktorý vo svojej povahe kombinuje a dokonale temperuje vlastnosti viacerých božstiev, Saturna nevynímajúc (Ficino 2002; pozri tiež Agrippa von Nettesheim 1992). V *Troch knihách o živote* sa o Jupiterovi dočítame nasledovne: „Súčasne navzájom kombinuj solárne a joviálne veci spolu s venuškými a aplikuj ich na seba. Ak by ťa nevyhnutnosť alebo povinnosť nútili k obráteniu sa len na jedného z týchto velikánov, uchýľ sa k samotnému Jupiterovi (...). Nakoľko žiadna hviezda nepodporuje a neživí prirodzené sily v nás – vlastne všetky sily – viac než Jupiter, ani žiadna iná hviezda neponúkne viac prospešnejších vecí.“ (Ficino 2002, s. 269), Jupiter „je vo všetkom najpodobnejší ľudskej prirodzenosti“ (*ibidem*, s. 265) či „Jupiter je taktiež užitočný pre filozofiu a odhaľovanie pravdy a pre náboženstvo.“ (*ibidem*, s. 265). Práve vďaka svojmu rozmanitému a umiernenému pôsobeniu ju Jupiter Ficinom vyzdvihovaný ako ten, ktorý je „človeku najvyhovujúcejší“ (*ibidem*, s. 269). Oproti tomu Saturn, planéta zastupujúca najvyššiu oblasť v človeku a iniciujúca ľudské

Obr. 3 Albrecht Dürer, Sv. Hieronym vo svojej pracovni, 1514, rytina, 24,7 × 18,8 cm, Kupferstichkabinett v Drážďanoch. Zdroj: <https://commons.wikimedia.org/>.

úvahy a kontemplatívnu aktivitu, je Ficinom vykreslený mimoriadne odpudzujúco. O Saturnovi sa dozvedáme napr. nasledovné: „Zdravý duch nemá veľa spoločného so Saturnom.“ (ibidem, s. 293), „Jeho (Saturnov) vplyv je ako jed. Kvôli takémuto (vplyvu) sa niektorí ľudia rodia alebo sa stávajú nečistými, lenivými, smutnými, závistlivými a vystavenými nečistým démonom. (...) Proti tomuto jeho vplyvu, ktorý je vo všeobecnosti cudzí a istým spôsobom škodlivý ľudskému bytiu, nás vyzbrojuje Jupiter.“ (ibidem, s. 367). Podobne sa o Saturnovi zmieňuje aj Agrippa: „Ak sa bojíš Saturna alebo Marta, odolávaj im Venušou či Jupiterom.“ (Agrippa von Nettesheim 1992, kap. 60). Teda Saturn je Ficinom i Agrippom predstavený ako boh, ktorého výlučné pôsobenie na človeka môže byť mimoriadne nebezpečné a preto je potrebné jeho vplyv zmiernovať inými planetárnymi vplyvmi a to zvlášť joviálnymi.

V rámci Ficinovej a Agrippovej náuky je teda Jupiter, zástupca aktívneho spôsobu života, predstavovaný ako ten, ktorý vďaka svojim rozmanitým schopnostiam môže podnecovať i ľudskú kontemplatívnu aktivitu, kým Saturn, vodca v oblasti kontemplatívneho spôsobu života, je

zas predložený ako ten, ktorého extrémna uzavretosť vo vnútorných hnutiach intelektu má byť zmierňovaná vonkajšou a fyzicky činnou aktivitou iniciovanou predovšetkým Jupiterom. Via activa a via contemplativa nie sú Ficinom a Agrippom predstavované ako dva navzájom si odporujúce ideály, ktoré nie sú schopné vzájomnej súčinnosti či dopĺňania sa.

Vrátiac sa späť k Dürerovým rytinám *Rytier, smrť a diabol* a *Sv. Hieronym vo svojej pracovni* možno konštatovať, že aj bez toho, aby sme museli ich obsahovú stránku odvodzovať z nejakého teoretického zdroja, už pri zbežnom zapozzeraní sa na formálne prevedenie ich námetov je možné vnímať, ako sa v každej z dvoch rytín ideály via activa a via contemplativa navzájom prenikajú. Dürerov rytier Panofským predstavený ako ideál aktívneho spôsobu života nie je zobrazený ako fyzicky činný bojovník, ktorý pomocou svojej výzbroje poráža prítomných nepriateľov, naopak, je spodobený ako muž mimoriadne pokojný až pasívny. Vychádzajúc z Panofského výkladu môžeme v rytierovi vidieť človeka, ktorý bol v kontemplácii poučený Erazmovými radami týkajúcimi sa morálnych hodnôt a ktorý takto poučený neútočiac a pokojne napreduje ignorujúc svojich nepriateľov. Na druhej strane sa sv. Hieronym, ideál kontemplatívneho života, javí byť v porovnaní s rytierom mimoriadne aktívny. Svätec, ktorého by sme si ako zástupcu via contemplativa vedeli predstaviť skôr pohrúženého v úvahách s lebkou v ruke, sa v plnom sústreďení skláňa nad knihou, do ktorej niečo horľivo zapisuje. Sv. Hieronym je na Dürerovej rytine zobrazený ako ten, ktorý má svojim spisovateľským a prekladateľským dielom poslúžiť spoločnosti, pričom obsah jeho kníh má byť usmernením nie len pre kontemplatívnu, ale zvlášť pre spoločensky činnú aktivitu človeka. Dve Dürerove rytiny predstavujú paradox, v rámci ktorého možno pozorovať pasívneho rytiera ako obraz aktívneho života a aktívneho svätca ako obraz života kontemplatívneho.

3 Pallas a kentaur

Vhodným príkladom, ktorý možno postaviť oproti vyššie uvedeným Panofského interpretáciám, je Botticelliho kompozícia *Pallas a kentaur* (1482). Uvedené dielo Sandra Botticelliho interpretoval medzi inými aj historik umenia Ernst Hans Gombrich (1909–2001). Vo svojej štúdii *Botticelli's Mythologies: A Study in the Neoplatonic Symbolism of His Circle* zaradil Gombrich maľbu *Pallas a kentaur* medzi diela, ktoré mohli byť ovplyvnené práve novoplatónskou filozofiou a to konkrétne Ficinovou náukou o štruktúre mikrokozmu (Gombrich 1945). Vo svojej interpretácii Gombrich zdôrazňuje skutočnosť, že jednou z hlavných tém, ktorou sa Ficino pri svojom bádaní zaoberal, je práve špecifické postavenie človeka medzi zvieratom a Bohom (*ibidem*). Gombrich uvádza: „Spodné časti našej duše nás spájajú so svetom tela a jeho zmyslov, vyvýšená oblasť mysle sa podieľa na božskom a ľudský rozum, ktorý je výsadou vlastnou človeku, stojí medzi nimi. Naša duša je miestom neustáleho boja medzi popudlivým hnutím animálneho inštinktu a medzi túžbami rozumu – boj, ktorý môže rozriešiť jedine božské vedenie zhora prinášajúce nerušené ticho božskej múdrosti.“ (Gombrich 1945, s. 51). Na Botticelliho obraze sú síce prítomné iba dve postavy a to Pallas a kentaur, podľa Gombricha sú však v týchto dvoch postavách sprítomnené tri oblasti ľudskej duše. Kým Pallas zosobňuje oblasť mysle a teda zastupuje kontemplatívne aktivity človeka, kentaur je bytosť spojená z dvoch zložiek – z ľudskej a zo zvieracej. Ľudská časť kentaura zastupuje výlučne a špecificky ľudskú oblasť a to oblasť rozumu a tiež verejne činné aktivity človeka, ktoré rozum iniciuje. Zvieracia časť kentaura napokon odkazuje k zmyslovosti a k ľudským nezriadeným, resp. animálnym túžbam (Gombrich 1945).

Zvláštneho postavenia rozumu medzi ostatnými oblasťami ľudskej duše v kontexte Ficinovej náuky o mikrokozme si bol vedomý aj Erwin Panofsky (Panofsky 1960; Panofsky 1972). Vo svojom texte *The Neoplatonic Movement in Florence and North Italy*, v rámci ktorého interpretuje Tizianovu *Lásku nebeskú, lásku pozemskú*, píše o boji, ktorý musí ľudský rozum zvädzať aj v dôsledku svojej

Obr. 4 Sandro Botticelli, Pallas a kentaur, 1482, tempera, plátno, 207 x 148 cm, Galleria degli Uffizi vo Florencii. Zdroj: <https://commons.wikimedia.org/>.

schopnosti otáčať sa k vyšším i nižším častiam duše (Panofsky 1972). Uvádza sa tu: „V kontraste s nižšou dušou je rozum slobodný, to znamená: buď dopustí, aby sa nechal strhnúť nízkymi citmi a emóciami, alebo ich môže premôcť. To značí boj a hoci myseľ nemá účasť na tomto boji, je ním nepriamo zasiahnutá a to tak, že musí osvecovať rozum počas tohto boja.“ (Panofsky 1972, s. 137). Tri diela – Tizianova *Láska nebeská, láska pozemská* a Dürerove rytiny *Rytier, smrť a diabol* a *Sv. Hieronym vo svojej pracovni* –, ktorých interpretácia Erwinom Panofským bola rozvedená vyššie, z formálneho hľadiska nenaznačujú prítomnosť boja medzi rozumom a zmyslami či medzi rozumom a myslou. Či už Tizianove Venuše, alebo Dürerov rytier a sv. Hieronym svojou mimikou a celkovým zjavom pôsobia dojem vyváženosti, harmónie, pokoja a vnútorného i vzájomného zmierenia, v ich stvárnení abscentuje akékoľvek zdanie nesúčinnosti či vzájomného odporovania si. Naopak, keď Ernst Gombrich píše v súvislosti s Botticelliho malbou o neustálom boji prebiehajúcom medzi jednotlivými časťami ľudskej duše, môže sa v akcentovaní vzájomného nesúladu, odporovania si či násilných prejavov určitých zložiek subjektu plne oprieť aj o vizuálnu stránku diela *Pallas a kentaur*.

V tvárach Botticelliho postáv sa odrážajú výrazné no i výrazne odlišné hnutia. Kým v Palladinej tvári takmer nebadáť známku života a jej belostný až sinavý zjav akoby odrážal stav životnej apatie, absenciu akejkolvek životnej vášne a chuti či azda úplné stiahnutie sa životodarnej aktivity do najhlbšieho vnútra subjektu, výraz kentaura priam presakuje emóciami. V tvári tohto človeko-zvierata, ktorá má nápadne tmavé zafarbenie akoby odkazujúce na tvrdý či divoký život mimo pohodlia príjemného a chladného interiéru, sa zračí nielen smútok a bolesť, ale priam bezmocnosť, zlomenosť, pokorenie.

Aj keď sa na prvý pohľad zdá, že skutočným dejiskom boja a napätia v Botticelliho diele je priestor medzi Palladou a kentaurom a že hlavným aktérom zápasu je práve myseľ podmaňujúca si rozumovú zložku individua, podľa Gombrichovej interpretácie sa bojové pásmo tiahne vnútom ľudsko-živočíšnej bytosti kentaura. Gombrich konštatuje: „*Neexistuje žiadny boj prebiehajúci medzi Minervou a kentaurom, žiadny heroický konflikt, pretože konflikt sa odohráva vnútri monštra.*“ (Gombrich 1945, s. 53). Gombrich vykladá dokonca aj Palladine výrazné gesto, moment, kedy Pallada uchopí pramene kentaurových vlasov, mimoriadne zmierlivo a pozitívne. Vo výklade od Gombricha čítame, že kentaur svoj pohľad „*otáča smerom k Minerve, stelesneniu Božej múdrosti. Ako ho (Minerva) jemne chytá za hlavu, aby upokojila jeho podráždené gesto a aby ho viedla na ceste, (kentaur) neodporuje, ale odovzdáva sa jej vedeniu.*“ (ibidem, s. 53). Ernst Gombrich vychádzajúc z novoplatónskej náuky teda dokáže aj z gesta, ktoré budí primárne násilný dojem, vyčítať jemné vedenie kontemplujúcej mysle, ktorá svojim dotykom obsiahnutým v uchopení prameňov kentaurových vlasov usmerňuje a upokojuje rozbúrené hnutia ľudského rozumu. Práve v tomto akte pomoci mysle voči rozumu možno badať súčinnosť a súvzťažnosť dvoch princípov, kontemplatívneho a aktívneho, pričom nemožno vylúčiť ani možnosť nastania opačnej situácie, v rámci ktorej bude potrebovať pomocnú a vodiacu ruku rozumu práve kontempláciou presilená a rozrušená myseľ.

Kým Erwin Panofsky aj pri vizuálne harmonicky pôsobiacich zobrazeniach vyzdvihuje kontrastnosť, moment presvedčania (Panofsky 1972) či vzájomné odporovanie si dvoch ideálov (Panofsky 2005), Ernst Gombrich si dokonca pri kompozícii stvárajúcej zreteľne napätú situáciu volí cestu zmierňujúcej a zjemňujúcej interpretácie (Gombrich 1945).

Literatúra:

- AGRIPPA VON NETTESHEIM, H. C. (2004). *Three Books of Occult Philosophy*. St. Paul: Llewellyn Publications, 953 s. ISBN 0-87542-832-0.
- AGRIPPA VON NETTESHEIM, J. K. (1992). *Okultní filosofie. Kniha první*. Praha: Trigón, kap. 74. [online], [citované 27. 3. 2018]. Dostupné na internete: http://www.grimoar.cz/an_01/an_01.php?.
- FICINO, M. (2002). *Three Books on Life*. Binghamton: Center for Medieval and Early Renaissance Studies, 507 s. ISBN 0-86698-041-5.
- FICINO, M. – SEARS REYNOLDS, J. (1944). *Marsilio Ficino's Commentary on Plato's Symposium: the text and a translation, with an introduction*. Columbia: University of Missouri, 247 s.
- GOMBRICH, E. H. (1945). Botticelli's Mythologies: A Study in the Neoplatonic Symbolism of His Circle. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. 8, pp. 7-60.
- KARFÍK, F. (2004). Duplex Venus. Marsilio Ficino a druhý život jednoho filosofického mýtu. In: J. Nechutová (Ed.). *Druhý život antického mýtu* (s. 163-177). Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 256 s. ISBN 80-7325-042-X.
- KLIBANSKY, R. – PANOFKY, E. – SAXL, F. (1979). *Saturn and Melancholy: Studies in the History of Natural Philosophy, Religion, and Art*. Nendeln: Kraus Reprint, 640 s. ISBN 3-518-28610-2.
- MOORE, T. (2011). *Planety v nás: Astrologická psychologie Marsilia Ficina*. Praha: Malvern, 262 s. ISBN 978-80-86702-95-7.
- PANOFKY, E. (1969). *Problems in Titian : mostly iconographic*. New York: New York University Press, 208 s. ISBN 7148-1325-7.
- PANOFKY, E. (1960). *Renaissance and renaissances in Western art*. Boulder: Westview, 242 s. ISBN 0-06-430026-9.
- PANOFKY, E. (1972). *Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. New York: Harper And Row, 262 s. ISBN 0-06-430025-0.
- PANOFKY, E. (2005). *The Life and Art of Albrecht Dürer*. Princeton: Princeton University Press, 317 s. ISBN 978-0-691-12276-2.
- PANOFKY, E. (2013). *Význam ve výtvarném umění*. Praha: Malvern, Academia, 399 s. ISBN 978-80-87580-37-0.
- PLATON. (1990). *Dialógy I*. Bratislava: Tatran, 928 s. ISBN 80-222-0125-1.

K AGONISTICKÉMU LIBERALIZMU A VÝZNAMU HODNOTOVÉHO PLURALIZMU ISAIAHA BERLINA

Romana PUŠKELOVÁ

Abstrakt: Štúdia sa sústreďuje na myslenie I. Berlina, ktoré je venované otázkam hodnôt a hodnotového pluralizmu. Téma patrí do oblasti politickej filozofie, ktorú považujeme spolu s I. Berlinom za súčasť morálnej filozofie. Opierať sa budeme o kľúčové Berlinove diela *Two Concepts of Liberty*, *The Pursuit of the Ideal and Liberty*, v ktorých dospieva k potrebe zachovania a ochrany hodnotového pluralizmu v slobodnej spoločnosti. Agonizmus v jeho ponímaní predstavuje nevyhnutnosť zápasu a strát medzi súperiacimi hodnotami v spoločnosti. Porovnaním jeho koncepcie agonistického liberalizmu a agonistického pluralizmu autorky Chantal Mouffe, ktorá vo svojej koncepcii oveľa viac pre-pája morálku a politiku oproti koncepciám deliberatívnej demokracie. Týmto dospejeme k novým poznatkom o zachovávaní hodnotového pluralizmu a konfliktu hodnôt v liberálnych demokraciách.

Kľúčové slová: agonizmus; antagonizmus; hodnotový pluralizmus; agonistický liberalizmus;

Abstract: The study focuses on the concept of I. Berlin, which deals with issues of values and value pluralism. The topic of the study belongs to the area of political philosophy that we consider together with I. Berlin as part of moral philosophy. We will use Berlin's key works as *Two Concepts of Liberty*, *The Pursuit of the Ideal and Liberty*, in which he formulates the need to save and protect value pluralism in a free society. Agonism in his ideas represents the necessity of struggle and loss between competing values in society. We will try to compare his concept of agonist liberalism and Chantal Mouffe's agonistic pluralism which, in her conception, is morally much more connected to politics than in conception of deliberative democracy. Then we can get closer to new knowledge on the saving of value pluralism and the conflict of values in liberal democracies.

Keywords: Agonism ; Antagonism; Value pluralism; Agonistic liberalism;

Prvotnú zmienku o koncepcii hodnotového pluralizmu Isaiaha Berlina môžeme nájsť v jeho najslávnejšej eseji *Two Concepts of Liberty (Dva pojmy slobody)*. Berlinove formulovanie rizík spojených s pozitívnou slobodou ho priviedlo k presadzovaniu konceptu hodnotového pluralizmu. Cieľom našej štúdie je predstavenie koncepcie hodnotového pluralizmu Isaiaha Berlina. Pomocou agonistického liberalizmu sa pokúsime objasniť komplikovaný vzťah hodnotového pluralizmu Berlina k niektorým klasickým a moderným formám liberalizmu. Prostredníctvom diel a koncepcií Johna Graya a Chantal Mouffe sa pokúsime o lepšie pochopenie týchto vzťahov medzi spomínanými javmi a formuláciu možného prínosu pre fungovanie liberálnych demokracií. Cieľ našej práce si bude vyžadovať najmä uplatnenie metódy konceptuálnej analýzy, aby sme pochopili študované koncepcie a javy v správnom kontexte; metódu komparácie na porovnávanie rozdielnych teórií pluralizmu a agonizmu relevantných pre náš príspevok a metódu syntézy, ktorá nám pomôže k výslednej syntéze a naplneniu nášho cieľa štúdie.

Pomocou štúdia histórie ideí sledoval počiatok odlišného pohľadu na hodnoty, ktorý sa líšil od starovekého a stredovekého náhľadu na hodnoty, ktoré spolu vytvárajú a fungujú ako harmonický

celok. Berlinova koncepcia je rozdielna od Západnej intelektuálnej tradície, ktorá považuje všetky dobré za kompatibilné a v ideálnych podmienkach sú všetky spoločne dosiahnuteľné. Vo svojich prácach kritizoval monizmus a snažil sa o dokázanie nebezpečenstva, ktoré pre človeka predstavuje najmä prostredníctvom existencie totalitných režimov. Túto dominantnú tradíciu môžeme sledovať v dejinách od starovekého Grécka, stredovekého kresťanstva až po súčasnosť.¹ Berlina ovplyvnil najmä N. Machiavelli, G. Vico a J. G. Herder. „*To nahlodalo môj doterajší predpoklad, založený na philosophia prennis, že medzi správnymi cieľmi, správnymi odpoveďami na kľúčové otázky života nemôže byť rozpor.*“² Hlavný pojem, ktorý sa spomína v súvislosti s Berlinovou koncepciou hodnotového pluralizmu je *nesúmerateľnosť* hodnôt vo význame ich neporovnateľnosti. „*V etike je dôsledkom nesúmernosti realita maximálnej rozmanitosti neporovnateľných foriem ľudskej výnimočnosti alebo rozkvetu (a rovnakej rozmanitosti neporovnateľného zla).*“³ Berlinova koncepcia nie je len o pluralizme dobra, ale aj zla, čo iné morálne filozofie vylučujú. Berlin nielenže pripúšťa pluralizmus zla, on dokonca pracoval s myšlienkou závislosti mnohých dobier od rôznych foriem zla. Tento náhľad podľa Johna Graya umožnil empirický náhľad na hodnoty. Prítomnosť nesúmerateľnosti v jeho koncepcii je príčinou, prečo Gray označuje jeho hodnotový pluralizmus za agonistický liberalizmus. Jeho hodnotový pluralizmus je koncepciou nesúmeriteľných a neporovnateľných konfliktných foriem dobra a zla a spôsobov života, v ktorej hrá centrálnu úlohu sloboda voľby, ktorá je dôležitým prvkom sebavytvárania. Naše voľby sa uskutočňujú za podmienok, ktoré nemôžeme ovplyvniť. Dôvodom, prečo sa môžeme sebavytvárať prostredníctvom našich volieb je vlastnosť „*našej prirodzenosti, ktorá nie je ani fixne daná a ani ukončená, je vnútorne nekompletná, podliehajúca sebavytváraniu našimi voľbami, ktoré robíme medzi nesúmerateľnými dobrami a zlami, ktorými sme nevyhnutne konfrontovaný v našich životoch.*“⁴

Hoci je Isaiah Berlin často považovaný za klasického liberála *par excellence*, považujeme jeho štýl myslenia a výsledné diela za veľmi špecifický druh liberalizmu - *agonistický liberalizmus*. Gray definuje tento druh liberalizmu ako „*liberalizmus konfliktov a nevyhnutných strát medzi súperiacimi dobrami a zlami – ktoré sa sotva dajú oceniť.*“⁵ Hodnota slobody podľa neho vyplýva z limitov racionálnej voľby. Východiskom tohto náhľadu je podľa Graya Berlinove odmietnutie možnosti racionálnej voľby a racionálnej stratégie riešenia konfliktov hodnôt, ktoré je prítomné v liberalizme u nasledovníkov J. Locke, T. Hobbes, J. S. Mill a aj I. Kanta. „*Berlinov agonistický liberalizmus uštedril smrteľnú ranu rôznym formám liberálneho utilitarizmu, teóriám prirodzených práv a teoretikom spoločenskej zmluvy, ktoré sú súčasťou nedávnej liberálno-politickej filozofie, a ktoré majú pôvod v skorších tradíciách liberálneho myslenia.*“⁶ Jedným z kritikov prítomnosti agonizmu v myslení Berlina je Adam Chmielewski, ktorý považuje Berlinovu koncepciu za morálny hedonizmus, pričom argumentuje absenciou diskriminácie ľudských túžob, ktorá je podľa neho „*zásadnou vlastnosťou každej morálnej bytosti, a že túto schopnosť nadobúdame práve vďaka nastolovaniu vzorov a vnímaním signálov od osôb z nášho spoločenského okruhu.*“⁷ Čím upozorňuje na oveľa väčší problém v liberálnej tradícii a to ako sa ľudské túžby a ciele vlastne tvoria. Nie je to len záležitosť individua, ale je to výsledok pôsobenia spoločnosti, to čo napokon uznáme za svoje vlastné ciele je podľa Chmielewského výsledkom edukačno-morálneho pôsobenia spoločnosti na človeka. Demokratizmus ľudských túžob, ktorý je prítomný v Berlinovom myslení považoval za vylučujúci

¹ Bližšie pozri: GRAY, J.: *Isaiah Berlin. An Interpretation of His Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2013. s. 75-79; BERLIN, I.: The Pursuit of the Ideal. In: *The Crooked Timber of Humanity*. London : J. Murray, 1990. s. 2-11.

² BERLIN, I.: The Pursuit of the Ideal. In: *The Crooked Timber of Humanity*. London : J. Murray, 1990. s. 8.

³ GRAY, J.: *Isaiah Berlin. An Interpretation of His Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2013. s. 88.

⁴ GRAY, J.: *Isaiah Berlin. An Interpretation of His Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2013. s. 176.

⁵ Tamže, s. 42.

⁶ Tamže, s. 45.

⁷ CHMIELEWSKI, A.: Sloboda a jednota. In *Annales Scientia Politica*. [online]. 2013, roč. 2, č. 1. [cit. 2018-03-28]. Dostupné na internete: <http://www.unipo.sk/public/media/19349/01%20Chmielewski.pdf>. s. 6.

agonizmus, ktorý chápe ľudskú prirodzenosť ako „zvýrazňujúcu vznikanie vnútorných konfliktov medzi snahami a túžbami v človeku, vzbudzujúcimi v ňom tvorivú energiu a pobádajúcimi ho k ich riešeniu.“⁸

Ella Mayers vo svojej štúdií *Berlin and Democracy* upozorňuje na fakt, že Berlin nikdy neformuloval žiadny argument v prospech liberálneho pluralizmu alebo zriadenia, ktoré by malo naplňovať jeho predstavu o hodnotovom pluralizme. John Gray pri svojej analýze agonistického liberalizmu Berlina identifikoval a popísal niekoľko prvkov, ktoré hovoria v prospech vzťahu pluralizmu a liberalizmu. Prvým prvkom je význam negatívnej slobody pre sebavytváranie človeka prostredníctvom jeho radikálnych volieb medzi nesúmerateľnými hodnotami a cieľmi. Druhým prvkom je, že štát a jeho politické authority nemôžu mať nikdy dostatočné racionálne zdôvodnenie pre vytvorenie jedného uceleného systému hodnôt, alebo jedného správneho modelu života, ktorý by museli dodržiavať všetci jeho občania. Spomínaný prvok predstavuje ochranu pred autoritatívnym štátom. Posledným prvkom je, že len liberálne spoločnosti uznávajú a rešpektujú existenciu hodnotového pluralizmu.⁹ Berlinov liberalizmus je veľmi originálny a odlišuje sa od prevládajúceho prúdu liberalizmu po svetových vojnách a tiež od klasického liberalizmu J. S. Milla. Odlišný je hlavne agonistickým charakterom jeho liberalizmu, ktorý na rozdiel od ostatných foriem liberalizmu, považuje slobodu za jednu z mnohých nesúmerateľných hodnôt. Samotná sloboda sa delí na pozitívnu a negatívnu slobodu a tie sa ešte ďalej skladajú z rôznorodých a vzájomne konfliktných a konkurujúcich si negatívnych a pozitívnych slobôd. Napriek tomu, že sú tieto slobody navzájom nesúmerateľné a často aj nekombinovateľné, voľby medzi nimi musia byť uskutočnené, napriek tomu, že neexistuje žiadna univerzálna teória, alebo zastrešujúci princíp, ktorý by mohol pomôcť pri takejto voľbe.

Berlinov hodnotový pluralizmus vylučuje koncepciu racionálnej voľby, ktorý je nosným prvkom ostatných liberálnych teórií. Berlin si uvedomoval limity racionálnej voľby, čo potvrdzuje jeho príklon k radikálnej voľbe. Hodnotový pluralizmus presadzovaný Berlinom je často kritizovaný pre relativizmus. Jaromír Feber vo svojej štúdií *Relativism and Ethical Competence* sa zaoberá problematikou pluralizmu a relativizmu. V súčasných spoločnostiach dochádza v mene pluralizmu k odmietnutiu určenia morálnych princípov, ktoré by platili pre každého člena danej spoločnosti. Považuje sa to za obmedzovanie hodnoty slobody. Práve sloboda je príčinou relativizmu. „Naviac, relativizmus je filozoficky podporovaný „krízou metafyziky“, ktorá vyplýva z realizácie základnej neschopnosti racionálne odôvodňovať absolútne hodnoty. Napriek tomu relativizmus neznamená koniec morálky, ale určite kladie väčšie nároky na etiku.“¹⁰ Etika z toho dôvodu má podľa Febera väčšie problémy vytvárať a presadzovať všeobecné morálne pravidlá, ktoré sú životne potrebné pre reguláciu spoločnosti. John Gray vylučoval relativizmus v Berlinovej koncepcii. Hoci je založená na nesúmerateľných hodnotách, konfliktoch medzi nimi a neexistencii ich univerzálne platného správneho riešenia argumentuje proti relativizmu tým, že my sami sme subjektom utvárajúcim morálnu realitu a pomocou našej skúsenosti, ktorou morálnu realitu poznávame vieme, že konflikty medzi hodnotami skutočne existujú a tieto hodnoty sú nesúmerateľné a neredukovateľné. Podľa definície morálneho relativizmu sa z dôvodu spontánneho vznikania morálky v priebehu histórie, ale aj v súčasnosti formujú odlišné morálky v priestore a čase. Pričom sa osobité normy formujú nielen v jednotlivých kultúrach a spoločnostiach, ale aj v menšej forme aj v určitých špecifických

⁸ Tamže, s. 9.

⁹ Bližšie pozri: GRAY, J.: *Isaiah Berlin. An Interpretation of His Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2013. s. 176-179.

¹⁰ FEBER, J.: *Relativism and Ethical Competence*. In: *Ethics & Bioethics (in Central Europe)*. [online]. 2013, vol. 3, no. 1-2. [cit. 2018-03-28]. Dostupné na internete: <http://www.unipo.sk/public/media/28737/Ethics%202013%201-2%20final.pdf>. s.73.

sociálnych podmienkach. Tým vzniká rôznosť morálok medzi kultúrami a spoločnosťami, ale aj vnútri ich samých. Etický relativizmus je obsiahnutý v pojme morálneho relativizmu a označuje diverzitu etických konceptov, pričom nie je možné žiaden z nich považovať za najsprávnejší.¹¹ Berlina ovplyvnili pri formulácii hodnotového pluralizmu najmä autori Machiavelli, Vico a Herder. Pri obrane Vicovho a Herdrovho postoja ku kultúrnej diverzite odmietal názor, že ich pohľad bol kultúrne, alebo morálne relativistický. Ich prístup považoval za „pluralizmus, t.j. koncepciu, podľa ktorej existuje množstvo rôznych cieľov, o ktoré ľudia môžu usilovať, pričom to môžu byť ľudia, plne racionálni a rozvinutí, ktorí sa navzájom chápu a majú k sebe kladný postoj, ktorí sa navzájom obohacujú tak, ako sa my obohacujeme čítaním Platóna či stredovekých japonských románov – čo sú pre nás svety a názory veľmi vzdialené od nášho vlastného.“¹² Schopnosť porozumieť týmto odlišným kultúram je daná práve určitými spoločne zdieľanými hodnotami, ktoré zdieľame ako príslušníci ľudského rodu. To je podľa Berlina most medzi odlišnými kultúrami a spoločnosťami a dôvod prečo môžeme odlišné kultúry nielen spoznať a porozumieť im, ale ich aj kritizovať.

Berlin formuloval aj univerzálne morálne kategórie, univerzálne dobrá: spravodlivosť, blahobyť a univerzálne cnosti: odvalu a sympatie, ktoré sú dané každému človeku ako príslušníkovi ľudského rodu. V tomto univerzálnom jadre tiež prebieha konflikt medzi hodnotami. Tým sa podľa Graya odlišuje od akéhokoľvek iného relativizmu. „Opäť je to jeho realistický pohľad: môžeme vedieť, čiastočne pomocou empirickej antropológie, aký je spoločný rámec ľudského morálneho myslenia a môžeme vedieť – z časti pomocou empirickej antropológie a z časti pomocou fenomenológie morálneho života, ako sme my sami zažili – že vytvára neriešiteľné dilemy.“¹³ Berlinova koncepcia bojuje proti predstave o dokonalom človeku a dokonalej spoločnosti. Kritici relativizmu sa obávajú, že neexistencia všeobecne platného rámca hodnôt môže viesť k morálnemu úpadku spoločnosti. Morálne relativistické koncepcie rovnako ako koncepcia samotného I. Berlina sa snažila bojovať a vyrovnávať sa s absolutizáciou hodnôt totalitných režimov. V dnešných liberálnych demokraciách môžeme vidieť fungujúci koncept liberálneho pluralizmu založeného na koncepcii základných ľudských práv. „Zatiaľ čo západná kultúra uznáva, že Európsky etnocentrizmus nie je nič iného ako forma partikularizmu, obhajovaním všeobecných slobôd sa nevyhnutne dostáva do pozície nositeľa univerzálnej morálky, ktorá však popiera pôvodnú myšlienku slobody založenú na pluralite. Samotná myšlienka radikálnej plurality je pravdepodobne paradoxná, pretože obrana plurality sa nevyhnutne vedie z pozície univerzalizmu.“¹⁴

Dôležité je uvedomiť si, že Berlin uvažoval najmä o hodnotovom pluralizme ako koncepcii, ktorá podľa neho odpovedá morálnej realite a ochraňuje ľudí pred nástrahami totalitných režimov, ktoré existovali v 20. storočí. Ella Mayers poznamenáva, že pri tejto snahe sa takmer úplne vyhol nejakým priamym formuláciám v prospech spojenia jeho hodnotového pluralizmu a liberalizmu, alebo liberálneho pluralizmu. Táto úloha sa preniesla na jeho nasledovníkov, ktorí sa snažili o poskytnutie argumentov v prospech spojenia hodnotového pluralizmu a liberálneho pluralizmu ako napríklad William A. Galston, Joseph Raz. Inú vetvu jeho nasledovníkov tvorili tí autori, ktorí hovorili o konkurencii, alebo dokonca vzájomnom vylučovaní liberalizmu a pluralizmu. Najhlavnejšími predstaviteľmi tohto smeru sú John Gray a John Kekes.

Za poslednú vetvu by sme mohli označiť tú, ktorá sa zaoberá najmä otázkou ako je možné zachovať hodnotový pluralizmus v podmienkach demokracie, ktorá sa podľa autorky Mayers vyskytuje

¹¹ Blížšie pozri: tamže, s. 74.

¹² BERLIN, I.: The Pursuit of the Ideal. In: *The Crooked Timber of Humanity*. London : J. Murray, 1990. s. 11.

¹³ GRAY, J.: *Isaiah Berlin. An Interpretation of His Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2013. s. 101.

¹⁴ FEBER, J.: Relativism and Ethical Competence. In: *Ethics & Bioethics (in Central Europe)*. [online]. 2013, vol. 3, no. 1-2. [cit. 2018-03-28]. Dostupné na internete: <http://www.unipo.sk/public/media/28737/Ethics%202013%201-2%20final.pdf>. s.76.

v súčasnej politickej teórii. Predstavitelia tejto vetvy presadzujú koncept radikálnej demokracie ako naplnenie hodnotového pluralizmu v praxi. Do tejto vetvy je možné zaradiť aj Chantal Mouffe a jej koncept agonistického pluralizmu. Pluralizmus je v demokracii vnímaný ako konštitutívny prvok skladby spoločnosti. „*To znamená, že demokratický pluralizmus nie je možné žiadnym spôsobom prekonať, zmieriť či neutralizovať.*“¹⁵ V pluralitnej spoločnosti prirodzene existuje konflikt, ktorý je však vnímaný pozitívne ako spojivo spoločnosti. Konflikt je považovaný za bytostnú súčasť sociálnej a politickej sféry. Mouffe sa venovala analýze diel Carla Schmitta, ktorý považoval spojenie pluralizmu a demokracie za nemožné, kvôli neexistencii jednoty ľudu. Jediný pluralizmus, ktorý uznával je pluralizmus štátov. Mouffe sa inšpirovala jeho dielami a rozvinula svoju teóriu o potrebu určenia identity ľudu v demokracii. Pomocou jeho vytýčenia hraníc medzi „my“ a „oni“ v rámci demokratickej spoločnosti sa zaoberala s možnosťou exklúzie a inklúzie pri určení identity ľudu. Schmitt považoval tento fakt vylúčenia a existencie rozdielov medzi chápaním rovnosti v liberalizme a v demokracii za deštrukčný pre existenciu liberálnej demokracie. Mouffe toto napätie považuje za konštitučné. „*Tým, že seba a svojich protivníkov chápem ako strany sporu o smerovanie politického útvaru, nás zároveň umiestňuje do rovnakého symbolického rámca.*“¹⁶ Prítomnosť konfliktu a antagonizmu je teda nevyhnutnou súčasťou existencie demokratickej spoločnosti.

V koncepciách liberálneho pluralizmu sa považuje za najlepšie riešenie pre liberálnu demokraciu koncepcia deliberatívnej demokracie. Mouffe kritizuje tento koncept hlavne pre jeho vieru v možnosť vytvorenia racionálneho konsenzu bez vylúčenia prostredníctvom verejnej deliberácie.¹⁷ Deliberatívnu demokraciu môžeme definovať ako demokraciu založenú na deliberácii, formovania „sociálneho tmelu“ a „pocitu spolupatričnosti“ občanov na základe inštitucionálnej podpory verejnej diskusie. Táto koncepcia predpokladá bezproblémové fungovanie občianskej spoločnosti. Pluralizmus hodnôt a rôznych predstáv o „verejnom dobre“ naprieč spoločnosťou má byť zachovaný právom jednotlivca vyjadriť názor na každý postup a výstup verejnej moci, ktorý sa ho bytostne dotýka. Tento model predpokladá možnosť dosiahnutia racionálneho konsenzu rozličných hodnôt a názorov. Avšak za cenu vylúčenia hodnôt a názorov, ktoré nezískali podporu verejnosti. Predstaviteľom tohto smeru bol Jürgen Habermas. Deliberatívna demokracia je v opozícii ku agregatívnym typom demokracie, ktoré sa zaoberali súťažou politických strán, voľbami ako spôsobom zmeny politickej elity a nedávali väčší priestor občanom na reprezentovanie ich hodnôt, názorov a stanovísk.¹⁸ Agonizmus v jej ponímaní je spojený s pojmami hegemonie a antagonizmu. Hegemonia je nevyhnutná pri reprezentácii v demokratických spoločnostiach. Podľa Mouffe je nemožné, aby jeden politický aktér mohol reprezentovať všetky potreby a požiadavky členov spoločnosti. Vždy bude platiť partikulárnosť a mocenské určenie sociálnych vzťahov a reprezentovanie ich požiadaviek. Politické rozhodnutia sú vždy výsledkom voľby medzi konfliktnými alternatívami. Antagonizmus je prítomný nielen v spoločenskej rovine, ale aj v politickej. „*To je niečo, čo nemožno pochopiť dominantnou tendenciou v liberálnom myslení, ktorá sa vyznačuje racionalistickým a individualistickým prístupom. Preto liberalizmus nie je schopný primerane čeliť pluralistickej povahe spoločenského sveta, s konfliktami, ktoré prináša.*“¹⁹ V dominantnej liberálnej teórii podľa Mouffe prevažuje predstava, že síce existuje pluralizmus v zmysle rôznorodých požiadaviek a hodnôt v spoločnosti, ale je možné dosiahnuť ich racionálny konsenzus a tým formulovať harmonický a nekonfliktný súbor hodnôt a požiadaviek.

¹⁵ BÍBA, J.: Radikální demokracie: výzva antiesencialismu. In: ZNOJ, M. – BÍBA, J. – VARGOVIČÍKOVÁ, J. *Demokracie v postliberální konstelaci*. Praha: Karolinum, 2014. s. 199.

¹⁶ Tamže, s. 192.

¹⁷ MOUFFE, CH.: Carl Schmitt a paradox liberální demokracie. In: *Filosofický časopis*, 2007, roč. 55, č. 6. s. 905.

¹⁸ Bližšie pozri: CÍSAŘ, O.: Občanský republikanismus a deliberativní demokracie. In: HLOUŠEK, V./KOPEČEK, L.: *Demokracie*. Brno: Masarykova univerzita v Brne, 2007. s. 102-105.

¹⁹ MOUFFE, CH.: *Agonistics: Thinking The World Politically*. New York: Verso Books, 2013. s. 3.

Mouffe kritizuje liberalizmus, že vďaka presadzovaniu individualizmu nie je schopný pochopiť utváranie kolektívnych identít. „Zatiaľ, čo politická sféra sa od začiatku zaoberá kolektívnymi formami identifikácie, pretože v tejto oblasti sa vždy zaoberáme tvorbou „nás“ na rozdiel od „nich“.“²⁰ Identita je formovaná z rozdielov a sociálna objektivita je vytváraná prostredníctvom mocenského určenia, čo liberalizmus prehliada. „Je dôležité poznamenať, že samotná podmienka možnosti formovania politických identít je súčasne podmienkou nemožnosti spoločnosti, z ktorej možno vylúčiť antagonizmus.“²¹ Mouffe rovnako ako ostatní radikálni demokrati sa nesnaží o likvidáciu liberálnych demokracií, ale o ich preformulovanie, aby boli v zhode s ich pluralistickým charakterom spoločnosti. Jej agonistický pluralizmus vychádza z kritiky agregatívneho a deliberatívneho modelu, ktorý neberie do úvahy dôležitosť formovania a artikulácie kolektívnych identít v politickej sfére. Dalším kritickým bodom je, že sa snažia zneškodniť antagonizmus, ktorý je prirodzený v sociálnych vzťahoch a nevyhnutný pre formovanie politickej identity. Agonistický model spočíva v tom, „že konflikt nemá formu antagonizmu (boj medzi nepriateľmi), ale formu agonizmu (boj medzi legitímnymi oponentami).“²² Oponenti zdieľajú navzájom vernosť demokratickým princípom „slobody a rovnosti pre všetkých“ avšak každý ma rozdielny pohľad na interpretáciu týchto princípov, preto medzi nimi dochádza ku konfliktu a boju o presadenie ich interpretácie a nastolenie ich hegemonie. Čo je však nespochybniteľné je legitímnosť odlišného názoru ich oponentov a ich právo na boj o jeho presadenie. Mouffe nevylučuje konsenzus, avšak musí to byť „konfliktný konsenzus“, ktorý je výsledkom súťaže hegemonických projektov v rámci dodržiavania demokratických princípov a procedúr súťaže, pričom víťazstvo je len dočasné, nikdy nedôjde k úplnému zmiereniu všetkých konfliktov. Konsenzus je vnímaný ako potrebný pre liberálno-demokratické inštitúcie a eticko-politické hodnoty. „Konfliktný konsenzus“ bude vždy spojený s nesúhlasom a kritikou jeho obsahu a aplikácie. Výsledný poriadok, ktorý vzíde z takejto súťaže nemôže byť nikdy považovaný za „opodstatnený ako nadiktovaný vyšším poriadkom a prezentovaný ako jediný legitímny.“²³ Predstavitelia dnešnej liberálnej demokracie podľa Mouffe sa stále snažia o potlačenie konfliktu medzi rozdielnymi demokratickými pozíciami a tak dochádza k jeho nahradeniu konfrontáciou medzi nezameniteľnými morálnymi hodnotami a esenciálnymi identitami, čo spolu s dôrazom na nevyhnutnosť konsenzu a averziou voči konfliktu vedie k apatii a poklesu participácie v liberálnej demokracii. To vedie ku kríze súčasných liberálnych demokracií.

V koncepcii agonistického pluralizmu môžeme vidieť snahu o preformulovanie fungovania liberálnej demokracie, aby viac odrážali pluralitný charakter spoločnosti a jej hodnôt, cieľov a požiadaviek. Spoločné prvky v jej artikulácii s Berlinovým konceptom hodnotového pluralizmu je pozitívne vnímanie konfliktu medzi rozdielnymi hodnotami a nárokmi členov spoločnosti. Agonizmus Berlina je obsiahnutý vo vzájomne konkurujúcich a konfliktných nesúmerateľných hodnotách. Agonizmus Mouffe sa snaží o nahradenie a nie likvidáciu prirodzeného antagonizmu spoločnosti, ktorý vzniká z pluralitného charakteru spoločnosti. Jej koncepcia patriaca do oblasti radikálnej demokracie je prínosná ako iný pohľad, ktorý sa nesnaží o spojenie hodnotového pluralizmu presadzovaného Berlinom s možnosťou vytvorenia racionálneho konsenzu v pluralitnej spoločnosti prostredníctvom deliberatívneho modelu demokracie, čo bolo v Berlinovej koncepcii kritizované ako empiricky nemožné a pre človeka nebezpečné, pretože to bolo prítomné v tradičných a aj moderných monistických filozofiách.

²⁰ Tamže, s. 4.

²¹ Tamže, s. 5.

²² Tamže, s. 7.

²³ Tamže, s. 17.

Literatúra

- BERLIN, I. 1999. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999. 336 s. ISBN 80-7260-004-4.
- BERLIN, I. 2013. *Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 391 s. ISBN 978-0-19-924989-3.
- BERLIN, I. 1990. *The Crooked Timber of Humanity*. London : J. Murray, 1990. 276 s. ISBN 0-7195-4789-X.
- BÍBA, J. 2014. Radikální demokracie: výzva antiesencialismu. In: ZNOJ, M. – BÍBA, J. – VARGO-VIČÍKOVÁ, J. *Demokracie v postliberální konstelaci*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2878-3. s. 183-219.
- CÍSAŘ, O. 2007 Občanský republikanismus a deliberativní demokracie. In: HLOUŠEK, V./ KOPEČEK, L. (eds.): *Demokracie*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2007. s. 84-108. ISBN 978-80-210-4249-0.
- GALSTON, W. A. 2002. *Liberal Pluralism: The Implications of Value Pluralism for Political Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 137 s. ISBN 052101249X
- GRAY, J. 2013. *Isaiah Berlin. An Interpretation of His Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2013, 232 s. ISBN 978-0-691-15742-9.
- MOUFFE, CH. 2013. *Agonistics: Thinking The World Politically*. New York: Verso Books, 2013. 224 s. ISBN 9781781682357.
- MOUFFE, CH. 2007. Carl Schmitt a paradox liberální demokracie. In: *Filosofický časopis*. ISSN 0015-1831, 2007, roč. 55, č. 6, s. 899-914.
- MYERS, E. 2013. Berlin and Democracy. In: BAUM, B.- NICHOLS, R. (eds.): *Isaiah Berlin and the Politics of Freedom. "Two Concepts of Liberty" 50 Years Later*. New York, Oxon: Routledge, 2013. s. 129-142. ISBN 978-0-415-65679-5.

Internetové zdroje:

- FEBER, J. 2013. Relativism and Ethical Competence. In *Ethics & Bioethics (in Central Europe)*. [online]. 2013, vol. 3, no. 1-2. s. 73-86. Dostupné na internetu: <http://www.unipo.sk/public/media/28737/Ethics%202013%201-2%20final.pdf> ISSN 1338-5615.
- CHMIELEWSKI, A. 2013. Sloboda a jednota. In *Annales Scientia Politica*. [online]. 2013, roč. 2, č. 1. Dostupné na internetu: <http://www.unipo.sk/public/media/19349/01%20Chmielewski.pdf> . ISSN 1339-0732.

Mgr. Romana Puškelová
Katedra etiky a morálnej filozofie, FF TU v Trnave
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
r.puskelova@gmail.com

ODPUSTKOVÉ LISTINY ZA PONTIFIKÁTU PÁPEŽA INOCENTA VI. (1352 – 1362)

Simona ANDERÁKOVÁ

Abstrakt: Cieľom práce je oboznámiť čitateľa s odpustkovými listinami z obdobia pontifikátu „avignonského“ pápeža Inocenta VI. (18. december 1352 – 12. september 1362), ktoré sa nachádzajú v druhej edícii Monumenta Vaticana Slovaciae. Na úvod práca vysvetľuje čo sú odpustky, ako sa vyvíjali a prečo sa stali hlavným predmetom reformácie. Práca pokračuje analýzou konkrétnych odpustkov z daného obdobia. Na záver práca porovnáva odpustkové listiny za pontifikátu Inocenta VI. s odpustkovými listinami za pontifikátu jeho predchodcu Klementa VI. (1342 - 1352).

Kľúčové slová: odpustky; cirkev; spovedník; návšteva kostola; pokánie

Abstract: The aim of this work is to familiarize the reader with the indulgence charters during the pontificate of the „Avignon“ Pope Innocent VI. (18 December 1352 – 12 September 1362), which are in the second edition of the Monumenta Vaticana Slovaciae. At the beginning, the work explains what are the indulgences, as they evolved and why they became the main subject of the reformation. The work continues with analysis of specific indulgences from the period mentioned. Finally, the work tries to compare indulgence charters during the pontificate of Innocent VI. and during the pontificate of his predecessor Klement VI. (1342 – 1352).

Keywords: indulgences; church; confessor; visit the church; penance

Odpustkový list (lat. *littera indulgentia*) bola listina, ktorá svojmu príjemcovi potvrdzovala odpustky. Tie, podľa oficiálnej definície katolíckej Cirkvi, sú úplným alebo čiastočným odpustením časných trestov - penitencií za hriechy.¹ Existujú dva druhy trestov. Jeden je večný, za smrteľný hriech, kedy človek stratí osobné spoločenstvo s Bohom, ide do pekla, večného zatratenia a druhý je časný trest, kedy je hriech spojený s trestom vzhľadom na spravodlivosť a tu majú miesto odpustky. Každý hriech má dve časti a to vinu a dôsledky hriechu. Ak ľutujeme svoje hriechy úprimne, Boh nám odpúšťa vinu, ale následky hriechu pretrvávajú a niekto ich musí znášať. Človek má možnosť tieto dočasné dôsledky hriechu dať do poriadku buď v tomto alebo onom svete. Odpustky teda znamenajú odpustenie časných trestov za hriechy, ktorých vina je už odstránená.²

Aj prví kresťania vedeli, že s odpustením hriechov nekončí spôsobené utrpenie ani náklonnosť k zlému. Tieto následky mali byť odstránené úkonmi pokánia. Čiže za určitý hriech bol určený určitý skutok pokánia. Tento vývoj v 11. storočí pokračoval v podobe odpustkov. Odpustkové listiny vydávali pápežom poverení biskupi alebo kardináli. Zvlášťne postavenie mali odpustkové buly

¹ MAREK, Miloš. Cirkevné inštitúcie na území stredovekého Slovenska a ich predstavitelia v prameňoch Vatikánskych archívov. Obdobie pontifikátu Klementa VI. (1342-1352) a Inocenta VI. (1352-1362). In: KOHÚTOVÁ, M. (ed.) *Studia Historica Tyrnaviensia XVIII*. Kraków - Trnava: Towarzystwo Słowaków w Polsce a Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave a Katedra histórie a Inštitút pre výskum prameňov k slovenským dejinám Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2016, s. 38.

² SKOWRONEK, J. Alfons. *Odpustky*. In: AUGUSTYN, J. SJ (ed.) *Umenie spovedať, Poradca pre kňazov a laikov*. Trnava: Dobrá kniha Trnava a Spolok svätého Vojtecha, 2010, s. 90.

vydávané samotným pápežom, v ktorých boli zahrnuté rôzne podmienky, ako napr. vykonanie určitých modlitieb (napr. ruženec) alebo rôznych iných činov (napr. účasť na križiackej výprave) za ktoré veriaci získavali odpustky. Ďalšími podmienkami, na základe ktorých bolo možné získať odpustky bola návšteva kostola. Neskôr mohli byť skutky pokánia zmiernené aj peňažnou almužnou. Takáto forma sa v stredoveku rozšírila, čo však viedlo k nebezpečenstvu, že kajúcnik sa podrobil ťažkým skutkom pokánia, ale vnútorne sa neodpútal od hriechu. Pomocou zisku z odpustkov vznikali mnohé svätyne, katedrály (bazilika sv. Petra)³ a vidiecke kostolíky. To nakoniec viedlo v roku 1517 k reformácii a 4. decembra 1563 k vyhláseniu dekrétu o odpustkoch na Tridentskom koncile, kde sa ustanovilo, že cirkev má plné právo udeľovať odpustky, no zároveň musí vždy bezodkladne zakročiť proti akýmkoľvek pokusom o obchodovanie s odpustkami.⁴

Dňa 8. februára 1567 zrušil pápež Pius V. vo svojej bule všetky typy milodarových odpustkov a vo svojej bule z 2. januára 1570 pohrozil exkomunikáciou každému, kto by chcel s odpustkami obchodovať.

V našom príspevku sme sa sústredili na odpustky so zreteľom na Slovensko z obdobia pontifikátu „avignonského“ pápeža Inocenta VI., ktoré tvoria dvadsaťšesť zápisov.⁵ Podľa typu indulgencií ich možno rozdeliť do viacerých skupín.

Prvú skupinu tvoria odpustkové listiny, na základe ktorých môže veriaci získať úplne odpustenie zo všetkých hriechov, z ktorých sa úprimne vyspovedá pred svojou smrťou, spovedníkom, ktorého si sám vyberie. Napríklad jeden zo suplikantov Matej, trenčiansky župan a rytier,⁶ žiadal dňa 15.4.1354⁷ o úplne rozhrešenie v čase smrti skrz spovedníka pre seba, svoju manželku a pre šesť osôb, osobitne vymenovaných v apoštolskej kancelárii. Pavol, biskup z Beograd, žiadal dňa 14.10.1354⁸ o úplne rozhrešenie v čase smrti skrz spovedníka pre seba a pre päť osôb, menovaných v apoštolskej kancelárii. Ďalšími suplikantmi sú Mikuláš Pavol a Sebek Ján z Uhorska, vojaci z Ostrihomskej arcidiecézy a Kalocsi, ktorí dňa 12.12.1357⁹ žiadali pre seba, pre svoje manželky a pre bratov Mikuláša a Gregora Tiburcov, zbrojnošov z Čanádskej arcidiecézy, úplne rozhrešenie v čase smrti skrz spovedníka. V žiadosti z dňa 25.2.1358¹⁰ vojak Mikuláš Lach, žiadal pre seba, svoju manželku a pre dvadsať osôb, menovaných v apoštolskej vicekancelárii, úplne rozhrešenie v čase smrti skrz spovedníka. Ďalším zo suplikantov je Mikuláš Vavrínek Kont, palatín Uhorského kráľovstva (1356-1367), ktorý dňa 8.4.1358¹¹ žiadal pre seba úplne rozhrešenie v čase smrti skrz spovedníka.

Druhou skupinou sú žiadosti o odpustenie pre tých, ktorí navštevujú v určitých sviatkoch kostol, kaplnku, nemocnicu, alebo oltár. Tak napríklad uhorský kráľ Ľudovít vo svojej žiadosti z dňa 27.4.1357¹² žiadal o odpustenie pre všetkých tých, ktorí ročne navštevujú farský kostol sv. kráľa Štefana, Ostrihomskej arcidiecézy, vo sviatku sv. kráľa Štefana (20.8.) a sv. Ladislava (29.7.) a z dňa

³ JUSTICE, Ginny. The Role of Indulgences in the Building of New Saint Peter's Basilica. Diplomová práca, Winter Park: Univerzita Rollins, 2011, s. 19.

⁴ HRDINA, Ignác Antonín. Dokumenty tridentského koncilu. 1. vyd. Praha: Krystal OP, 2015, 283 s.

⁵ Pri tejto práci vychádzame z druhej edície RÁBIK, Vladimír. Monumetna Vaticana Slovaciae (MVSI). Tomus II. Registra supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia. Volumen 1 (1342-1415). Trnavae – Romae: Institutum historicum Slovacom in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, MMIX.

⁶ Zrejme omylom označený ako pochádzajúci z Pražskej arcidiecézy (správne Ostrihomskej, resp. Nitrianskej diecézy).

⁷ MVSI II/1, č. 284 (1354).

⁸ MVSI II/1, č. 291 (1354).

⁹ MVSI II/1, č. 331 (1357).

¹⁰ MVSI II/1, č. 339 (1358).

¹¹ MVSI II/1, č. 348 (1358).

¹² MVSI II/1, č. 316 (1357).

8.4.1358¹³ žiadal, aby boli v kostole sv. apoštola Pavla v Kalocsi, ktorí založili a dotovali jeho predkovia, zahrnuté odpustky. Ďalším zo suplikantov je Mikuláš Kont, palatín Uhorského kráľovstva a sudca Kumánov, ktorý dňa 20.4.1360¹⁴ žiadal o odpustenie pre tých, ktorí navštívia kaplnku sv. Márie Magdalény, ktorú pápež schválil v trvaní jedného roka a jednej kvadragény.¹⁵ Medzi ďalšieho suplikanta tejto skupiny odpustkov patrí aj Tomáš z Bechyn, barón Českého kráľovstva, vyslanec Rímskeho kráľa, ktorý dňa 16.1.1354¹⁶ žiadal o odpustenie pre tých, ktorí navštívia kaplnku sv. Márie Magdalény, Marty, Maximina, Lazara a desaťtisícich učeníkov, ktorú on sám v meste Kamenice nad Lipou, v Pražskej arcidiecéze svojimi nákladmi postavil, vo sviatku spomínaných svätých (sv. Maxim 29.5.; sv. Mária Magdaléna 22.7; sv. Marta 29.7; sv. Lazar 17.12) a vo večeri Pána (v Zelený štvrtok), v Príprave pokrmu (Veľký Piatok) a vo sviatku tela Kristovho (najbližší štvrtok po sviatku Najsvätejšej Trojice). Túto žiadosť pápež povolil v trvaní jedného roka a jednej kvadragény. Benedikt Heem, pilišský župan (1358-1360), skrz Uhorského kráľa stanovený v apoštolskej stolici, z dňa 18.5.1359¹⁷ žiadal o odpustenie pre všetkých tých, ktorí navštívia nemocnicu sv. Alžbety v Banskej Bystrici, Ostrihomskej arcidiecézy, ktorej začatie stavby schválil Peter Karol z Banskej Bystrici na pomoc pre chudobných a nemocných, v jednotlivých sviatkov sv. Panny Márie (vo sviatku Očistenia Panny Márie - 2.2.; Zvestovania Panny Márie - 25.3.; Navštívenia Panny Márie - 2.7.; Nanebovzatia Panny Márie - 15.8.; Narodenia Panny Márie - 8.9.; Obetovania Panny Márie - 21.11.) a v štyroch sviatkov Pána (vo sviatku narodenia Pána - 25.12.; Zjavenia Pána - 6.1.; Zvestovania Pána - 25.3.; Premenenia Pána - 6.8.) a pre tých, ktorí podporia chudobných. Pápež túto žiadosť schválil na jeden rok a jednu kvadragénu. Uhorská kráľovná Alžbeta, ktorá bola ďalšou zo suplikantov, vo svojej žiadosti z dňa 20.4.1360¹⁸ žiadala o odpustenie pre tých, ktorí navštívia oltár Kristovho Tela v kostole sv. Panny Márie vo Vyšehrade a to vo sviatku Najsvätejšieho Tela Kristovho (najbližší štvrtok po sviatku Najsvätejšej Trojici), v iných štyroch jednotlivých sviatkov Pána Ježiša Krista (vo sviatku Narodenia Pána - 25.12.; Zjavenia Pána - 6.1.; Zvestovania Pána - 25.3.; Premenenia Pána - 6.8.), na Turíce, v štyroch sviatkov sv. Panny Márie (vo sviatku Očistenia Panny Márie - 2.2.; Zvestovania Panny Márie - 25.3.; 15.8.; Narodenia Panny Márie - 8.9.) a vo sviatku sv. Adalberta (23.4.). Pápež túto žiadosť povolil v trvaní jedného roka a jednej kvadragény.

Do ďalšej kategórie odpustkových listín, patria žiadosti o povolenie absolvovať púte na pútnické miesta. Napríklad suplikant Ján Peter z Niedžice, dvoran uhorského kráľa Ľudovíta, žiadal dňa 16.11.1355¹⁹ o povolenie navštíviť Boží hrob a iné sväte pútnické miesta pre seba a ďalších desať osôb. Ďalším zo suplikantov je Ulrik z Viedne, kanonik z Pasova, vyslanec a posol oddaného syna Alberta, vodcu Rakúska (1330 - 1358), ktorý vo svojej žiadosti z dňa 12.4.1358²⁰ žiadal pre Jána z Trnavy, laika Pasovskej arcidiecézy spolu s desiatimi osobami povolenie navštíviť Boží hrob a iné sväte pútnické miesta. Aj uhorská kráľovná Alžbeta žiadala dňa 30.12.1358²¹ o povolenie navštíviť Boží hrob pre Michaela, comesa kráľovskej pokladnice, spolu s desiatimi osobami, pre Jána, učiteľa kráľových tesárov, pre Martina a jeho brata Mikuláša Herclina s piatimi osobami. Suplikant Michael, prezývaný Greces, zbrojnoš²² uhorského kráľa, žiadal dňa 2.5.1355²³ povolenie navštíviť Boží hrob a iné sväte zámorské miesta pre seba a pre desať osôb.

¹³ MVSI II/1, č. 349 (1358).

¹⁴ MVSI II/1, č. 419 (1360).

¹⁵ Štyridsaťdňové obdobie.

¹⁶ MVSI II/1, č. 278 (1354).

¹⁷ MVSI II/1, č. 387 (1359).

¹⁸ MVSI II/1, č. 415 (1360).

¹⁹ MVSI II/1, č. 309 (1355).

²⁰ MVSI II/1, č. 350 (1358).

²¹ MVSI II/1, č. 366 (1358).

²² Sluha starajúci sa o výzbroj.

²³ MVSI II/1, č. 295 (1355).

Poznáme aj ďalšiu skupinu odpustkových listín, v ktorých veriaci žiadajú o odpustky za spáchané hriechy bez spovedníka. Napríklad uhorský kráľ Ľudovít a kráľovná Alžbeta, žiadali vo svojej žiadosti z dňa 31.8.1353²⁴ o odpustky pre seba a pre všetkých v čase nedeľných omší a iných sviatkov, z ktorých sa musia vyspovedať a prijať trest. Pápež povolil žiadosť odpustkov v trvaní jedného roka a jednej kvadragény. Ján Peter z Niedžice, dvoran uhorského kráľa Ľudovíta, žiadal dňa 16.11.1355²⁵ o úplne rozhrešenie v čase smrti pre seba a svojho brata Petra. Suplikant brat Ján z Jágru, učiteľ z rehole františkánov, spovedník kráľa Uhorska a kazateľ svojej kaplnky a uhorskej kráľovnej, v žiadosti z 10.2.1359²⁶ žiadal o úplne rozhrešenie v čase smrti pre seba a desať osôb, menovaných v apoštolskej kancelárii. Ďalším zo suplikantov tejto skupiny odpustkov je Benedikt Heem, pilišský župan, ktorý dňa 18.5.1359²⁷ žiadal o úplne rozhrešenie v čase smrti pre Jakuba Maurícia a Blažejka prezývaného Mačka, laikov z Ostrihomskej arcidiecézy a pre Michaela Andreja, kanonika Sedmohradského kostola a v žiadosti z dňa 18.5.1359²⁸ žiadal pre seba, svojho brata Petra a pre ich manželky úplne rozhrešenie v čase smrti. Suplikant Gregor Dominik, žiadal dňa 18.5.1359²⁹ o úplne rozhrešenie hriechov v čase smrti pre seba, svoju manželku a pre osem osôb, menovaných v apoštolskej kancelárii. Andrej, sedmohradský vojvoda, szolnokský župan (1356 – 1359), žiadal dňa 18.5.1359³⁰ pre familiára Jána, jeho syna Kenina a pre jeho manželku, z Ostrihomskej arcidiecézy, úplne rozhrešenie hriechov v čase smrti. Ďalším zo suplikantov je Heidenrik z Lippe, majster slobodných umení, „osvedčený“ v medicíne, ktorý dňa 10.3.1360³¹ žiadal o úplne rozhrešenie hriechov v čase smrti pre seba, svojho brata kňaza Jána z Lippe a pre šesť osôb menovaných v apoštolskej kancelárii. Žiadateľ, ktorého meno je neznáme – pravdepodobne šlo o palatína Mikuláša Konta, žiadal vo svojej žiadosti z 20.4.1360³² o úplne rozhrešenie hriechov v čase smrti pre desať osôb, menovaných v apoštolskej kancelárii. Martin, arcidiakon z Branjina, posol kráľovnej Alžbety, žiadal dňa 1.9.1360³³ o úplne rozhrešenie hriechov v čase smrti pre seba a pre desať osôb, menovaných v apoštolskej kancelárii.

Poslednú skupinu tvorí žiadosť o odpustenie pre tých, ktorí bojovali proti pohanom, neveriacim, keď Benedikt Heem, pilišský župan, dňa 18.5.1359³⁴ žiadal o úplne rozhrešenie hriechov v čase smrti pre seba a pre všetkých príbuzných v počte päťdesiat, ktorí v boji proti neveriacim zomreli.

V porovnaní s odpustkovými listinami z čias pontifikátu Inocenta VI. a odpustkovými listinami z čias pontifikátu jeho predchodcu Klementa VI., sme zistili, že zatiaľ čo u pápeža Inocenta VI. tvoria odpustky dvadsaťšesť záznamov, z toho päť sa týkajú žiadosti o úplné odpustenie skrz spovedníka, šesť žiadostí sú o odpustenie pre tých, ktorí navštívia kostol, kaplnku, nemocnicu alebo oltár v určitých sviatkoch, štyri záznamy sú o žiadosti absolvovať púte na pútnické miesta, desať záznamov sú o odpustení za spáchané hriechy bez spovedníka, jeden zápis odpustkovej listiny tvorí žiadosť o odpustenie pre tých, ktorí bojovali proti pohanom a neveriacim, u pápeža Klementa VI. ide o štyridsaťosem záznamov odpustkových listín, pričom osemnásť z nich sú žiadosti o udelenie úplného odpustenia skrz spovedníka, jedenásť odpustkových listín sú pre tých, ktorí navštívia kostol v určitých sviatkoch, sedem záznamov sú žiadosti o povolenie absolvovať púte na pútnické

²⁴ MVSI II/1, č. 270 (1353).

²⁵ MVSI II/1, č. 308 (1355).

²⁶ MVSI II/1, č. 372 (1359).

²⁷ MVSI II/1, č. 380 (1359).

²⁸ MVSI II/1, č. 381 (1359).

²⁹ MVSI II/1, č. 385 (1359).

³⁰ MVSI II/1, č. 389 (1359).

³¹ MVSI II/1, č. 413 (1360).

³² MVSI II/1, č. 420 (1360).

³³ MVSI II/1, č. 448 (1360).

³⁴ MVSI II/1, č. 383 (1359).

miesta, v siedmich odpustkových listinách veriaci žiadajú o odpustky za spáchané hriechy bez spovedníka, štyri sú o odpustení, pre tých, ktorí bojovali proti pohanom a neveriacim a jeden záznam tvorí žiadosť pre spovedníka, aby mohol udeľovať odpustky.

Vďaka takýmto registrom, v ktorých sa okrem iného nachádzajú spomínané odpustkové listiny, sa dá získať obrovské množstvo dôležitých informácií o cirkevných dejinách, o politickom a verejnom živote v Európe, o fungovaní pápežskej kúrie a zvlášť, prinášajúce dôležité a mimoriadne informácie pre naše územie.

Literatúra

HRDINA, Ignác Antonín. *Dokumenty tridentského koncilu*. 1. vyd. Praha: Krystal OP, 2015, 335 s. ISBN 978-80-87183-75-5.

JUSTICE, Ginny. *The Role of Indulgences in the Building of New Saint Peter's Basilica*. Diplomová práca, Winter Park: Univerzita Rollins, 2011, 90 s.

MAREK, Miloš. Cirkevné inštitúcie na území stredovekého Slovenska a ich predstavitelia v prameňoch Vatikánskych archívov. Obdobie pontifikátu Klementa VI. (1342-1352) a Inocenta VI. (1352-1362). In: KOHÚTOVÁ, M. (ed.) *Studia Historica Tyrnaviensia XVIII*. Kraków - Trnava: Towarzystwo Slowaków w Polsce a Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave a Katedra histórie a Inštitút pre výskum prameňov k slovenským dejinám Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2016, ISBN 978-83-7490-877-1, s. 23-42.

SKOWRONEK, J. Alfons. Odpustky. In: AUGUSTYN, J. SJ (ed.) *Umenie spovedať, Poradca pre kňazov a laikov*. Trnava: Dobrá kniha Trnava a Spolok svätého Vojtecha, 2010, ISBN 978-80-7141-697-5, ISBN 978-80-7162-844-6, s. 90-92.

Pramene:

RÁBIK, Vladimír. *Monumetna Vaticana Slovaciae (MVSI)*. Tomus II. *Registra supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia*. Volumen 1 (1342-1415). Trnavae – Romae: Vladimír Rábik a Institutum historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, MMIX. 342 s. ISBN 978-80-8082-302-3.

Štúdia je výsledkom riešenia projektu APVV-16-0619 Rímska kúria a Uhorské kráľovstvo v komunikačnej interakcii v stredoveku (s osobitným zreteľom na územie dnešného Slovenska).

Mgr. Simona ANDERÁKOVÁ
Katedra histórie, FF TU v Trnave
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
simona.anderakova1@gmail.com

METODOLÓGIA SKÚMANIA HOSPODÁRSKÝCH A SPOLOČENSKÝCH ASPEKTOV VINOHRADNÍCTVA V MALOKARPATSKÝCH MESTÁCH MODRA, PEZINOK A SVÄTÝ JUR V 17. – 18. STOROČÍ

Dominika GÁBRIKOVÁ

Abstrakt: Príspevok demonštruje základné východiská a metodologické postupy uplatňované vo výskumnej časti budúcej dizertačnej práce s názvom Hospodárske a spoločenské aspekty vinohradníctva v malokarpatských mestách Modra, Pezinok a Svätý Jur od druhej polovice 17. storočia do prvej polovice 18. storočia. Poskytuje analýzu archívnych prameňov, na základe ktorých je možné skúmať problematiku malokarpatského vinohradníctva, a to nielen po kvantitatívnej stránke, ale aj z hľadiska spoločenských dejín týchto miest. Štúdiom dokumentov prevažne účtovného a daňového charakteru je možné vyčíslieť celkovú veľkosť vinohradníckej pôdy, ako aj výšku daní a poplatkov odvodených miestnymi vinohradníkmi v tom - ktorom roku. Tieto pramene poskytujú aj údaje dôležité pre skúmanie vinohradníckej terminológie, metrológie, etymológie názvov vinohradníckych hôr a záhonov alebo iných miestnych názvov, no hlavne informácie o vinohradníckych rodinách, pričom je možné skúmať ich rodinné väzby, súkromný i profesionálny život, konfesijné zaradenie, majetkové zázemie, či sociálne postavenie jednotlivých členov týchto rodín.

Kľúčové slová: Malokarpatská oblasť; vinohradníctvo; vinohradnícka rodina; vinohradnícke dávky a poplatky; mestské víno

Abstract: The aim of the paper is the demonstration of the basis and methodological procedures used in the research part of the dissertation entitled Economic and Social Aspects of Viticulture in Little Carpathian towns Modra, Pezinok and Svätý Jur from the second half of the 17th century to the first half of the 18th century. The paper comprises an analysis of archival documents reflecting an overall picture of the quantitative aspect of viticulture in Little Carpathian towns as well as of social life in this region. Based on accounting and tax documents, it is possible to quantify the amount of vineyards as well as of taxes and fees paid by local winegrowers, year by year. These sources provide data relevant to the study of winegrowing terminology, used units of measurement, etymology of vineyard names or other local names, but mainly information about vineyard families, family ties, professional life, property, education, confession or social status of individual members of these families.

Key words: Little Carpathian region; viticulture; vineyard family; wine taxes and charges; communal wine

Charakteristickou črtou malokarpatského regiónu tak v minulosti, ako aj dnes je vinohradníctvo a vinárstvo. Malokarpatská vinohradnícka oblasť ležiaca na juhozápade Slovenska so strediskami Bratislava, Svätý Jur, Pezinok, Modra a Trnava, tzv. malokarpatskej pentapolitany, patrila medzi najproduktívnejšie v Uhorsku. Už v stredovekom období sa presadzovala nielen na domácom, ale aj na zahraničnom trhu. Z hľadiska produkcie vína na slovenskom území zohrávala vedúcu úlohu, pričom miestne vinohradníctvo si udržiavalo vzostupný trend aj v 16. a 17. storočí a v rozhodujúcej miere ovplyvňovalo ďalší hospodársky a sociálny vývin juhozápadného Slovenska.

Sledovaním hlavných tendencií a podmienok rozvoja malokarpatského vinohradníctva v stredovekom období a vývoja vinohradníckej dediny, resp. mestečka v 16. storočí ako hospodársko-sídelnej jednotky spojeného s rozvojom a etablovaním feudálnych výrobných vzťahov môžeme získať lepšiu predstavu o nasledujúcom hospodársko-sociálnom vývine Modry, Pezinka a Svätého Jura ako slobodných kráľovských miest. Ten je charakteristický práve z hľadiska hospodárskeho zamerania ich obyvateľov, určujúceho charakter miestnej spoločnosti.

Bolo to práve vinohradníctvo, dorábanie vína a s tým spojený obchod, čo Modre, Pezinku a Svätému Juru umožnilo v priebehu 17. storočia k získaniu postavenia slobodného kráľovského mesta a vďaka tomu v nasledujúcich rokoch ďalší hospodársky a demografický rozvoj. V 17. storočí bola vinohradnícka činnosť v ekonomike malokarpatských miest dominantná, a to i napriek všeobecnému úpadku vinohradníctva v celouhorskom priestore alebo prudkému nárastu remeselnej výroby. Väčšina remeselníckych domácností nebola schopná užiť sa len z remesla, ale vlastnila aj vinohrady, ktoré boli často hlavným zdrojom ich príjmu.

Vinohradnícka obec tu v tomto období bola riadne organizovaná pod kontrolou nielen mestských magistrátov, ale aj vinohradníckych „pereckých“ úradov, ktoré inštitucionálne zastupovali vinohradnícke, resp. horské právo (lat. *ius montanum*, nem. *Bergrecht*). Perecké právo je súbor právnych opatrení vzťahujúcich sa na vlastníctvo, udržiavanie a ochranu vinohradov, ich majiteľov, aj produktov, od 16. storočia aj u nás postupne spisovaných vo forme vinohradníckych štatútov – po prvýkrát v Bratislave.

Hospodárske aspekty vinohradníctva sú úzko spojené so sociálnym vývojom miestnej society. Popri skúmaní kvantitatívnej stránky vinohradníctva v malokarpatských mestách je možné získať bližšie informácie aj o vinohradníckych rodinách žijúcich a vlastniacich vinice v ich chotároch. Môžeme skúmať hospodársku činnosť týchto rodín, majetkové zázemie, prípadné súdne spory, pátrať po informáciách o ich rodinnom živote, vzdelaní, konfesionálnom zaradení, sociálnom postavení alebo o profesionálnom živote. Napríklad, či mali ich členovia zastúpenie v niektorom z úradov mestskej správy. V rôznych prípadoch môžeme sledovať, že práve vďaka vinohradníckej činnosti, ktorá určovala majetkové postavenie rodín, sa ich členovia podieľali na držbe kľúčových pozícií v rámci správy miest. V takýchto prípadoch sa stretávame aj s prvými nobilitáciami mešťanov – vinohradníkov, a to už od 90. rokov 16. storočia.¹ Predstavitelia mestskej elity navzájom nadväzovali obchodné kontakty i rodinné väzby, budovali vzťahy, ktoré boli po hospodárskej i spoločenskej stránke obojstranne výhodné. Môžeme konštatovať, že práve takéto rodiny sa stávali tvorcami dejín mesta.

Archívne pramene, reflektujúce hospodársky a spoločenský život vinohradníkov v týchto slobodných kráľovských mestách, majú rôzny charakter a široký rozsah. Niektoré typy týchto dokumentov sú často dochované takmer v kompletom chronologickom rade len s menšími hiátmi. Pri hľadaní odpovedí na konkrétne otázky týkajúce sa hospodárskych pomerov v tejto oblasti je potrebné pracovať s komparatívnou metódou a historicko-štatistickou metódou, ako i s metódou sondy, geografickou a filologickou metódou. Princípy genealogickej metódy je možné uplatniť zase pri skúmaní miestnej society.

Fondy magistrátov miest Modry, Pezinka a Svätého Jura v Štátnom archíve v Bratislave, pracovisku Modra, ktoré tvoria pramennú bázu nášho výskumu, obsahujú množstvo archívnych prameňov, z ktorých môžeme získať informácie o organizácii vinohradníckej činnosti v týchto mestách od

¹ DUCHOŇ, Michal. Rodinné väzby v prostredí mestskej elity na príklade Modry, Pezinka a Svätého Jura v rokoch 1600 – 1720. In *Forum Historiae* [online] 2012, roč. 6, č. 1, s. 36. ISSN 1337-6861. [cit. 2018-25-03]. Dostupné na internete: <<http://forumhistoriae.sk/documents/10180/39394/Duchon.pdf>>.

polovice 15. storočia až do prvej polovice 20. storočia. Keď sa v priebehu 17. storočia uvedené mestská stali slobodnými kráľovskými mestami, prinieslo im to nielen rôzne výsady, ale i povinnosti. Nastali zmeny tak v správe, ako i v hospodárení týchto miest.

O tom, ako boli upravované podmienky, za akých mohol vinohradník obrábať vinohrad, dorábať víno a obchodovať s ním sa dozvedáme nielen z vinohradníckych štatútov, ale aj napríklad z listín rôzneho charakteru – nariadení, svedectiev, sťažností, žiadostí a i., vydaných mestskými magistrátmi, Bratislavskou kapitulou, Uhorskou komorou, či inými inštitúciami alebo z mandátov a privilégií panovníka.

Početne viac zastúpenou skupinou prameňov je administratívna a súdna agenda magistrátov. Dvanásťčlenná mestská rada na čele s richtárom v tomto období plnila dvojakú funkciu, správnu i súdnu. Produktom jej činnosti sú hlavne zápisnice magistrátu (nem. *Protokoll*) a zápisnice súdu.² K magistrátnym protokolom patria aj konceptné knihy magistrátu a súdu. Zápisy o rokovaní píše mestský notár najprv vo forme konceptov, ktoré potom boli prepísané vicenotárom a mestským písařom do čistopisu. Pokiaľ sa originál nezachoval, chýbajúce údaje je možné doplniť z konceptu zápisnice. Zaujímavé sú zápisy o voľbe nových členovestskej rady a ďalších mestských predstaviteľov,³ zápisy vyberáčov daní alebo zápisy o regulácii hospodárskeho života.

Charakter zborového samosprávneho orgánu mal aj peregý úrad tvorený v týchto mestách dvomi vinohradníckymi majstrami a ich prísiadiacimi. Zamestnancami úradu boli hájníci, prípadne v čase ošeráky aj hájníckí chlapci. Právomoci funkcionárov a zamestnancov peregého úradu ako i ich pracovná náplň boli vymedzené vo viničnom poriadku. Zápisnice tohto úradu – peregé protokoly (nem. *Bergprotokoll*), ktoré vznikli z činnosti vinohradníckych majstrov, obsahujú zápisy o voľbe peregov a ich prísiadiach, o delbách vinohradov, ich ohodnocovaní, zápisy o osadzovaní viničných kameňov, zisťovaní priestupkov a pod.⁴ Kúpa a predaj vinohradov sa zaznamenávali v pozemkových knihách (nem. *Grundbuch*).⁵

Z hľadiska skúmania sociálnej štruktúry malokarpatských miest zo skupiny administratívnych písomností je skvelou pomôckou evidencia obyvateľstva, tzn. súpisy novoprijatých mešťanov, matríky, prípadne súpisy ľudu a majetku alebo urbáre, a tiež dokumenty súdneho charakteru – testamenty, pozostalosti, svedectvá, prosby a sťažnosti, súdne procesy.

Medzi administratívne písomnosti môžeme zaradiť aj početné snemové písomnosti, kráľovské mandáty a dekréty, dekréty Kráľovskej súdnej tabule, intimáty Miestodržiteľskej rady, spisy kráľovských komisárov, štatúty a inštrukcie, či nariadenia Uhorskej komory ohľadne daňových poplat-

² MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Zápisnice mestského magistrátu a zápisnice súdu*, inv. č. 339-642. MV SR, ŠABA, pM, MPK, *Zápisnice mestského magistrátu*, 1617/1618 – 1737/1738, inv. č. 241-256. MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Zápisnice mestského magistrátu*, 1618-1622 – 1790, inv. č. 613-651.

³ Predtým, ako novozvolený člen mestského magistrátu alebo iného úradu začal vykonávať svoju funkciu, musel zložiť prísahu, texty ktorých obsahujú Knihy prísah. MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Kniha prísah a inštrukcií*, 1609-1643, inv. č. 1307. MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Kniha prísah*, 18. – 19. storočie, inv. č. 1585.

⁴ MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Zápisnice vinohradníckych majstrov*, 1661-1782, 1721-1782, inv. č. 643, 644. MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Protokoly a pozemkové knihy vinohradov*, 1589-1713, 1714-1814, 1779-1832, 1812-1936, inv. č. 355-358. MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Protokoly a pozemkové knihy vinohradov*, 1589-1713, 1714-1814, 1779-1832, 1812-1936, inv. č. 355-358.

⁵ MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Pozemkové knihy*, 1461-1634, 1635-1699, inv. č. 2739, 2740. MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Pozemkové knihy*, 1616-1666, 1666-1719, 1672-1677, inv. č. 2719-2721. MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Súpis lúk a vinič*, 1764, inv. č. 2723a. MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Súpis neobrábaných vinič*, 19. storočie, inv. č. 2724a. Pezinské peregé protokoly obsahujú aj pozemkovú knihu vinohradov. MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Pozemková kniha a konceptná kniha mešťanostu*, 1693-1696 a 1705-1707, 1717-1718, inv. č. 359, 360. Iné MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Pozemkové knihy*, 1765-1783, 1784-1802, inv. č. 361, 362.

kov, nákupu vína pre cisára, v hospodársko-politických záležitostiach, napr. v prípade Pezinka a Svätého Jura často adresované obom mestám spoločne. Zjednotene tieto dve mestá postupovali aj pri vysielaní spoločných zástupcov na zasadnutia snemu. Vo všetkých týchto dokumentoch sa dajú nájsť informácie o živote miestneho vinohradníka. Na magistrát sa často obracali rôzne osoby so žiadosťami o predaj a dopravenie vína, predaj sudov, splatenia dlhov formou vína či darovanie vína odmenou za poskytnutú pomoc. Najpočetnejšiu skupinu tvoria dokumenty komunikácie mestských magistrátov Modry, Pezinka a Svätého Jura, prípadne Bratislavy, Trnavy a Senca. Tieto pramene sú pre nás zaujímavé z toho dôvodu, že poskytujú informácie o rôznych miestnych udalostiach, o ktorých sa tieto mestá navzájom informovali.⁶

Písomnosti účtovno-hospodárskej agendy magistrátov obsahujú údaje, o ktoré sa môžeme opierať pri vyčíslení príjmov z poplatkov a uvedení množstva odvedených dávok miestnymi i cudzími vinohradníkmi v časovom intervale, ktorý si vymedzíme. Keďže výška dávok a rôznych poplatkov závisela hlavne od rozlohy vinohradu alebo veľkosti úrody, vieme určiť aj rozlohu vinohradníckej pôdy v chotároch malokarpatských miest ako i množstvo dorobeného vína v tom - ktorom roku. Vieme tak získať komplexný obraz o kvantitatívnej stránke vtedajšieho modranského, pezinského a svätajurského vinohradníctva a vinárstva. Pramene, ktoré sú dôležité pre skúmanie danej problematiky, nám poskytujú aj informácie, ktoré vieme využiť pri skúmaní vtedajšej malokarpatskej vinohradníckej terminológie, používaných mier a etymológie názvov vinohradníckych hôr, záhonov či iných miestnych názvov.

Základným prameňom účtovného charakteru malokarpatských miest sú komorné účty (nem. *Cammerer Register*).⁷ Modranské (1607-1922), pezinské (1616-1922) a svätajurské (1603-1922) komorné účty sa zachovali takmer v kompletnom rade s menšími hiátmi, menili sa len ich názvy. Sú akýmsi záverečným účtom, ktorý bol vyhotovený po ukončení fiškálneho roku na základe účtovných denníkov, ktoré si účtovník – komoráš viedol priebežne počas roku. Členili sa na príjmovú a výdavkovú časť a v rámci nich na jednotlivé položky, kapitoly. V priebehu rokov nárastom hospodárskej a účtovnej agendy sa počet účtovných kapitol zväčšoval, resp. staršie sa delili na menšie a konkrétnejšie. Obsahovali okrem peňažného hospodárenia mesta i naturálne účty alebo ich peňažné vyjadrenie. Evidoval sa tu napr. príjem peňazí za víno, prenájmu menších regálov, z daní a dávok, vo výdavovej časti platy, dôchodky či cestovné náklady mestských funkcionárov a zamestnancov alebo naturálie, ktoré dostávali, ďalej splácanie pôžičiek a úrokov z nich, výdaje na obrábanie mestských vinohradov zaopatrenie chudobných, sirôt, na milodary, prostriedky na výrub dreva, opravy ciest a vinohradov, práce remeselníkov a pod.

Na dotvorenie obrazu o účtovnej agende, či doplnenie chýbajúcich údajov je možné pracovať aj s rôznymi účtovnými denníkmi, príjmovými a evidenčnými protokolmi, účtovnými dokladmi a ich kópiarmi, ktoré často podávajú obsiahlejšiu informáciu o jednotlivých príjmoch a výdajoch, ďalej revíziami záverečných, resp. komorných účtov, ktoré vznikli ako výsledok kontroly účtov mestského pokladníka a obsahovali repliky, reštancie a nedostatky komorných účtov. Evidujeme v rámci účtovných písomností aj registre dlžôb mesta a zúčtovania s veriteľmi, písomnosti základín a fondov ako aj depozitnej pokladnice. Ďalej je tu účtovná agenda osobitne účtujúcich jednotiek – kostolného či sirotského otca, účty špitála a lesné účty.

⁶ NOVÁKOVÁ, Mária. *Spisy Magistrátu mesta Svätý Jur – základný rad. Čiastkový inventár. I. diel (1575-1638)*. Modra : Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, 2006, s. 4.

⁷ MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Komorné účty*, 1607-1800, inv. č. 3064-3151. MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Účty dolnej komory*, 1757-1776, inv. č. 4472-4489. MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Materiálne a naturálne účty*, 1777-1800, inv. č. 4490-4524. MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Komorný účet*, 1616-1800, inv. č. 2012-2069. MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Komorné účty*, 1603-1796, inv. č. 3604-3851. MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Generálny register príjmov*, 1647-1717, inv. č. 3904. MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Generálny register výdajov*, 1647-1666, inv. č. 3905. MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Záverečné účty mestskej komory (domácej pokladnice)*, 1784-1912, inv. č. 766.

Samostatné účty si viedli aj rôzni mestskí funkcionári ako napr. aj vinohradnícki majstri alebo stavitelia mestských vinohradov.⁸ Stavitelia mestských vinohradov viedli aj pivničné hospodárenie s mestským vínom, ktoré dokladajú inventáre obecného vína.⁹

Daňovú agendu mesta, ktorá vznikla z činnosti daňových úradov, organizácií a osôb činných v tejto oblastiestskej správy môžeme v rámci feudalizmu rozdeliť na kontribučnú, dávkovú, agendu štvrtníkov a platieb desiatkov. Do osobitných skupín môžeme zaradiť poplatky za ubytovanie a vydržovanie vojska, strázenie, komíny alebo rôzne iné poplatky, ktoré sa vyrubovali podľa potreby na rôzne účely – na udržiavanie viničných ciest, stavbu mestského opevnenia, na čistenie potokov, na zaplatenie snemovej taxi, požiarne poplatky, poplatky od nájomníkov a pod.

Najdôležitejšími dokumentmi daňovej kategórie sú registre dávok za vinohradnícke právo, ktoré spoločne s registrami mestských dávok radíme do dávkovej agendy daňových písomností mesta.¹⁰ Výška dávky za vinohradnícke právo závisela od rozlohy vinohradu a bola odvádzaná v naturálnej forme, niekedy aj peňažnej. Vinohradníci sú tu rozdelení do skupín podľa toho, či boli miestni alebo žili v meste, ale neboli mešťanmi¹¹ alebo pochádzali z okolitých miest a obcí, napríklad z Báhoňa, Blatného, Bratislavy, Budmeríc, Cíferu, Častej, Dolian, Dolných Orešian, Dubovej, Grobu, Hlohovca, Chtelnice, Igramu, Jablonca, Malaciek, Nitry, Trakovíc, Trenčína, Trnavy, Pezinka, Rače, Ružindolu, Smoleníc, Svätého Jura, Šaštína, Šenkvic, Vinosád a Vištuka a pod.¹² Za menom majiteľa vinohradu sú uvedené názvy jednotlivých vinohradov podľa názvov záhonov, ich veľkosť v zlomkoch kusu a vo federoch¹³ a výrub dávky z danej rozlohy vinice v okovoch a holbách¹⁴. Na titulnej strane registrov sú uvedené mená richtára, mešťanostu a viničných majstrov.

Osobitne boli vedené registre desiatkov z vína.¹⁵ Podľa zákona patrili cirkvi, resp. ostrihomskému arcibiskupovi, ktorý ich často prenajímal – šľachticom či mestu. Desiatok z vína bol odvádzaný *in natura* – teda v okovoch a holbách vína. Súpisy obsahujú mená vlastníkov vinohradov a výpočet desiatku. Napríklad v Modre bol spôsob vyberania desiatku taký, že z celého desiatku boli potom odrátané zrážky vyberačom desiatku, senátorom, mestskému kapitánovi, notárovi atď. Tretina desiatku teda putovala mestu, pričom jej časť bola určená aj miestnej fare, ostatné dve tretiny desiatkov boli určené arcibiskupovi. Avšak nie každý vinohradník odvádzal zo svojej úrody dve tretiny arcibiskupovi a jednu tretinu mestu. Spoplatnení boli rozdelení do dvoch skupín, jednej samostatne odvádzajúcej desiatok pre arcibiskupa a druhej platiacej desiatok len na mestské účely. Súpis desiatkov bol vykonávaný vždy v druhej polovici novembra, teda v čase, keď víno už bolo vyprešované a takmer vykvasené.

⁸ MV SR, ŠA BA, pM, MMM, Účty vinohradníckych majstrov, 1607, 1609, 1643, 1655, 1661, 1662, 1665, inv. č. 4002-4008. MV SR, ŠA BA, pM, MMM, Účty mestských staviteľov, 1754, 1755, inv. č. 4271, 4272.

⁹ Z pezinských písomností sa zachovali aj mesačné účty za víno, pálenie, pivo a mäso, ako aj samostatné účty za víno. MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Inventáre obecného vína*, 1610-1628 – 1740-1825, inv. č. 4273-4281. MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Mesačné účty za víno, pálenie, pivo a mäso*, 1674-1676, inv. č. 4517. MV SR, ŠA BA, pM, MPK, Účty za víno, 1788-1789, 1789, 1789-1790, 1798, inv. č. 4526-4529. MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Zlomky účtov mestského vína*, 1680-1686, inv. č. 4565.

¹⁰ MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Registre dávok za vinohradnícke právo*, 1575-1609 – 1800, inv. č. 5144-5320. MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Registre dávok z viničného práva*, 1631-1688, inv. č. 3484-3544. MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Registre hórneho*, 1579-1799/1800, inv. č. 4283-4439. Z písomností Pezinka evidujeme aj dávkový register obcí panstva Pezinok. MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Dávkový register obcí panstva Pezinok*, cca 17. storočie, inv. č. 3611.

¹¹ Nem. *Nichtzugesagt* – tí, čo neboli mešťania.

¹² V prípade Modry sú v registri z roku 1607 pri názve miest a obcí uvedené aj náčrty erbov. Od roku 1664 sú mená vlastníkov vinohradov z Modry a Kráľovej zoradené abecedne podľa krstných mien, počnúc rokom 1784 podľa priezvisk.

¹³ ¼ kusu (nem. *Stock*) = 8250 štvorcových siah = 2,94 ha.

¹⁴ Okov (*Urna*) = 64 holieb (*Media*) = 54,2976 l.

¹⁵ MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Registre desiatkov z vína*, 1609-1797, inv. č. 5952-6113. MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Registre desiatkov z vína*, 1641-1729, inv. č. 3557-3587. MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Registre desiatkového vína*, 1620-1666 – 1797, inv. č. 5124-5137; 1627, inv. č. 5138a. Z písomností Svätého Jura evidujeme aj súpisy desiatku z vína obcí panstva Svätý Jur. MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Register desiatku z vína obcí panstva Svätý Jur*, 1649, inv. č. 3610.

Okrem uvedených daní vinohradníci odvádzali aj rôzne iné druhy dávok a poplatkov, napr. tzv. *koštné* alebo poplatky za opravu viničných ciest, za záhumenicové vinice, záhradné víno alebo privezené cudzie vína.¹⁶ Výšku mestskej dane z vína, tzv. *Weingaab* určoval každoročne magistrát na základe celkového množstva vína, ktoré sa v tom - ktorom roku dorobilo. Čím vyššie bolo množstvo vína, tým nižšia bola táto daň, napr. za jeden okov vína platili vinohradníci jeden denár. Niekedy bola výška tohto poplatku stanovená na desať denárov za jeden okov vína. Niektorí vinohradníci platili rovnaké množstvo denárov za ten istý počet okovov a niektorí, najmä tí, ktorí z väčšieho množstva urien mali odvieť túto daň, platili v prepočte menšiu čiastku za jeden okov. Poplatky za túto daň boli odvádzané v zlatých a denároch.

V chotároch malokarpatských miest obrábali vinice aj tzv. cudzí vinohradníci, resp. vinohradníci z okolitých miest a obcí, v najvyššom počte z Bratislavy a Trnavy. Tí boli povinní okrem hórneho odvádzaj aj iné poplatky, a to za obaračku (nem. *Schmidtgeldt*), za možnosť skladu v meste (nem. *Niderlaggeldt*) a odvoz vína (nem. *Strassmauth/Lo(e)ssgeldt*).¹⁷ Poplatky za obaračku a odvoz vína platili títo vinohradníci v závislosti od množstva uvedeného v okovoch a holbách v peňažnej forme – v zlatých, šilingoch, denároch aj v oboloch, za sklad vína v meste im bola vymeriavaná finančná čiastka v zlatých a denároch, vo väčšine prípadov v pomere desať denárov za jeden okov vína.¹⁸

Registre poplatkov cudzincov boli zostavené tak, že obsahovali zoznam cudzích vinohradníkov rozdelených do skupín podľa toho, odkiaľ pochádzali. Vedľa ich mena boli vymenované ich vinohrady podľa názvov vinohradníckych záhonov, nasledované výpočtom finančného poplatku. V prípade mestskej dane, či poplatku za sklad vína, vinohradníci neboli zoradení podľa svojho pôvodu, uvádzal sa len ich menný zoznam.

Výsledky, získané skúmaním hospodárskych aspektov malokarpatského vinohradníctva na základe uvedených archívnych prameňov a metodologických postupov budú použité v projekte systému QGIS, kde bude možné na mape, prispôsobenej starším kartografickým vyobrazeniam modranského, pezinského a svätajurského chotára dostupným v archívnych fondoch magistrátov týchto miest, zaznačiť lokalizáciu vinohradníckych hôr a záhonov v modranskom, pezinskom a svätajurskom chotári, ako aj výšku odvedených dávok a poplatkov v jednotlivých rokoch. Rovnaké výsledky možno použiť pri analyzovaní sociálnej štruktúry miestneho obyvateľstva, nakoľko za hlavné kritérium stanovujeme množstvo dorobeného vína jednotlivými domácnosťami.

¹⁶ MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Registre poplatkov za opravu viničných ciest*, 1688-1795, inv. č. 5105-5117. MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Registre poplatkov za záhumenicové vinice*, 17. storočie, 1708, inv. č. 5089, 5090. MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Súpisy záhradného vína*, 1613-1800, inv. č. 6128-6215. MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Register dovezeného cudzieho a kúpeného vína*, 1691, 1693, inv. č. 6460, 6461. MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Súpis privezeného cudzieho dedinského vína*, cca 17. storočie, inv. č. 3606.

¹⁷ MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Registre poplatkov cudzincov za rez viniča, obaračku a sklad vína*, 1606-1607 – 1775, inv. č. 6369-6403. MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Súpis poplatkov za víno, ktoré platili cudzí vinohradníci majúci vinice v pezinskom chotári*, 18. storočie, inv. č. 3588-3605. V modranských registroch poplatkov cudzincov sú navyše uvedené aj poplatky v súvislosti s obilím (nem. *Korn*) a ovsom (nem. *Haber*), niekedy aj výdaje spojené s vyplatením členov pereckého úradu, notára alebo vinohradníckych robotníkov.

¹⁸ Jeden zlatý = 100 denárov, jeden šiling = 10 denárov, 1 denár = 2 oboly.

Literatúra:

DUCHONĚ, Michal. Rodinné vazy v prostredí mestských elít na príklade Modry, Pezinka a Svätého Jura v rokoch 1600 – 1720. In *Forum Historiae* [online] 2012, roč. 6, č. 1, s. 35-47. ISSN 1337-6861. [cit. 2018-25-03].

Dostupné na internete: <<http://forumhistoriae.sk/documents/10180/39394/Duchon.pdf>>.

NOVÁKOVÁ, Mária. *Spisy Magistrátu mesta Svätý Jur – základný rad. Čiastkový inventár. I. diel (1575-1638)*. Modra : Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, 2006. 154 s.

Pramene:

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Inventáre obecného vína*, 1610-1628 – 1740-1825, inv. č. 4273-4281.

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Kniha prisah a inštrukcií*, 1609-1643, inv. č. 1307.

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Komorné účty*, 1607-1800, inv. č. 3064-3151.

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Materiálne a naturálne účty*, 1777-1800, inv. č. 4490-4524.

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Pozemkové knihy*, 1461-1634, 1635-1699, inv. č. 2739, 2740.

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Register dovezeného cudzieho a kúpeného vína*, 1691, 1693, inv. č. 6460, 6461.

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Registre dávok za vinohradnícke právo*, 1575-1609 – 1800, inv. č. 5144-5320.

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Registre desiatkov z vína*, 1609-1797, inv. č. 5952-6113.

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Registre poplatkov cudzincov za rez viniča, obaračku a sklad vína*, 1606-1607 – 1775, inv. č. 6369-6403.

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Súpisy záhradného vína*, 1613-1800, inv. č. 6128-6215.

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Účty dolnej komory*, 1757-1776, inv. č. 4472-4489.

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Účty mestských staviteľov*, 1754, 1755, inv. č. 4271, 4272.

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Účty vinohradníckych majstrov*, 1607, 1609, 1643, 1655, 1661, 1662, 1665, inv. č. 4002-4008.

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Zápisnice mestského magistrátu a zápisnice súdu*, inv. č. 339-642.

MV SR, ŠA BA, pM, MMM, *Zápisnice vinohradníckych majstrov*, 1661-1782, 1721-1782, inv. č. 643, 644.

MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Dávkový register obcí panstva Pezinok*, cca 17. storočie, inv. č. 3611.

MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Kniha prisah*, 18. – 19. storočie, inv. č. 1585.

MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Komorný účet*, 1616-1800, inv. č. 2012-2069.

MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Mesačné účty za víno, pálené, pivo a mäso*, 1674-1676, inv. č. 4517.

MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Pozemková kniha a konceptná kniha mešťanostu*, 1693-1696 a 1705-1707, 1717-1718, inv. č. 359, 360. Iné *Pozemkové knihy*, 1765-1783, 1784-1802, inv. č. 361, 362.

MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Protokoly a pozemkové knihy vinohradov*, 1589-1713, 1714-1814, 1779-1832, 1812-1936, inv. č. 355-358.

MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Registre dávok z viničného práva*, 1631-1688, inv. č. 3484-3544.

MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Registre desiatkov z vína*, 1641-1729, inv. č. 3557-3587.

MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Súpis poplatkov za víno, ktoré platili cudzí vinohradníci majúci vinice v pezinskom chotári*, 18. storočie, inv. č. 3588-3605.

MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Súpis privezeného cudzieho dedinského vína*, cca 17. storočie, inv. č. 3606.

MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Účty za víno*, 1788-1789, 1789, 1789-1790, 1798, inv. č. 4526-4529.

MV SR, ŠA BA, pM, MPK, *Zlomky účtov mestského vína*, 1680-1686, inv. č. 4565.

MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Generálny register príjmov*, 1647-1717, inv. č. 3904.

MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Generálny register výdajov*, 1647-1666, inv. č. 3905.

MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Komorné účty*, 1603-1796, inv. č. 3604-3851.

MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Pozemkové knihy*, 1616-1666, 1666-1719, 1672-1677, inv. č. 2719-2721.

MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Register desiatku z vína obcí panstva Svätý Jur*, 1649, inv. č. 3610.

MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Registre desiatkového vína*, 1620-1666 – 1797, inv. č. 5124-5137; 1627, inv. č. 5138a.

MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Registre hôrneho*, 1579-1799/1800, inv. č. 4283-4439.

MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Registre poplatkov za opravu viničných ciest*, 1688-1795, inv. č. 5105-5117.

MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Registre poplatkov za záhumenicové vinice*, 17. storočie, 1708, inv. č. 5089, 5090.

MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Súpis lúk a viníc*, 1764, inv. č. 2723.

MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Súpis neobrábaných viníc*, 19. storočie, inv. č. 2724a.

MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Zápisnice mestského magistrátu*, 1618-1622 – 1790, inv. č. 613-651.

MV SR, ŠA BA, pM, MSJ, *Záverečné účty mestskej komory (domácej pokladnice)*, 1784-1912, inv. č. 766.

MV SR, ŠABA, pM, MPK, *Protokoly a pozemkové knihy vinohradov*, 1589-1713, 1714-1814, 1779-1832, 1812-1936, inv. č. 355-358.

MV SR, ŠABA, pM, MPK, *Zápisnice mestského magistrátu*, 1617/1618 – 1737/1738, inv. č. 241-256.

METODOLOGICKÉ PROBLÉMY SPRACOVANIA SFRAGISTICKÉHO MATERIÁLU

Lenka PAVLÍKOVÁ

Abstrakt: Neoddeliteľnú súčasť dejín Slovenska tvoria dejiny cirkvi. V dejinnom procese bola práve cirkev nositeľkou a sprostredkovateľkou vzdelanosti a duchovných hodnôt a jej stopa sa, okrem iného, nezmazateľne zachovala na špecifických prameňoch, ktorými sú pečate. Napriek skutočnosti, že tejto problematike sa venovalo niekoľko slovenských historikov, možno konštatovať, že výskum cirkevných pečatí je stále v začiatkoch. Jeho podstata totiž spočíva nielen v sprístupnení archívnych fondov pochádzajúcich z činnosti cirkevných inštitúcií a duchovenstva, ale v osobitnom prístupe k špecifickej súčasti archívnych dokumentov – k pečatiam. Archivári a historici si tento prameň často vôbec nevšímali, alebo ho registrovali iba povrchno konštatovaním počtu a druhu pečatí na dokumente. Je však nesporné, že pečať je mimoriadne významným a mnohostranne využiteľným prameňom nielen pre cirkevné dejiny, ale aj pre diplomatiku, sfragistiku, epigrafiu, náuku o patrocíniách, ikonografiu, heraldiku, dejiny umenia a ďalšie vedné disciplíny. V príspevku predstavíme základné problémy pri spracovaní sfragistického materiálu.

Kľúčové slová: metodológia, opis pečate, opis typária, cirkevná sfragistika

Abstract: An integral part of the Slovak history is the history of the Church. In the historical process, the Church was the bearer and mediator of education and spiritual values, and its trace was, among other things, indelibly preserved on the specific sources that are seals. Despite the fact that several Slovak historians have dealt with this issue, it can be said that the research of the church seals is still in the beginning. Its essence lies not only in the availability of archival funds coming from the activities of church institutions and priests, but in a special approach to the specific „part“ of archival documents - the seals. Archivists and historians often ignored this source, or registered it only by superficially stating the number and type of seals on the document. However, it is undisputed that the seal is an extremely important and not only for church history, but also for diplomacy, sphragistics, epigraphy, iconography, heraldry and other disciplines. In the paper we present the basic principles of dealing with seals.

Key words: methodology, description of the seal, description of the typarium, church sigillography

Úvod

Historický sfragistický¹ materiál predstavuje špecifickú časť historickej pramennej bázy, ktorá je uchovávaná najmä v archívoch (ako vo verejných, tak i v súkromných), v menšej miere v múzeách, knižniciach, či iných pamäťových inštitúciách. Možno ho charakterizovať ako množinu historických prameňov, ktoré vznikli v súvislosti s identifikovaním, potvrdzovaním, či uzatváraním dokumentov alebo schránok odtlačkami matrice typária.² Špecifickosť tohoto druhu prameňov je daná aj ich krehkosťou

¹ Ako ekvivalent pojmu sfragistika sa, najmä v románskych jazykoch, používa termín sigilografia.

² K definícii pojmu typarium pozri nižšie.

Výskum a spracovanie sfragistického materiálu má rozhodujúci význam pre jeho sprístupňovanie a následné využívanie, pričom sa možno stretnúť s niekoľkými formami sprístupňovania. O prvej forme možno hovoriť vtedy, ak ide o vedeckú sfragistickú štúdiu, v ktorej centre pozornosti stojí jedna, či niekoľko pečatí. Iná situácia nastane ak sprístupnená, teda vyobrazená pečať s príslušným opisom je len sprievodným alebo ilustračným prvkom. Tretiu formu predstavuje systematické sprístupňovanie sfragistického materiálu v archívnom slova zmysle, teda v zmysle vypracovania archívnych pomôcok, inventárov, resp. katalógov súborov pečatí, či už tých, ktoré sú uložené v samostatných sfragistických archívnych súboroch (zbierkach samostatných typárií, či oddelených odtlačkov), alebo ako suplementárna archívna pomôcka ku klasickému katalógu k fondu, pokiaľ tento nevenoval náležitú pozornosť sprístupňovaniu nielen obsahu textu, ale sa uspokojil len s konštatovaním prítomnosti jednej, či viacerých pečatí na dokumente. Vzhľadom na skutočnosť, že pečať ako historický prameň dokáže poskytnúť informácie nielen o vlastníkovi typária, ale môže poukázať na právne postavenie vlastníka typária (mesto, mestečko, biskupstvo), jeho administratívnu činnosť v danom období (veľká pečať, menšia pečať), či na jeho povolanie (remeselník, právnik, lekár), ako i na to, že obsah pečatného poľa dokáže identifikovať cirkevnú správu (existencia kostola), architektonické dominanty, ako i národnostnú (jazyk kruhopisu) a náboženskú situáciu, ako i na cudzie vplyvy vo sfragistike (Stredomorie, Balkán), je vyššie uvedený prístup nedostatočný a je nevyhnutné ho revidovať.

Pri výskume, následnom spracovaní a sprístupňovaní sfragistického materiálu vychádza na povrch množstvo terminologických aj metodologických problémov, ktorých komplexnejšie riešenie presahuje možnosti tohoto príspevku. Pokúsime sa však načrtnúť niektoré základné problémy, ktorým pri vypracovávaní dizertačnej práce z oblasti sfragistiky čelíme a zároveň priblížime riešenia, pre ktoré sme sa rozhodli.

Právny rámec spracovania a sprístupnenia sfragistického materiálu prináša novela zákona o archívoch a registratúrach č. 216 z roku 2015. Tá nariaďuje archívom viesť evidenciu pečatí a pečatidiel, ktorá obsahuje najmä:

- a) identifikačné údaje o zriaďovateľovi archívu v rozsahu meno, priezvisko, adresu trvalého pobytu, a ak je právnickou osobou, názov, sídlo a identifikačné číslo organizácie, ak ho má pridelené,
- b) názov archívu a jeho adresu,
- c) názov archívneho súboru, do ktorého archívny dokument opatrený pečaťou patrí, alebo názov súboru samostatných pečatí a pečatidiel,
- d) identifikačné údaje archívneho dokumentu opatreného pečaťou,
- e) identifikácia vlastníka pečatidla, ktorého odtlačkom bol archívny dokument opatrený, vlastníka samostatnej pečate alebo vlastníka samotného pečatidla,
- f) opis pečate a pečatidla, kruhopisu, pečatného poľa; pri dvojstranných pečatiach a pečatidlách opis averzu a reverzu,
- g) vyobrazenie pečate a pečatidla; pri dvojstranných pečatiach a pečatidlách vyobrazenie averzu a reverzu,
- h) evidenčné číslo sfragistickej jednotky v ústrednej evidencii pečatí a pečatidiel.³

³ Zákon o archívoch a registratúrach č. 395/2002 Z- z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov

Evidencia pečatí teda zdôrazňuje, že vzhľadom na špecifický charakter prevažne voskových pečatí na pergamenových či papierových archívnych dokumentoch, ale aj pečatí oddelených od archívnych dokumentov, je nutné zabezpečiť ich ochranu a zabezpečenie, keďže, vzhľadom na ich krehkosť, podliehajú pri manipulácii so spečatenými dokumentmi rýchlejšie fyzickej degradácii. Evidencia nástrojov na zhotovovanie pečatí – pečatidiel, často vzácných, je prvoradým predpokladom ich ochrany pred odcudzením. V súvislosti s potrebou vedenia evidencie pečatí a pečatidiel vyvíja Ministerstvo vnútra SR v spolupráci s Inštitútom verejnej správy v Košiciach od roku 2015 aplikačno-programového vybavenia, ktoré umožní štátnym archívom plnenie zákonom stanovených povinností (jeho názov je EPaP). Na tejto aplikácii participuje riešiteľská skupina menovaná riaditeľkou odboru archívov a registatúr sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, ako i členovia Heraldickej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, do ktorej kompetencie patrí, popri heraldickej a vexilologickej problematike, predovšetkým problematika sfragistická, keďže komisia plní funkciu dohľadu nad vedeckou úrovňou opisu pečatí publikovaných vo verejnej časti aplikácie prístupnej bežným užívateľom na internete.

Terminológia

Aj keď historické vedy, medzi ktoré patrí aj sfragistika, boli a vždy budú ovplyvnené špecifikami vývoja v tej či onej krajine, nemôžu byť limitované geografickými hranicami, či jazykovými bariérami, a uzavreté tak v národnom priestore. Takýto elementárny predpoklad medzinárodnej vedeckej komunikácie v oblasti sfragistiky v našich podmienkach nebol splnený. Pre slovenskú, ale aj inojazyčnú sfragistickú terminológiu je charakteristické tradičné používanie historických, najmä z latinčiny pochádzajúcich výrazov, ktoré sú viacvýznamové, a teda spôsobujú v terminologickom systéme sfragistiky určité problémy. Terminológia v tejto oblasti je teda pomerne vzdialená ideálnemu stavu, kedy má vo vednej disciplíne jeden jav jedno jednoznačné pomenovanie. V slovenskej sfragistickej terminológii je známy návrh Františka Sedláka z roku 1982 rozlíšiť pomenovanie nástroja na zhotovovanie pečatí – pečatidlo (typárium), od nástroja na zhotovenie pečiatok – pečiatkovadlo.⁴ Tento návrh sa po počiatočných rozpakoch v našej terminologickej praxi ujal a aplikujeme ho aj v slovenských definíciách slovníka. Vzhľadom na vyššie uvedené sme sa rozhodli pri našej práci rešpektovať terminológiu, ktorú prináša medzinárodný sigilografický slovník *Vocabularium internationale sigillographicum*. Slovník *Vocabularium internationale sigillographicum* predstavuje adaptovaný a ilustrovaný slovensko-česko-poľsko-maďarský preklad Medzinárodného sfragistického slovníka, ktorý vznikol pod záštitou Výboru pre sfragistiku Medzinárodnej rady archívov a bol vydaný Ministerstvom vnútra Talianskej republiky (*Vocabulaire international de la sigillographie*).⁵ Keďže predmetný slovník nie je mechanickými prekladom francúzskych výrazov, ale sú definované v súlade s praxou v našich podmienkach, bola sfragistická obec konfrontovaná staronovými výzvami. Tieto sa týkali predovšetkým najzákladnejších pojmov, ako napríklad pečať. Odhliadnuc od skutočnosti, že tento pojem sa používa vo význame odtlačku typária, ako i vo význame typária samotného (napr. v pojme „strážca pečate“), tradične sa definuje ako „reliéfny odtlačok pečatidla v pečatnej hmote“. Túto definíciu však prekračujú všetky pečate, v ktorých je do spoločnej pečatnej hmoty odtlačených niekoľko pečatidiel, najmä pečatidlo hlavnej pečate a protipečate pri (jednej!) dvojitej pečati atď. Z našej kancelárskej praxe poznáme tiež prípady, keď je v jednej pečati odtlačených až päť odtlačkov typária, a predsa aj vtedy hovoríme o

v znaní neskorších predpisov, § 24b, ods. 2.

⁴ Ed. VRTEL, Ladislav (Ed.). *Pomocné vedy historické, súčasný stav a perspektívy*. SEDLÁK, František. Sfragistika. Dolný Kubín, 1986, s. 73-83.

⁵ MÜLLER, Karel – VRTEL, Ladislav (Eds.). *VOCABULARIUM INTERNATIONALE SIGILLOGRAPHICUM*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2016, s. 5.

jednej (!) pečati.⁶ Preto sa môže zdať vhodnejšie definovať pečať ako „potvrdzovací či uzatvárací prvok vo forme pečatnej hmoty s reliéfnym odtlačkom jedného alebo niekoľkých pečatidiel” a pre pečatidlo uprednostniť označenie nástroja na zhotovenie pečate. Výraz typárium teda chápeme širšie ako súhrnný pojem pre pečatidlo a pečiatkovadlo.⁷

Výskum

Charakter sfragistického výskumu môže byť rôzny, od skúmania jednotlivej sfragistickej jednotky, konkrétneho typária či jeho odtlačku, až po plošné zisťovanie, grafické zachytenie, deskribovanie, kritické hodnotenie, sprístupňovanie a využívanie sfragistických jednotiek,

uložených v jednom, či viacerých archívoch, či iných pamäťových inštitúciách, a to na regionálnej, celoštátnej, alebo medzinárodnej úrovni a vytváranie sfragistických databáz, využiteľných na ďalší sfragistický, ale aj heraldický, genealogický, ikonografický, paleografický, resp. epigrafický výskum, a ich zhodnocovanie v rámci politických, vojenských, hospodárskych, kultúrnych či cirkevných dejín.

Vzhľadom na to, že detailný sfragistický výskum je dnes, vďaka digitálnym a 3D technológiám možný na úrovni, ktorá dosiaľ nebola, vzhľadom na špecifickú sfragistického materiálu mysliteľná, otvára celkom nové možnosti výskumu týchto špecifických historických prameňov.

Za najefektívnejší možno považovať plošný harvesting, veľkorysú plošnú minimálne základnými metadátami podloženú digitalizáciu a budovanie sfragistických databáz. Toto možno považovať za základný stupeň, koncepčného sfragistického výskumu, ktorý je predpokladom ďalšieho, kritického sfragistického vyhodnocovania a následného prehlbovania metadát. Vzhľadom na veľmi širokú pramennú bázu nie je možné k jej spracovaniu pristúpiť celoplošne, ale je nevyhnutné vymedziť okruh výskumu. Priestorovo zameriavame náš výskum na cirkevné subjekty pôsobiace na území Bratislavského župy. Vo výskume budeme sledovať vývoj pečatí, neskôr pečatí cirkevno-organizačných jednotiek všetkých stupňov pôsobiacich na území Bratislavskej župy, i tých, ktoré doň patrili iba prechodne (pečate prepošstva, dekanátov, farskej siete). K spomenutej množine pečatí sa následne priradia pečate kléru, ktorý tu pôsobil. Tým bude daný rámec zisťovania a dokumentovania sfragistickej pramennej bázy k téme našej dizertácie. Množina sfragistických prameňov z činnosti cirkevných subjektov z územia Bratislavskej župy sa stane predmetom nielen chronologickej stratifikácie a následnej komparácie jednotlivých pečatí toho istého obdobia, ale súčasne aj mnohostranných analýz z hľadiska vyššie uvedených vedných disciplín. Neuzatvárame sa však ani pred prípadnou komparáciou s pečatami cirkevných subjektov pôsobiacich mimo tento teritoriálny rámec. Časové vymedzenie nie je žiadateľné, pretože by limitovalo skúmanie vývoja symboliky jednotlivých cirkevných subjektov. Predpokladáme, že výsledky dizertácie budú materiálovo aj metodologicky využiteľné nielen pre ďalšie práce zamerané na cirkevnú sfragistiku, ale že nájdu svoje využitie aj v rozsiahlom projekte Evidencia pečatí a pečatidiel, ktorý Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky uskutočňuje od roku 2015 na základe zákona o archívoch a registratúrach (zákon č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov), a že sa stane, spolu s ďalšími podobnými prácami, významným obohatením tohto projektu v segmente cirkevnej sfragistiky.

⁶ Pozri napr. trónnu pečať kráľa Imricha (1196 – 1204) z roku 1202. Archív Ostrihomskej kapituly, 24-1-4. TAKÁCS, Imre. Az Árpád-házi királyok pecsétjei. Magyar Országos levéltár, Budapest : 2012, s. 102-103.

⁷ MÜLLER, Karel – VRTEL, Ladislav (Eds.). VOCABULARIUM INTERNATIONALE SIGILLOGRAPHICUM. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2016, s. 5.

Cieľ opisu sigilografického materiálu

Cieľom našej práce s vymedzeným sfragistickým materiálom (pečatami, pečiatkami, pečatidlami, pečiatkovadlami) je vypracovanie jeho odborného sfragistického opisu a zostavenie katalógu, ktorý bude prílohou dizertačnej práce (nielen v zmysle obrazovej prílohy). Jednotlivým katalogizačným údajom bude predchádzať úvod, ktorý bude analyzovať sfragistický materiál predovšetkým zo sfragistického hľadiska (zachované pečatidlá, druh pečatí a hmota, farba či typológia atď.) z hľadiska diplomatického a právneho bude odpovedať na otázky ohľadom zavedenia a používania pečatí či typárií, ich výmeny, ako i spôsobov pečatí. Heraldické hľadisko si budeme všímať pri analýze pečatného poľa a poľa matrice, pričom sa zamierame na typ znázorneného erbu, ako i nadštitové časti a vedľajšie súčasti erbov. Pri zostavovaní súboru katalogizačných jednotiek sme konfrontovaní s otázkou tvorby katalogizačného záznamu istej sfragistickej jednotky. Vzhľadom na rôzne prístupy jej tvorby domácimi i zahraničnými odborníkmi⁸, sme sa rozhodli rešpektovať pri práci štruktúru katalogizačného záznamu, ktorý na svojom zasadnutí dňa 7. marca 2018 prijala Heraldická komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky⁹:

Štruktúra katalogizačného záznamu odtlačku typária:

- a) vlastník typária,
- b) dátum použitia,
- c) formálne znaky,
- d) opis pečatného poľa,
- e) opis a prepis legendy,
- f) stav zachovania
- g) signatúra.¹⁰

Pod pojmom vlastník typária pritom treba rozumieť fyzickú alebo právnickú osobu, v mene ktorej sa *matrica (*typárium) používa, a ktorej identifikačné znamenie, a často aj meno alebo názov nesie. Vlastníka typária si nemožno zamieňať s osobou, ktorá priamo manipuluje s typáriom (teda so *sigilátorom, pečatníkom, ani so *strážcom pečate (presnejšie *strážcom pečatidla), ani s osobou, ktorá používa *zapožičané typárium.¹¹ Pre prehľadnosť práce budeme vlastníka typária zaraďovať do troch skupín: svetské osoby, cirkevné osoby a neurčené osoby. Svetskú osobu budeme ďalej štruktúrovať na fyzickú (panovník, šľachtic, mešťan, krajinský hodnostár a neurčené) a právnickú

⁸ RÁBIK, Vladimír. Pečať a jej spoločenská úloha v stredovekom Uhorskom kráľovstve. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012, s.14.

⁹ Komisia je poradným orgánom ministra vnútra Slovenskej republiky (ďalej len "minister") pre otázky tvorby, používania a evidencie erbov, vlajok a pečatí (ďalej len "heraldické symboly"). Komisia je poradným orgánom ministerstva pri evidencii, digitalizácii a zverejňovaní pečatí a pečatidiel a pripravuje podklady na zverejňovanie heraldických symbolov, zapísaných v Evidencii pečatí a pečatidiel. Vestník Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, roč. 2017, čiastka 39, Nariadenie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky z 13. júna 2017 o heraldickej komisii. Komisia dnes pracuje v zložení: PhDr. Ladislav Vrtel (predseda), PhDr. Igor Graus (podpredseda), Mgr. Norbert Praženka (tajomník) a členovia: prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD., prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD., PhDr. Peter Keresteš, PhD., PhDr. Lenka Pavlíková, PhDr. Ing. Miroslav Glejtek, PhD., PhDr. Peter Vítek.

¹⁰ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, odbor archívov a registratúr, SVS-OAR1-2018/009424-002 – zápisnica zo zasadnutia Heraldickej komisie dňa 7. marca 2018, s. 2.

¹¹ MÜLLER, Karel – VRTEL, Ladislav (Eds.). VOCABULARIUM INTERNATIONALE SIGILLOGRAPHICUM. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2016, s. 113.

(štát, župa, mestečko, 4. mesto, obec, cech, hodnoverné miesto, neurčené) osobu. Vzhľadom na skutočnosť, že predmetom našej dizertácie sú predovšetkým pečate rímskokatolíckych právnických a fyzických osôb, budeme ich štruktúrovať nasledovne: rímskokatolícka cirkevná osoba fyzická (pápež, kardinál arcibiskup, biskup (i titulárny), generálny vikár, administrátor (diecézy), opát, kanonik, dekan, farár, kaplán, neurčené) a rímskokatolícku cirkevnú osobu právnickú (arcibiskupstvo, biskupstvo, dekanát, farnosť, opátstvo, hodnoverné miesto, neurčené).

Identifikovanie vlastníka typára úzko súvisí so správnou formou zápisu jeho názvu, prípadne mena a priezviska a podobne. Pri vypracovávaní našej dizertačnej práce budeme uvádzať vlastníka (názov vlastníka) v súlade so zásadami slovenského pravopisu definovaných v Pravidlách slovenského pravopisu.¹² Pri prepise rodových priezvisk budeme rešpektovať tiež Metodický pokyn č. SVS-204-2007/00564 odboru archívov a registratúr sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky.

Z hlavných zásad uvádzame:

a, slovenskou ortografiou sa prepisujú rodové priezviská osôb vlastníkov typárií, ktoré pôsobili a zomreli do roku 1918

b, osobné mená sa uvádzajú v slovenskej podobe v nominatívne

c, odstraňujú sa zdvojené a nefunkčné hlásky a prihliada sa na rytmický zákon (Pázmány – Pazmáň)

d, po všetkých spoluhláskach sa píše i (Turčányi – Turčáni), okrem d, t, n, l (Plathy – Platy)¹³

Pri identifikácii vlastníkov typárií z obdobia, kedy nejestvovali stabilné formy priezvisk, bude nevyhnutné vlastníka označiť informáciou o vykonávanej úradnej funkcii, prípadne uviesť hodnosť či šľachtický prídomok alebo stupeň filiácie (napr. Pavol, syn Juraja). Za nevyhnutné považujeme tiež uvedenie názvu vlastníka v pôvodnom znení (v jazyku i gramatike ako je uvedený v dokumente).

Z formálneho hľadiska si budeme všimáť i vonkajšie znaky sfragistického materiálu, predovšetkým tvar pečate tvar, jej rozmery (uvádzané v milimetroch šírka x výška, pričom treba uviesť aj fragmentárne zachované odtlačky či typáriá), hmota z ktorej je odtlačok alebo typárium zhotovené (vosk, vosk pod papierovou clonou, papier, olovo, zlato striebro), farbu pečatnej hmoty (vosku), pri pečatiach spôsob pripevnenia a druh úväzu, pri typáriách rukoväť, ako i stav zachovania.

Obsah pečatného poľa predstavuje spolu s opisom a prepisom legendy základný kameň sfragistického opisu. V prípadoch, ak pečatné pole obsahuje erby alebo iné heraldické prvky, opisujeme tieto v súlade s pravidlami heraldického blazonu.¹⁴ Pri opise neheraldických častí nepoužívame pravidla blazonovania. Pozornosť venujeme aj tvaru pečatného poľa, jeho pozadiu a lemu. Pri opise a prepise legendy panuje v jednotlivých odborných dielach značná nejednotnosť. Zmienou problematikou sa venovala i heraldická komisia, ktorej členovia prerokovali rôzne možnosti transkripcie legendy a zhodli sa na týchto pravidlách, ktoré v našej práci budeme aplikovať:

a) majuskulné texty sa prepisujú veľkými písmenami, minuskulné texty malými písmenami, zmiešané veľkými a malými písmenami, kurzívne texty kurzívnymi písmom,

¹² Pravidlá slovenského pravopisu 3. doplnené vydanie. Bratislava : Veda, 2000.

¹³ Pravidlá slovenského pravopisu 3. doplnené vydanie. Bratislava : Veda, 2000.

¹⁴ PASTOUREAU, Michel. *Traité d'Héraldique*. Picard, 1979, 407 s.

b) skratky sa rozvádzajú v okrúhlych zátvorkách veľkými alebo písmenami, podľa toho, či je text majuskulný, minuskulný alebo kurzívny (ABC), (abc), (Abc); znamienko skrátenia sa môže uviesť v poznámke alebo v komentári,

c) stratený text, nečitateľný, alebo chýbajúci sa vyznačuje tromi bodkami v hranatých zátvorkách [...]; približný počet stratených písmen sa nevyznačuje,

d) doplnený text podľa kontextu sa vyznačuje v hranatých zátvorkách písmenami, ktoré sú v kruhospise,

e) doplnenie textu z iného zdroja sa vyznačuje zdvojenými zátvorkami [[abc]],

f) úmyselne ponechané voľné miesto na neskoršie vyrytie sa vyznačuje tromi bodkami v ostrých zátvorkách <...>; dodatočne vyrytý text sa vyznačuje písmenami príslušného typu písma (majuskula, minuskula, kurzíva) v ostrých zátvorkách <ABC>,

g) začiatok a koniec textu legendy sa vyznačuje pomocou „časového údajá“ na pomyslenom ciferníku hodín v okrúhlych zátvorkách (2-10),

h) smerovanie textu sa charakterizuje slovami „odstredivý“, „dostredivý“ ,

ch) nexus litterarum, ligatúra sa vyznačuje podčiarknutím písmen alebo podtržníkom medzi písmenami,

i) pokračovanie textu v ďalšom riadku sa vyznačuje dvojitou lomkou //. ¹⁵

Tieto základné pravidlá predstavujú východisko pre ďalšie dopracovanie pravidiel na spracovanie sigilografického materiálu, v súčasnosti sme sa však rozhodli v našej práci rešpektovať uvedené, čo však nezavrhne ich budúce revidovanie, či doplnenie. Sfragistický katalóg bude zároveň obsahovať register heraldických figúr vyskytujúcich sa v pečatiach, ako i menný, miestny a vecný register. Súčasťou katalógu budú i fotografie opisovaných katalogizačných jednotiek.

Na záver možno konštatovať, že spracovanie sfragistického materiálu prináša so sebou množstvo otázok a podnetov, z ktorých niektoré sme dokázali zodpovedať a vyriešiť, niektoré ešte budú predmetom ďalšieho výskumu a diskusií na odborných fórach.

¹⁵ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, odbor archívov a registratúr, SVS-OAR1-2018/009424-002 – zápisnica zo zasadnutia Heraldickej komisie dňa 7. marca 2018, s. 2. Vyššie uvedená štruktúra katalogizačného záznamu sa aplikujú aj na opis typárií, pričom sa uvádza najmä vlastníč typária, datovanie, opis poľa matrice typária, opis legendy, materiál, z ktorého je typárium zhotovené, ako i podoba matrice a jej rozmery. Eds. MÜLLER, Karel – VRTEL, Ladislav. VOCABULARIUM INTERNATIONALE SIGILLOGRAPHICUM. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2016, s. 60-61.

Literatúra

- ÉRSZEGI, Géza (Ed.): *Sigilla regum, reges sigillorum : regal portraits on seals from the Hungarian National Archives*. Budapešť, 2002, 88 s.
- GLEJTEK, Miroslav: *Stredoveká cirkevná pečať. Prameň kresťanskej ikonografie*. Nitra: UKF, 2013, 234 s.
- KREJČÍK, Tomáš: *Pečeť v kultúre stredoveku*. Ostrava : 2008.
- MÜLLER, Karel: *Pečeti a znaky obcí na Jesenicku*. Opava : Zemský archiv, Státní okresní archiv, 2003.
- MÜLLER, Karel – VRTEL, Ladislav: *VOCABULARIUM INTERNATIONALE SIGILLOGRAPHICUM*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2016.
- NĚMEČKOVÁ, Věra – BOLOM-KOTARI, Martina (eds.): *Pontes ad fontes. Církevní dějiny ve světle pomocných věd historických a příbuzných oborů*. Hradec Králové, 2011.
- RÁBIK, Vladimír: *Pečať a jej spoločenská úloha v stredovekom Uhorskom kráľovstve*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012, 94 s.
- RAGAČOVÁ, Júlia (Ed.): *Pečate a ich používatelia*. Bratislava : Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, odbor archívov a registratúr, 2006, 188 s.
- ROHÁČEK, Jiří: *Epigrafika v památkové péči*. Praha : NPÚ, generální ředitelství, 2007, 102. s.
- ŠIMEK, Tomáš: *Pečeti a pečetidla východočeských archívů a některých muzeí 1262 – 1260*. Praha : Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2008, 479 s.
- TAKÁCS Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei (Corpus sigillorum Hungariae mediaevalis 1)*. Budapest, 2012, 190 s.
- VÍTEK, Peter: *Erby miest a obcí Liptova*. Tranoscius, 2009, 114 s.

IMITATION OF GREEK ART BY ROMANS

Zuzana Chovaňáková

Abstract: Romans admired Greek art which flowed to the Rome through trade or like a spoil. Romans started to copy Greek art in various forms because demand for it increased. Copies were appreciated with high rank like originals were. Owning Greek masterpiece, or only copy, was fashion and social prestige. In antiquity there were famous artists whose works were preferred for copying. These copies were collected in private houses and villas where there could be several dozens of them. The best example and the biggest source of Greek copies is Naples Bay.

Key words: Art; artist; copy; original; Romans.

Abstrakt: Rimania obdivovali Grécke umenie, ktoré sa do Ríma dostávalo ako predmet obchodu alebo vojnová korisť. S narastajúcim dopytom Rimania začali grécke umenie kopírovať a to v rôznych formách. Kópie boli takmer rovnako vysoko cenené ako originál, bola to móda a istý druh prestíže. Už v antike boli umelci, ktorí boli slávni a ich diela boli viac preferované. Tieto diela sa nachádzali takmer v každom súkromnom dome u ľudí od strednej spoločenskej vrstvy. V súkromných vilách sa ich mohli nachádzať aj desiatky. Najlepší príkladom a zároveň najväčším zdrojom gréckych kópií je oblasť Neapolského zálivu.

Kľúčové slová: Umenie; umelci; kopírovanie; originál; Rimania.

Imitation in antiquity

Roman Empire arose in Apennine peninsula where different ethnics lived. Presence of other nations close to the Rome influenced Roman culture, art, architecture, religion or urbanism. Some of these impacts were especially strong. Etruscans were settled around Rome and at the beginning of the Roman Kingdom ruled over it. Greeks inhabited south Italy and Sicily called Magna Graecia. Romans traded with Greek poleis and took place in war expeditions. Through those activities they were in contact with Greek culture. This paper focuses on different influences of Greek culture and their imitations by Romans.

These days, copying is considered negative but it wasn't so in antiquity. It was highly ranked and if it was copy of famous piece it was even more valuable. Masters who made copies were well skilled and their work had artistic value. Copies of originals used to be different in several ways. Material preferred in the past could be substituted by other. It wasn't only about fashion but source of materials, skills and knowledge of masters played a role. In Greece during Archaic period mostly limestone was used for sculptures, but in Classical period bronze was preferred although some of sculptors still preferred stone, especially marble. Pliny wrote about Praxiteles who was famous for his marble statues.¹ Archaeological evidences demonstrate that Romans had penchant for marble too. Such statues had to be supported in lower part with pillar (fig. 1) or smaller figure (fig. 2)

¹ Plin. Nat. 36.4.

Obr. 1 Statues support in lower part through pillar. Source: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Capitoline_Venus_-_Palazzo_Nuovo_-_Musei_Capitolini_-_Rome_2016.jpg (10.4.2018).

Obr. 2 Statues support in lower part through smaller figure. Source: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Capitoline_Venus_Borghese_Louvre_Ma335.jpg (10.4. 2018).

which had the same function. Bronze statues were balanced by material of various thickness so they could be without supports. Through pillar we can also recognize Roman marble copy of Greek bronze original.

Roman artworks remained longer than those made by Greeks. Many masterpieces marked as Greek are usually Roman copies. Romans could repeat every detail of sculptures or pictures but they didn't do it in each case. They chose theme of work and they changed its' form. Paintings were recreated to mosaics, sculptures to the paintings and opposite.² Scenes depicted on wall paintings could be seen at vase paintings, which in antiquity was considered to be inferior and it wasn't art but craft. There were artists we know about from descriptions of ancient authors who were reputable for their work and genius and therefore their works were highly demanded.

² Nováková 2018, 11.

Obr. 3a Statue of Emperor Titus. Source: <http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=2829> (10.4.2018).

Obr. 3b Statue of Doryphoros. Source: https://en.wikipedia.org/wiki/Doryphoros#/media/File:Doryphoros_MAN_Napoli_Inv6011-2.jpg (10.4.2018).

Interest in Greek art

Over time foreign elements in Roman culture were rooted and they became Roman. They didn't strictly accepted Greek culture but selected from it what they wanted and adjusted it for their own needs. They created something new through combination of several elements. Emperor Titus (fig. 3a) is depicted in divine nudity and he is similar to Doryphoros of Polyclitus by his pose (fig. 3b). In contrast to his idealised body his head is realistic, he looks older and he has wrinkles. Romans brought to the art this type of realistic portrait.³

Greek works came to Rome gradually through spread of the Roman army and conquest of Greek poleis. Expansion of Rome brought new territory and new precious objects. Phenomenon of Greek art imitation was recognised at Rome in time of Roman republic and most attention was on sculptures. During reign of Emperor Hadrian a lot of copies were made because he was considered as lover of Greek culture. He preferred making sculptures, paintings in Greek style over destroying or

³ Hrnčiarik 2015, 6.

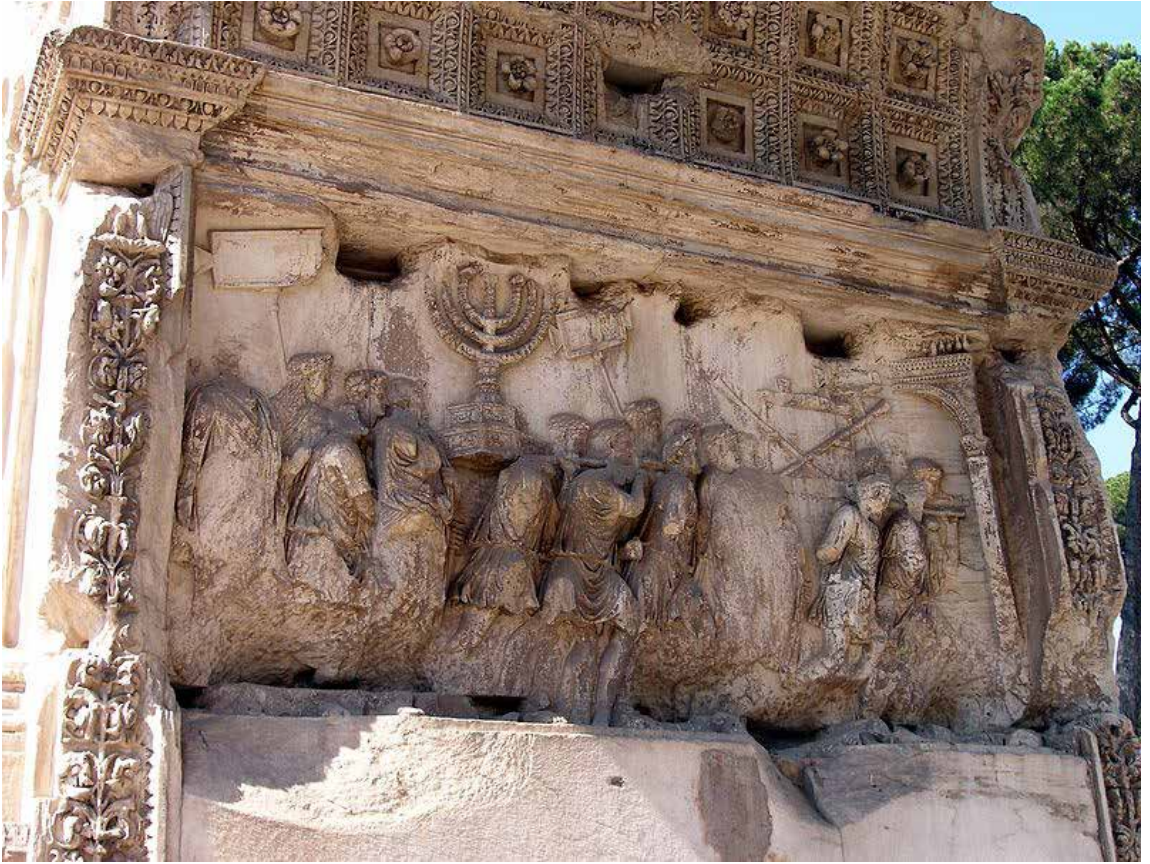

Fig. 4 Scene from Arch of Titus. Source: https://en.wikipedia.org/wiki/Arch_of_Titus#/media/File:Rom,_Titusbogen,_Triumphzug_3.jpg (10.4.2018).

capturing original pieces from Greece. Scopas, Praxiteles or Lysippus (mentioned e.g. in Pausanias⁴ or in Pliny works⁵) were sculptors famous during their life and their works were many times copied. They admired Greek art, philosophy, science and literature. Ancient authors wrote about plundering Greek temples and taking artistic pieces. In 211 BC Marcus Claudius Marcellus conquered Syracuse settled by Greeks and he took from there spoils, paintings and statues as Livy mentioned in his book about Roman history.⁶ Plutarch wrote about the same case⁷ but he also mentioned military leader Aemilius Paulus who returned from military expedition from Greece in 168 BC and he brought from there many statues and paintings.⁸ In the 2nd century BC demand for Greek arts increased and Romans started copying in bulk. Polybius wrote that Romans during conquest of Corinth in 146 BC behaved without esteem to the art. They pulled down paintings and played dice

⁴ Paus.

⁵ Plin. Nat. 36.4.

⁶ Liv. 25 40.

⁷ Plut. Marc. 21.1.

⁸ Plut. Aem. 32.

Fig. 5 Copy of Athena Promachos from Villa dei Papyri. Source: [https://en.wikipedia.org/wiki/Villa_of_the_Papyri#/media/File:Naples_Archaeology_Museum_\(5914747108\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Villa_of_the_Papyri#/media/File:Naples_Archaeology_Museum_(5914747108).jpg) (10.4.2018).

over them.⁹ Strabo, who lived when Roman republic changed into Empire, saw paintings hanging in temple at Rome, which mentioned Polybius.¹⁰

Precious objects, statues, paintings were brought to Rome like a spoil and Emperors exhibited them on their fora.¹¹ Josephus Flavius wrote that Vespasianus temple of Piece was decorated by sculptures and paintings which were brought to Rome from whole world. There were also gold vessels from Jerusalem temple.¹² About spoil which flowed to Rome testify shipwrecks full of ancient cargo. Antikythera wreck dating to 1st century BC contained several statues and other objects dating back to the 4th century BC. Spoils were brought to Rome during triumph parade. One of these parades is depicted on Arch of Titus (fig. 4), group of soldiers holding objects taken from Jerusalem temple.

The aim of copying Greek art was to have something what was considered as beautiful and appreciated. It was prestigious and also used as decoration in Roman villas. It is best visible in area around Naples Bay, in Villa dei Papyri in Herculaneum where lots of statues of Greek type were found (fig. 5).¹³

⁹ Plb. 39.13.

¹⁰ Strab.8.6.23.

¹¹ Björn, Noreña, 2010, 59.

¹² BJ 7.160.

¹³ Kousser 2008, 77.

Through Roman copies we can see Greek art. But we can't forget this art is mediated by Romans. They set Greek art to new surroundings and they gave it its own meaning.

Bibliography:

- Ewald, B. C., Noreña, C. F. (2010). *The Emperor and Rome: Space, Representation, and Ritual*. Cambridge: Cambridge University Press. 59s. ISBN 978-0-521-51953-3
- Habetzeder, J. (2012). *Evading Greek Models: Three Studies on Roman Visual Culture*. Stockholm: Stockholm University. 21s. ISBN 978-91-7447-557-9
- Hrnčiarik, E. (2015). *Rímske umenie I. Rímsky portrét*. Trnava: Filozofická Fakulta Trnavskej univerzity v Trnave. 6s ISBN 978-80-8082-841-7.
- Kousser, M. R. (2008). *Hellenistic and Roman Ideal Sculpture: The Allure of the Classical*. Cambridge: Cambridge University Press. 77s. ISBN 978-0-521-87782-4
- Nováková, L. (2018). Grécky portrét- Medzi ideálom a skutočnosťou. In *Portrét v toku dejín: Štúdie k teoretickým, historickým a socio-kultúrnym aspektom dejín portrétu*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2018. ISBN 978-80-568-0102-4, p. 6-17.

Ancient authors:

- Josephus Flavius: *The Wars of the Jews* [online: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=J.%20BJ>]
- Titus Livius: *The History of Rome* [online: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:latinLit:phi0914.phi00125.perseus-eng2:40>]
- Pausanias: *Description of Greece* [online: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:-greekLit:tlg0525.tlg001.perseus-eng1:1.1.1>]
- Polybius: *Histories* [online: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:-greekLit:tlg0543.tlg001.perseus-eng1:39.13>]
- Plinius: *The Natural History* [online: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:latinLit:phi0978.phi001.perseus-eng1:36>]
- Plutarch: *Aemilius Paulus* [online: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:-greekLit:tlg0007.tlg019.perseus-eng1:32>]
- Plutarch: *Marcellus* [online: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:-greekLit:tlg0007.tlg022.perseus-eng1:21.1>]
- Strabo: *Geography* [online: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:-greekLit:tlg0099.tlg001.perseus-eng1:8.6.23>]
- Velleius Paterculus: *Roman History* [online: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/velleius_paterculus/1*.html]

Mgr. Zuzana Chovaňáková
Department of Classical Archaeology, FF TU in Trnava
Hornopotočná 23
SK-918 43Trnava
zuzka.poliakova39@gmail.com

MOŽNOSTI DIŠTANČNÉHO PORADENSTVA PRE ONKOLOGICKÝCH PACIENTOV¹

Veronika KOHÚTOVÁ

Abstrakt: Pacienti trpiaci onkologickým ochorením prežívajú náročné obdobie života. Okrem fyzických problémov sa onkologické ochorenie odzrkadľuje na emocionálnom stave pacientov - depresiou, úzkosťou, obavami, strachom, pocitmi viny, smútkom, hnevom ako aj rôznymi existenciálnymi otázkami. Onkologickí pacienti potrebujú podporu rodiny ako aj podporu psychológov. Dostupnosť psychológov pre onkopacientov je prínosná, no môže byť problematická vzhľadom na ich fyzický a zdravotný stav. Dištančné poradenstvo predstavuje možnosť, prostredníctvom ktorej môže byť odborná psychologická pomoc a podpora pre onkologických pacientov dostupnejšia. Príspevok sa zameriava na existujúce formy dištančného poradenstva a možnosti, ktoré dištančné poradenstvo prináša do života pacientov trpiacich onkologickým ochorením.

Kľúčové slová: dištančné poradenstvo; onkologický pacienti; psychologické problémy

Abstract: Patients suffering from oncological diseases experience a challenging life time. Together with physical problems, the oncological diseases are reflected in the emotional state of patients – depression, anxiety, worries, fear, guilty feelings, grief, anger or different existential questions. Cancer patients need family support as well as support from psychologists. Availability of psychologists for cancer patients is beneficial, however, it could be difficult to access, considering the physical and health condition. For cancer patients the distance counselling is an opportunity to get professional psychological help and support. The paper focuses on existing forms of distance counselling and the possibilities of distance counselling for the life of patients suffering from oncological diseases.

Key words: distance counselling, oncological patients, psychological problems

Onkologické ochorenie patrí medzi chronické ochorenia. Rakovina predstavuje súbor viac ako 100 typov ochorení, pri ktorom narušené DNA buniek spôsobuje ich nekontrolovateľný rast a tieto akumulované abnormálne bunky vytvárajú tzv. tumor alebo nádor (Nezu *et al.*, 2012). Celosvetovo onkologické ochorenia predstavujú druhú najčastejšiu príčinu úmrtia (Stewart, Wild, 2014). Na Slovensku sú onkologické ochorenia dôvodom pobytu v nemocnici v 9,3% prípadov (Národné centrum zdravotníckych informácií, 2018).

Diagnostikovanie onkologického ochorenia prináša do pacientovho života veľké zmeny. Okrem samotných fyzických príznakov, akými sú únava a bolesť, fyzicky náročnej dlhodobej liečby, finančných nárokov a celkového zhoršenia ekonomickej situácie ako aj ďalších zmien v doterajšom živote, sa onkologickí pacienti stretávajú s emocionálnymi/ psychologickými ťažkosťami, ktoré môžu vyústiť do psychickej poruchy. Diagnostikovanie onkologického ochorenia prináša veľkú

¹ Štúdia bola podporená Výskumnou agentúrou pre vedu a výskum pod číslom: VEGA 1/0305/18

mieru neistoty a strachu o prognózu, spôsob liečby, zmeny v spoločenskom, osobnom či pracovnom fungovaní. S informáciou o rakovine prichádza strach zo smrti (Gregurek et al., 2010), rozvrat v doterajšom spôsobe života, prioritách, plánoch a je príčinou výrazného psychologického distresu (Stanton, 2006). U pacientov sa vyskytuje emocionálna labilita, pocit osamelosti, opustenia, interpersonálne problémy, úzkosť, smútok, hnev, pocit viny, neistota z budúcnosti, sexuálne a reprodukčné problémy, ako aj spirituálne a existenciálne otázky (Adler, Page, 2008). Negatívne prežívanie súvisiace s rakovinou môže prispieť k zhoršeniu ochorenia ako aj úmrtiu (Stommel, Given, Given, 2002; Conley, Bishop, Andersen, 2016)

Psychosociálne problémy sa vyskytujú častejšie u pacientov, ktorí podstupujú rádioterapiu, sú v terminálnom štádiu ochorenia, prežívajú nekontrolovateľnú bolesť, nemajú sociálnu oporu, ako aj u tých, ktorí majú históriu depresie (Chochinov, 2001), sú osamelí či sociálne izolovaní, majú históriu problémov s alkoholom a návykovými látkami alebo prežívajú socioekonomický tlak (Nezu et al., 2012).

Pozitívna adaptácia na ochorenie môže naopak priniesť pozitívnu životnú zmenu, zlepšiť medziludské vzťahy, pomôže nájsť zmysel života, väčšiu spiritualitu, zmenu životných hodnôt, cieľov, priorít, ako aj zameranie sa na zdravie podporujúce správanie (Stanton, 2006).

Prevalencia psychických porúch u onkologických pacientov závisí od druhu nádoru, liečby alebo štádia ochorenia (Barella, Spiegel, 2014). Distres, ako následok dlhodobých náročných životných zmien, sa vyskytuje u 1/3-1/2 onkopacientov (Chochinov, 2001; Stiegelis, Ranchor, Sanderman, 2004). Pri nedostatočnej pozornosti a vysokej úrovni distresu môže súvisieť s nedodržiavaním liečby, zvýšeným rizikom progresie ochorenia a úmrtia (Conley, Bishop, Andersen, 2016).

Úzkosť a výrazné úzkostné symptómy sa objavujú u 19-24% pacientov (Linden et al., 2012; Jung et al., 2018). Najvýraznejšia býva v prvých mesiacoch po diagnostikovaní ochorenia, počas rozhodovania o liečbe a pri obavách z recidívy (Gregurek et al., 2010). Boyes et al. (2013) uvádzajú, že v čase 6 mesiacov po diagnostikovaní onkologického ochorenia sa úzkosť prejavila u 22% pacientov. Prežívanie úzkosti umocňuje vnímanie bolesti, narúša spánkový rytmus, spôsobuje tráviace ťažkosti a negatívne pôsobí na celkovú kvalitu pacientovho života (Gregurek et al., 2010).

Komorbidity úzkosti a depresie je častá. Depresívne symptómy sa objavujú asi u 1/3 onkopacientov. Prevalencia sa v jednotlivých výskumoch pohybuje v rozmedzí od 8,9 do 38,9% (Jung et al., 2018; Zhao, et al., 2014). Klinicky významné depresívne symptómy sa vyskytli u 17,8% pacientoch s leukémiou (Gheihman et al. 2016) a u 27% pacientok s rakovinou prsníka (Cvetković, Nenadović, 2016). Ťažké symptómy depresie súvisia s dlhodobými pobytmi v nemocnici, horšou kvalitou života, horším dodržiavaním liečby a môžu viesť k samovraždám či suicídiu. Riziko samovraždy je podľa zistení Barella a Spiegel (2014) 2-krát väčšie ako v bežnej populácii. Zároveň, u pacientov s históriou depresívnych symptómov bolo zistené 2,6-krát väčšie riziko úmrtia v 19 mesiacoch po diagnostikovaní onkologického ochorenia (Stommel, Given, Given, 2002).

Mnoho odborníkov depresívne symptómy racionalizuje ako prirodzenú súčasť onkologického ochorenia a nevenuje im veľkú pozornosť (Gregurek et al., 2010). Vzhľadom na vysoký distres a zásah do života pacientov však Stiegelis, Ranchor a Sanderman (2004) odporúčajú skríningové psychologické vyšetrenia na identifikovanie rizikových pacientov a zabezpečenie ich následnej starostlivosti.

Psychologické potreby onkologických pacientov

Adaptovanie sa na nové podmienky je proces, v ktorom pacienti potrebujú objaviť efektívne stratégie na zvládnutie bolesti, únavy a pod. (Kashani, et al., 2014). Mnohí onkopacienti sa dokážu na ochorenie efektívne adaptovať bez odbornej pomoci. Ak efektívna adaptácia neprebehne, môžu sa rozvinúť psychologické ťažkosti rôznej vážnosti a intenzity.

Onkopacienti potrebujú psychologickú pomoc a podporu v rôznych oblastiach, akými sú nájdenie vhodných zvládacích stratégií, tréning sociálnych zručností, relaxačné techniky na prekonanie bolesti a úzkosti (Stanton, 2006), ale aj psychosociálnu a emocionálnu oporu (Fritzsche, Liptai, Henke, 2004). Psychosociálna podpora pomáha redukovat' symptómy súvisiace s rakovinou, vedľajšie účinky liečby, emocionálny distress a zlepšuje kvalitu života pacientov (Daniels, Kissane, 2008). Významná je tiež potreba edukácie a informácií o ochorení, symptómoch a možnostiach liečby. Tie sú pacientom často podávané nedostatočne a nevhodnou komunikáciou bez potrebnej empatie, čo môže viesť k úzkosti, traume a horšiemu zvládaniu ochorenia (Gregurek et al., 2010).

Hoci fyzickým potrebám je venovaný dostatočný dôraz, emocionálnemu stavu a prípadným emocionálnych problémom sa venuje len málo pozornosti (Nezu et al., 2012). Nedostatočná kapacita odborníkov je len čiastočným dôvodom, kvôli ktorému pacienti možnosť psychologickej podpory nevyhľadávajú. Problematická býva vzdialenosť od miesta bydliska ako aj cena a dostupnosť (Rochlen, Zack, Speyer, 2004) vzhľadom na ťažkosti s cestovaním, pociťovaním únavy a bolesti. Témy psychických problémov navyše predstavujú stigma. Úzkosť, depresívne symptómy, pocity smútku, sexuálne problémy, problémy s intimitou, či zvládanie stresu sú do istej miery tabuizované a nebýva príjemné sa o nich rozprávať (Taylor, Kashubeck-West, 2017).

Odborné psychologické poradenstvo býva sprostredkované klinickými psychológmi a psychiatrami na onkologických oddeleniach a klinikách. Na Slovensku sa onkologickým pacientom s emocionálnymi alebo psychologickými ťažkosťami venujú najmä vo Východoslovenskom onkologickom ústave v Košiciach, kde poskytujú podporu a poradenstvo pri zvládaní stresu, úzkosti počas a po liečbe ako aj poradenstvo pre rodiny pacientov. Psychologické ambulancie sú aj v rámci Národného onkologického ústavu a Onkologického ústavu sv. Alžbety v Bratislave. Vo väčšine onkologických oddelení v Slovenských nemocniciach býva psychologická pomoc zabezpečovaná konziliárne psychiatrickými oddeleniami. Vysoký počet onkopacientov však prevyšuje personálne kapacity odborníkov.

Dištančné poradenstvo v kontexte onkologického ochorenia

Dištančné poradenstvo predstavuje poskytovanie odborného psychologického poradenstva a pomoci prostredníctvom komunikačných technológií bez nutnosti osobného stretnutia klienta s poradcom, odborníkom. Svojim charakterom má možnosť prekonávať vzdialenosť, čas, fyzickú dostupnosť aj cenu (Rochlen, Zack, Speyer, 2004). Zároveň umožňuje prekonanie obáv súvisiacich so stigmou, vďaka väčšej anonymite, súkromiu a emocionálnej bezpečnosti (Griffiths et al., 2006; Mohr et al., 2010). Dištančné poradenstvo môže byť poskytované využitím telefónneho kontaktu alebo kontaktu prostredníctvom internetu.

Telefonické psychologické poradenstvo poskytuje poradenstvo zamerané na poskytnutie informácií, resp. edukáciu o ochorení, možnostiach liečby, ako aj zvládanie jednotlivých symptómov (Nezu et al., 2012). Poskytuje zároveň emocionálnu podporu a motivuje pacientov k tomu, aby nevzdávali svoj boj s ochorením. Hoci pacienti častokrát volajú s cieľom získať potrebné informácie a konkrétne rady, z rozhovoru vyplynú aj ich ďalšie psychosociálne ťažkosti a prostredníctvom telefónneho poradenstva tak získavajú aj dôležitú emocionálnu a psychosociálnu podporu (Marcus et al.,

2010). Telefonické poradenstvo redukuje symptómy náročného ochorenia, distresu a zlepšuje manažment pacientov (*Ream et al., 2009*).

Konkrétnym príkladom efektu telefonického poradenstva sú výsledky Marcusa et al. (2010), ktorí zistili, že u pacientok s rakovinou prsníka nastalo, po telefonickej intervencii, zlepšenie v symptómoch depresie a následkoch distresu v porovnaní s kontrolnou skupinou bez psychologической intervencie. Mohr et al. (2010) zároveň poukazuje na nižšiu mieru predčasne ukončených intervencií. Avšak, telefonické poradenstvo má svoje limitácie. Napríklad, terapia zameraná na riešenie, ktorá je pri onkologických pacientoch bežne a efektívne využívaná, sa javí byť pri telefonickej intervencii účinná len u onkopacientov s priemernou alebo dobrou schopnosťou riešiť problémy (*Allen et al., 2002*).

Telefonické poradenstvo pre onkologických pacientov na Slovensku poskytuje organizácia s dlhoročnou históriou Liga proti rakovine na čísle 0800 11 88 11. Pacienti sa môžu obrátiť na lekárov, psychológov, či získať sociálno-právne poradenstvo.

Internetové poradenstvo môže byť uskutočňované prostredníctvom viacerých kanálov – cez e-mail, chatovú komunikáciu, Skype alebo prostredníctvom webových stránok organizácií venujúcich sa onkologickému ochoreniu. Internetové poradenstvo, podobne ako telefonické, sprístupňuje onkologickým pacientom potrebné informácie o ochorení a liečbe a zároveň poskytuje sociálnu a emocionálnu oporu (*Salzer et al., 2010*).

Jacobs et al. (2001) pri dištančnom poradenstve v závislosti od postavenia terapeuta rozlišuje a/ počítačové poradenstvo bez kontaktu s terapeutom, kedy je poradenstvo poskytované najmä vopred vytvorenými programami; b/ poradenstvo založené na technológii – počítači s terapeutovou asistenciou, kedy je poradenstvo poskytované prostredníctvom programu, avšak v prípade špeciálnych situácií alebo ohrozenia pacienta má terapeut možnosť do poradenstva zasiahnuť; c/ poradenstvo poskytované odborníkom za asistencie počítača, kedy má terapeut významnú úlohu v poradenstve a počítač je len komunikačný prostriedok.

Podľa obsahu môžeme internetové poradenstvo rozdeliť na poradenstvo zamerané na poskytovanie informácií, internetové poradenstvo zamerané na poskytovanie podpory, osobné online poradenstvo a E-poradenské programy pre onkologických pacientov.

Poradenstvo zamerané na poskytovanie informácií umožňuje získať potrebné informácie o liečbe, symptómoch, zvládacích stratégiách či získaní potrebnej pomoci. Ritterband a Palermo (2009) uvádzajú, že 75-80% internetových užívateľov hľadalo informácie týkajúce sa zdravia online. Informácie, ktoré sa z online stránok dozvedeli, mali následne vplyv na ich životný štýl, ale aj vyhľadanie odbornej pomoci.

Poradenstvo zamerané na poskytovanie emocionálnej a sociálnej podpory sa uskutočňuje najmä prostredníctvom online svojpomocných skupín. V rámci nich sa onkologickí pacienti vzájomne stretávajú v online diskusných miestnostiach, zdieľajú svoje ťažkosti, prežívanie, získavajú a zároveň poskytujú vzájomnú podporu. Podpora je častokrát poskytovaná aj vyliečenými onkologickými pacientami, ktorí dodávajú pacientom nádej na vyliečenie a zručnosti zvládania. Internet v tomto prípade predstavuje účinný prostriedok, ktorý sprostredkováva sociálnu podporu jednotlivcom s chronickou chorobou, ktorá by pre nich bola len ťažko dostupná. Príkladom podporného poradenstva je program CHESS zameraný na poskytovanie informácií, podpory a efektívnych nástrojov na riešenie problémov (*Ewing et al., 2009*).

Osobné online poradenstvo predstavuje poradenskú intervenciu poskytovanú terapeutom prostredníctvom komunikačného zariadenia – počítača. Komunikácia môže byť uskutočnená

e-mailovou, chatovou komunikáciou alebo komunikáciou cez Skype. Osobné online poradenstvo vychádza z efektívnej liečby tvárou v tvár, ktorá sa transformovala do poskytovania poradenstva cez internet, pričom online poradenstvo býva vysoko štruktúrované no zároveň personalizované a šité na mieru konkrétneho klienta (*Ritterband, Palermo, 2009*). Online poradenstvo prináša väčšiu mieru anonymity, pocitu emocionálneho bezpečia a kontroly, vzhľadom na možnosť vystupovať bez mena, vizuálnych obrazov a pod. Online prostredie, absencia vizuálnych znakov a pocit anonymity spôsobujú online disinhibičný efekt. Človek sa stáva otvorenejším, komunikatívnejším a stráca zábrany (*Suler, 2004*). Hoci strata zábran môže byť negatívna, pre pacientov, ktorí majú obavy hovoriť o svojich ťažkostiach, môže predstavovať cestu k získaniu potrebnej podpory a pomoci, nakoľko umožňuje komunikovať aj o náročných, nepríjemných, intímnych či tabuizovaných témach.

E-poradenské/terapeutické programy pre onkologických pacientov sú obvykle založené na princípoch kognitívno-behaviorálnej terapie. Ide o vytvorené programy zamerané na konkrétne problémové témy. Interaktívnejšie programy umožňujú personalizovať obsah, vložiť vlastné údaje, zvoliť si cieľ programu a vybrať konkrétne témy. Čím interaktívnejší a personalizovanejší je program, tým vyššia je zaangažovanosť klientov a tým pozitívnejšie výsledky sa vyskytujú u pacienta (*Wade, 2004*). Prikladom E-programu pre pacientov je Web-MAP program zameraný na pomoc adolescentom s chronickou bolesťou. Program pozostáva zo zručností zvládania bolesti, posilnenia pozitívneho zvládania, edukácie, tréningu relaxácie ako aj ďalších kognitívno-behaviorálnych stratégií. Pomoc sa uskutočňuje prostredníctvom videí, súborov s inštrukciami a úlohami, pričom obsahuje viaceré témy, prostredníctvom ktorej sa pacient má naučiť lepšie zvládať bolesť (*Long, Palermo, 2009*).

Online dištančné poradenstvo má vo všeobecnosti pozitívny efekt pri panických atakoch, posttraumatickej stresovej poruche, negatívnom sebaobraze, depresii a depresívných symptómoch, úzkosti a zvládaní bolesti (*Barak et al., 2008*).

Na Slovensku je internetové poradenstvo poskytované organizáciami, ktoré sa venujú téme onkologického ochorenia. Najznámejšou je Liga proti rakovine, ktorá poskytuje e-mailové poradenstvo (poradca@lpr.sk). E-mailové poradenstvo pre onkologických pacientov poskytuje aj organizácia Onkopacient (www.onkopacient.sk), Nadácia pre pomoc onkologickým pacientom (www.npop.sk) a organizácia špecializujúca sa na rakovinu hrubého čreva Europacolon (www.europacolon.sk). Tieto organizácie zároveň poskytujú poradňu verejne na svojej webovej stránke, pričom otázky aj odpovede sú zamerané najmä na konkrétne otázky ohľadne ochorenia a liečby. Pacienti sa môžu obrátiť na lekárov a klinických psychológov.

Informačnú podporu a edukáciu na web stránkach poskytujú už spomínané Liga proti rakovine (www.lpr.sk), Onkopacient, Nadácia pre pomoc onkologickým pacientom, ako aj Nadácia pre výskum rakoviny (www.nvr.sk). Informačnú podporu na web stránkach poskytujú aj organizácie zamerané na špecifické druhy onkologického ochorenia, a to Lymfoma Slovensko (www.lymfom.sk), OZ Herklub (www.herklub.sk), Slovenská Myelómová spoločnosť (www.myelom.sk) či už spomínaná Europacolon.

Online poradenstvo má v porovnaní s telefonickým kratšiu históriu. Vzhľadom na neustály pokrok komunikačných technológií poskytuje stále nové možnosti, ktoré môžu onkologickým pacientom pomáhať v zvládaní náročnej situácie a negatívnych symptómov. Závisí teda od samotných pacientov, ktorú z možných druhov pomoci si vyberú a ktorá bude pre nich najvhodnejšia.

Na Slovensku sme nenašli žiadnu organizáciu, ktorá by zároveň poskytovala aj poradenstvo cez Skype, alebo chat. Tieto formy online poradenstva by mohli priniesť onkologickým pacientom nie

len informácie, ale tiež emocionálnu podporu v situáciách, kedy prežívajú náročné vedľajšie účinky liečby, bolesti, pociťujú osamelosť alebo nedostatok podpory vo svojom okolí, či tiež v situáciách, keď prežívajú suicidálne myšlienky.

Záver

Onkologické ochorenie so sebou neprináša len fyzické ťažkosti, ale tiež náročné emocionálne následky a psychické poruchy. Zameranie sa na fyzickú stránku nie je dostačujúce a je potrebná celostná liečba. Získať potrebnú psychologickú pomoc môže pomôcť predchádzať vážnejším následkom ochorenia. Dištančné poradenstvo môže byť vhodnou a efektívnou cestou, ako odbornú psychologickú pomoc priniesť tým, ktorí ju potrebujú, no majú obmedzené možnosti k jej získaniu.

Literatúra

- ADLER, N. E. – PAGE, A. E. K. (2008). *Cancer care for whole patients: Meeting psychosocial health needs*. 456p. ISBN 978-0-309-11107-2. dostupné online <<http://stupidcancer.org/docs/ccwp.pdf>>
- ALLEN, S. M. – SHAH, A. C. – NEZU, A.M. – NEZU, C. M. CIAMBRONE, D. – HOGAN, J. – MOR. V. (2002). A problem-solving approach to stress reduction among younger women with breast carcinoma: A randomized controlled trial. *Cancer*, vol. 94, pp. 3089-3100. ISSN 1097-0142.
- BARAK, A. – HEN, L. – BONIEL-NISSIM, M. – SHAPIRA, N. (2008). A comprehensive review and meta-analysis of the effectiveness of Internet-based psychotherapeutic interventions. *Journal of Technology in Human Services*, vol. 26, no. 2-4, pp. 109-160. ISSN 1522-8991.
- BARELLA, I. – SPIEGEL, D. (2014). Review of psychotherapeutic interventions on depression in cancer patients and their impact on disease progression. *International Journal of Psychiatry*, vol. 26, no. 1, pp. 31-43, ISSN 0020-756X.
- BOYES, A.W.- GIRGIS, A. - D'ESTE, C. A. - ZUCCA, A. C. - LECATHELINAIS, C. (2013). Prevalence and predictors of the short-term trajectory of anxiety and depression in the first year after cancer diagnosis: a population-based longitudinal study. *Journal of clinical oncology*, vol. 31, no. 21, pp. 2724-2729. ISSN 0732-183X.
- CHOCHINOV, H.M. (2001). Depression in cancer patients. *The Lancet. Oncology*, vol. 2, no. 8, pp. 499-505. ISSN 1470-2045.
- CVETKOVIĆ, J. – NENADOVIĆ, M. (2016). Depression in breast cancer patients. *Psychiatry Research*, vol. 240, no. 30, pp. 343-347. ISSN 0165-1781.
- CONLEY, C. C. - BISHOP, B. T. - ANDERSEN, B. L. (2016). Emotional and emotion regulation in Breast cancer survivorship. *Healthcare*, vol. 4, no. 3, pp. 56. ISSN 2227-9032.
- DANIELS, J. – KISSANE, D.W. (2008). Psychosocial intervention for cancer patients. *Current opinion in oncology*, vol. 20, no. 4, pp. 367-371. ISSN 1040-8746.
- EWING, L. J. – LONG, K. – ROTONDI, A. – HOWE, C. – BILL, L. – MARSLAND, A. L. (2009). Brief report: A pilot study of a web-based resource for families of children with cancer. *Journal of Pediatric Psychology*, vol. 34, no. 5, pp. 523-529. ISSN 0146-8693.
- GHEIHMAN, G. – ZIMMERMANN, C. – DECKERT, A. – FITZGERALD, P. – MISCHITELLE, A. – RYDALL, A. – SCHIMMER, A. – GAGLIESE, L. – LO, C. – RODIN, G. (2016). Depression and hopelessness in patients with acute leukemia: The psychological impact of an acute and life-threatening disorders. *Psycho-Oncology*, vol. 25, no. 8, pp. 979-989. ISSN 1057-9249.
- GREGUREK, R. – BRAŠ, M. – DORDEVIĆ, V. – RATKOVIĆ, A.S. – BRAJKOVIĆ, L. (2010). Psychological problems of patients with cancer. *Psychiatria Danubina*, vol. 22, no. 2, pp. 227-230. ISSN 0353-5053.

- GRIFFITHS, F. – LINDENMEYER, A. – POWELL, J. – LOWE, P. – THOROGOOD, M. (2006). Why are health care interventions delivered over the internet? A systematic review of a published literature. *Journal of Medical Internet research*, vol. 8, no. 2, pp. e10. ISSN 1438-8871.
- FRITZSCHE, K. - LIPTAI, C. - HENKE, M. (2004). Psychosocial distress and need for psychotherapeutic treatment in cancer patients undergoing radiotherapy. *Radiotherapy and oncology*, vol. 72, no. 2, pp. 183-189. ISSN 0167-8140.
- JACOBS, M. K. – CHRISTENSEN, A. – HUBER, A. – SNIBBE, J.R. – DOLEZAL-WOOD, S. – POLTLEROK, A. (2001). A comparison of computer-based versus traditional individual psychotherapy. *Professional Psychology Research and Practice*, vol. 32, no. 1, pp. 92-96. ISSN 0735-7028.
- JUNG, J.Y. – LEE, J. M. – KIM, M. S. – SHIM, Y. M. – ZO, J. I. – YUN, Y. H. (2018). Comparison of fatigue, depression, and anxiety as factors affecting posttreatment health-related quality of life in lung cancer survivors. *Psychooncology*, vol. 27, no. 2, pp. 465-470. ISSN 1099-1611.
- KASHANI, F.L. – VAZIRI, S. – AKBARI, M.E. – JAMSHIDIFAR, Z. – SANAEI, H. – GIVI, F. (2014). Stress coping skills training and distress in women with breast cancer. *Procedia -Social and Behavioral Sciences*, vol. 159, pp. 192-196. ISSN 1877-0428.
- LINDEN, W. – VODERMAIER, A. – MACKENZIE, R. -GREIG, D. (2012). Anxiety and depression after cancer diagnosis: Prevalence rates by cancer type, gender, and age. *Journal of Affective Disorders*, vol. 141, no. 2-3, pp. 343-351. ISSN 0165-0327.
- LONG, A. C. – PALERMO, T. M. (2009). Brief report: Web-based management of adolescent chronic pain: Development and usability testing of an Online Family Cognitive Behavioral Therapy Program. *Journal of Pediatric Psychology*, vol. 34, no. 5, pp. 511-516. ISSN 0146-8693.
- MARCUS, A. C. – GARRETT, K. M. – KULCHAK-RAHM, A. – BARNES, D. – DORTCH, W. – JUNO, S. (2010). Telephone counseling in psychosocial oncology: A report from the Cancer Information and Counseling Line. *Patient Education and Counseling*, vol. 46, no.4, pp. 267-275. ISSN 1873-5134.
- MOHR, D. C. – VELLA, L. – HART, S. – HECKMAN, T. – SIMON, G. (2008). The effect of telephone-administered psychotherapy on symptoms of depression and attrition: A meta-analysis. *Clinical Psychology: Science and Practice*, vol. 15, no. 3, pp. 243-253. ISSN 1492-3713.
- NÁRODNÉ CENTRUM ZDRAVOTNÍCKYCH INFORMÁCIÍ (2018). *Zdravotnícka ročenka Slovenskej Republiky 2016*. Bratislava: Národné centrum zdravotníckych informácií. 257s. ISBN 978-80-89292- 61-5.
- NEZU, A. M. – NEZU, C. M. – FELGOISE, S.H. – GREENBERG, L. M. (2012). Psychosocial oncology. In: I. B. Weiner, A. M. Nezu, C. M. Nezu, A. Geller (Eds.) *Handbook of psychology. Volume 9. Health Psychology*. ISBN 978-0-470-89192-6.
- REAM, E. – BLOWS, E. – SCANLON, K. – RICHARDSON, A. (2009). An investigation of the quality of breast cancer information provided on the internet by voluntary organisations in Great Britain. *Patient education and counseling*, vol. 76, no. 1, pp. 10-15. ISSN 0738-3991.
- RITTERBAND, L.M. – PALERMO, T.M. (2009). Introduction to the Special Issue: eHealth in Pediatric Psychology. *Journal of Pediatric psychology*, vol. 34, no. 5, pp. 453-456. ISSN 0146-8693.
- ROCHLEN, A. B. - ZACK, J. S. - SPEYER, C. (2004). Online therapy: review of relevant definitions, debates, and current empirical support. *Journal of Clinical Psychology*, vol. 60, no. 3, pp. 269-283. ISSN 1467-6494.
- SALZER, M.S. – PALMER, S.C. – KAPLAN, K. – BRUSILOVSKIY, E. – TEN HAVE, T. – HAMPSHIRE, M. – METZ, J. – COYNE, J.C. (2010). A randomized, controlled study of Internet peer-to-peer interactions among women newly diagnosed with breast cancer. *Psychooncology*, vol. 19, no. 4, pp. 441-446, ISSN 1099-1611.
- STANTON, A. L. (2006). Psychosocial concerns and interventions for cancer survivors. *Journal of clinical oncology*, vol. 24, no.32, pp. 5132-5137. ISSN 0732-183X.
- STEWART, B.W. – WILD, C.P. (2014). *World cancer report*. Lyon: International Agency for research on cancer. ISBN 978-92-832-0443-5.

- STIEGELIS, H.E. – RANCHOR, A.V. – SANDERMAN, R. (2004). Psychological functioning in cancer patients treated with radiotherapy. *Patient education and counselling*, vol. 52, no. 2, pp. 131-141, ISSN 0738-3991.
- STOMMEL, M. – GIVEN, B.A. – GIVEN, C.W. (2002). Depression and functional status as predictors of death among cancer patients. *Cancer*, vol. 94, no. 10, pp. 2719-2727. ISSN 1097-0142.
- SULER, J. (2004). The online disinhibition effect. *Cyberpsychology and behaviour*, vol. 7, no. 3, pp. 321-326. ISSN 1557-8364.
- TAYLOR, J.Z. – KASHUBECH-WEST, S. (2017). Counseling preferences of young adults with cancer. *The professional counselor*, vol. 7, no. 3, pp. 259-271.
- WADE, S. L. (2004). Commentary: Computer-based interventions in pediatric psychology. *Journal of Pediatric Psychology*, vol. 29, no. 4, pp. 269-272. ISSN 0146-8693.
- ZHAO, L. – LI, X. – ZHANG, Z. – SONG, C. – GUO, C. – ZHANG, Y. – ZHANG, Y. – LI, L. – LU, G. – ZHENG, G. – WANG, K. – PEI, W. – HAN, L. (2014). Prevalence, correlates and recognition of depression in Chinese inpatients with cancer. *General Hospital Psychiatry*, vol. 36, no. 5, pp. 477-482. ISSN 0163-8384.

ZVLÁDANIE ZÁŤAŽE VO VZŤAHU SO SEBAHODNOTENÍM U ZDRAVOTNÍCKYCH PRACOVNÍKOV

Simona NAVAROVÁ

Abstrakt: Cieľom našej práce bolo zistiť aké zvládacie stratégie najčastejšie využívajú zdravotnícki pracovníci a skúmať vzťah medzi zvládacími stratégiami a sebahodnotením. Výskum sme realizovali na výskumnom súbore 241 respondentov pracujúcich v tom čase v oblasti zdravotníctva. Na meranie stratégií zvládania sme použili dve metódy, a to dotazník Brief COPE a Jednoduchý dotazník zvládacích štýlov. Úroveň sebahodnotenia sme merali rovnako dvoma metódami, a to Rosenbergovou škálou sebahodnotenia a Coopersmithovým dotazníkom sebahodnotenia. Z výsledkov vyplýva, že najčastejšou stratégiou využívanou zdravotníckymi pracovníkmi je aktívne zvládanie. Pozitívny vzťah medzi využívaním efektívnych zvládacích stratégií a sebahodnotením sa potvrdil len čiastočne jednou metódou. Negatívny vzťah medzi maladaptívnymi zvládacími stratégiami a sebahodnotením bol potvrdený.

Kľúčové slová: sebahodnotenie; zdravotnícki pracovníci; zvládanie záťaže

Abstract: Aim of this study is to examine the most widely used coping strategy by healthcare professionals and investigate relationships between coping and self-esteem. The study was conducted on the sample of 241 respondents, which were meantime employed as medical workers. Coping was measured by the Brief COPE and Simplified Coping Style Questionnaire. The level of self-esteem was measured by the Rosenberg self-esteem scale and Coopersmith Self-esteem Inventory. Results indicated that the most used coping strategy in healthcare professionals is active coping. Positive relationship between effective coping and self-esteem was partially confirmed by only one method. Negative relationship was determined between maladaptive coping and self-esteem.

Key words: coping; healthcare professionals; self-esteem

Psychická záťaž je dôležitým faktorom ovplyvňujúcim pocit spokojnosti a zdravia (Selko, 2010). V našej práci sa venujeme konkrétne zdravotníckym pracovníkom, ktorých zamestnanie je, čo sa týka záťaže, veľmi špecifické. Ide o pomáhajúcu profesiu a prolongovaný stres v práci, ale aj v iných oblastiach môže viesť až k syndrómu vyhorenia. Napriek nárastu informácií o tejto problematike, a tiež o potrebe efektívneho zvládania stresu sa jej v praxi nevenuje dostatočná pozornosť.

1 Zvládanie záťaže

„Záťažou sa vo všeobecnosti rozumie každý stav, kedy je jednotlivec vystavený určitým požiadavkám vyžadujúcim nejakú reakciu. Býva rôzne členená na psychickú, fyziologickú, senzorickú, socioekonomickú, mentálnu, alebo stupňovanú na ľahkú, strednú, ťažkú“ (Paulík, 2010a, s. 1). Krajná forma záťaže, pri ktorej dochádza ku kognitívnemu a emocionálnemu preťaženiu, vysokému psychickému napätiu a nadmernej mobilizácii vnútorných síl predstavuje stres (Činovský, Blusková, Škodáček, 2002).

Práca v zdravotníctve je spojená s vysokým rizikom syndrómu vyhorenia a profylaxia hrá v tejto oblasti zásadnú rolu. Ak jednotlivec využíva zvládacie stratégie, ktoré nie sú efektívne, môže trpieť chronickým stresom, a to môže prejsť aj do vážnejších dôsledkov. Zdroje stresu zdravotníckeho personálu sú rôzne. Ako najväčšiu záťaž pociťujú časový tlak, a to predovšetkým lekári. Naopak faktor stereotypnej práce, ktorý sa často vyskytuje v iných zamestnaniach, zdravotníci skoro vôbec nepociťujú (Hodačová et al., 2007). Dá sa ale predpokladať, že to závisí od oblasti, v ktorej zdravotník pôsobí. Vo výskume, kde sa zaoberali zvládaním záťaže u pracovníkov na jednotke intenzívnej starostlivosti zistili, že veľmi stresujúce je pre pracovníkov práve stretnutie s príbuznými, kedy musia rozmýšľať nad tým „čo“ a „akým spôsobom“ komu povedať. V takomto prípade môže dochádzať až k psychickému preťaženiu (Burgess, Irvine, Wallymahmed, 2010). Medzi najčastejšie používané stratégie zvládania u zdravotníckych pracovníkov patrí pozitívna reinterpretácia a rast (Deklava, Millere, Circenis, 2011; Florio, Donnelly, Zevon, 1998), ktoré patria medzi stratégie zamerané na emócie a plánovanie, riešenie problému a sebaovládanie (Deklava, Millere, Circenis, 2011). Výskumy (Karga et al., 2011; Florio, Donnelly, Zevon, 1998) hovoria aj o častom využívaní stratégie vyhľadávania emocionálnej sociálnej podpory, hlavne od kolegov. Burgess, Irvine a Wallymahmed (2010) odhalili u zdravotníkov významnú spojitosť medzi neurotizmom a zvládacou stratégiou zameranou na emócie a ich prejav. Tiež hovoria o negatívnej korelácii medzi počtom odpracovaných rokov a prežívaným stresom z práce. Čím viac odpracovaných rokov respondent mal, tým menej prežíval stres. Nebol však zistený vzťah medzi vekom a výberom efektívnej zvládacej stratégie ani medzi odpracovanými rokmi a výberom efektívnych zvládacích stratégií (Deklava, Millere, Circenis, 2011). Štúdia Lees a Ellisa (1990) ukázala, že zvládacie stratégie sú závislé na skúsenostiach. Pracovníci s dlhoročnou praxou viac využívali stratégie zamerané na problém ako študenti alebo absolventi, ktorí využívali viac na emócie zamerané zvládanie. Medzi hlavné stresory u zdravotníckych pracovníkov v tejto štúdii patrili konflikty s kolegami, prepracovanie, stretnutie sa s umieraním alebo smrťou. Tieto zistenia sú zaujímavé aj pre náš výskum a predpokladáme, že v našich podmienkach by sme medzi hlavné stresory mohli zaradiť aj nedostatočné platové ohodnotenie, preťažovanie pracovníkov alebo aj konflikty s pacientmi.

2 Sebahodnotenie v kontexte práce

Keď hovoríme o hodnotení seba samého nastáva z psychologického hľadiska zvláštna situácia, kedy sa jednotlivec stáva posudzovateľom aj posudzovaným. Jednotlivec hodnotí nielen súčasný stav, ale aj minulosť a svoje dlhodobé a krátkodobé ciele (Paulík, 2010b).

„Podstata sebahodnotenia je založená na tom, akým spôsobom o sebe subjekt rozmýšľa a ako sám seba hodnotí“ (Baumeister et al., 2003, s. 5) alebo tiež akú hodnotu si subjekt prikladá (Baumeister et al., 2003). „Sebahodnotenie je založené na viac-menej dôkladnej a presnej sebareflexii, ktorá spočíva v zameraní sa na vlastné správanie a prežívanie s cieľom zachytiť jeho podstatné znaky“ (Paulík, 2010b, s.33). Z pozitívneho sebahodnotenia [self-esteem] a seba prijatia [self-acceptance] vychádza sebadôvera [self-confidence]. Cez ňu môže jednotlivec získať aktívny prístup ku kladeným požiadavkám a prijímať výzvy (Paulík, 2010b).

V longitudinálnom výskume Orth, Robins, Widaman (2012) sa snažili odpovedať na zaujímavú otázku, či je lepšie rozmýšľať o sebahodnotení ako o príčine alebo ako o dôsledku životných udalostí. Ak by bolo sebahodnotenie príčinou, potom intervencie zamerané na zvýšenie sebahodnotenia sú veľmi užitočné a môžu prispievať k zlepšeniu a skvalitneniu života jednotlivca a znížiť riziko maladaptívneho správania. O sebahodnotení ako o príčine životných udalostí hovorí vo svojej práci napr. Baumeister, et al. (2003). Naopak, ak by sebahodnotenie bolo iba jednoduchou konze-

kvenciou alebo epifenoménom (*Seligman, in Orth, Robins, Widaman, 2012*) pozitívnych životných udalostí, potom úsilie o posilnenie sebahodnotenia by bolo malým prínosom, či už pre jednotlivca alebo spoločnosť. Orth, Robins a Widaman (2012) sa vo svojej štúdii zaoberali vzťahom medzi sebahodnotením a niektorými aspektmi života, ktoré majú ústredný význam pri prežívaní úspešného a plnohodnotného života ako je úspech v práci, uspokojujúci partnerský vzťah, fyzické a psychické zdravie a pod. Sebahodnotenie malo signifikantný vplyv na spokojnosť v partnerstve a v práci, na pracovný status a zdravie. Žiadna z týchto životných udalostí ale nemala spätné významný vplyv na úroveň sebahodnotenia.

Ako sme už vyššie spomínali, pojmy sebahodnotenie, sebaakceptácia a sebaaponímanie sú predkladané ako tie, ktoré sú základom psychického zdravia a môžu ovplyvniť akékoľvek reakcie a správanie jednotlivca (*Macinnes, 2006*). Je dôležité, aby si aj zdravotnícki pracovníci uvedomovali dôležitosť tohto psychologického konštruktu aj kvôli jeho potenciálnemu vplyvu na prax. Koncept sebahodnotenia je dokumentovaný ako dôležitý faktor v rozvoji a udržaní si dobrého psychického zdravia, výkonnosti aj spokojnosti, a čo je v práci zdravotníka najdôležitejšie, v rozvoji a zlepšovaní práce a prístupu k ľuďom. Vo svojej publikácii Olthuis, Leget a Dekkers (2007) zdôrazňujú, že kvalita interpersonálnych vzťahov závisí aj od úrovne sebahodnotenia a spolu s tendenciou pozitívne prijímať ostatných je nevyhnutnou súčasťou práce zdravotníkov. Práca zdravotníka nevyžaduje z psychologického hľadiska len snahu o otvorený prístup k pacientovi, ale aj správanie a činnosť, ktoré sú výsledkom profesionálneho rozvoja a kľúčové pre zvyšovanie alebo udržanie úrovne sebahodnotenia.

3 Zvládanie záťaže a sebahodnotenie

Kilic, Erol a Kilic (2011) sa zaoberali analyzovaním vzťahu spôsobov zvládania záťaže a úrovne sebahodnotenia u vysokoškolských študentov. Zistenia ukazujú, že stratégie zamerané na problém využívali respondenti, ktorí mali vyššie sebahodnotenie. Autori sa tiež zaoberali rozdielmi medzi pohlavím a zistili vyhľadávanie sociálnej podpory častejšie u žien. Skutočnosť, že ženy sú vychovávané k tomu, aby žiadali o pomoc od svojich blízkych môže byť dôvodom, prečo práve ony v tejto štúdii využívali túto stratégiu častejšie ako muži. Zistenie, že vyššia úroveň sebahodnotenia je spájaná s využívaním efektívnych zvládacích stratégií podporuje aj ďalší výskum Fickovej (2000), ktorá tiež zistila časté využívanie na problém zameraných stratégií. Ženy s nižšou úrovňou sebahodnotenia využívali maladaptívne zvládacie stratégie zamerané na emócie a ich prejav alebo behaviorálne vypnutie a pri vyššom sebahodnotení využívali hlavne pozitívnu reinterpretáciu a humor. Muži s nižším sebahodnotením využívali najmä mentálne vypnutie a tí, ktorým sa zistilo sebahodnotenie vyššie využívali pozitívnu reinterpretáciu, plánovanie alebo aktívne zvládanie. Respondenti v ďalšom výskume, ktorí mali nižšie sebahodnotenie nemali v seba takú dôveru, ktorá je potrebná na využitie efektívnych zvládacích stratégií, preto dávali prednosť vyhýbaniu sa problému. V opačnom prípade jednotlivci, ktorí sa cítili schopní zvládnuť problémovú situáciu prežívali nižšie ohrozenie a využívali efektívne zvládacie stratégie (*Doblier, Jaggars, Steinhardt, 2009*). Výsledky predchádzajúcich zistení potvrdzuje aj novší výskum Eisenbartha (2012). Podľa neho ľudia s nízkym sebahodnotením využívajú vyhýbacie stratégie ako spôsob uniknutia pred problémom alebo vysporiadania sa s negatívnymi pocitmi. Vyššia úroveň sebahodnotenia, konkrétne v prípade zvýšeného prežívaného stresu môže zabrániť rozvinutiu symptómov depresie. Táto štúdia tiež ukázala, že sebahodnotenie hrá dôležitú úlohu v schopnosti vysporiadať sa so stresom. Sebahodnotenie bolo pozitívne korelované s efektívnejšími zvládacími stratégiami, ako je na problém zamerané zvládanie alebo hľadanie podpory (*Eisenbarth, 2012*).

4 Cieľ výskumu

Vzhľadom na predchádzajúce zistenia o súvislostiach medzi sebahodnotením a zvládaním záťaže a tiež potreby využívania efektívnych zvládacích stratégií, sme si určili za cieľ skúmať spôsoby zvládania záťaže u zdravotníckych pracovníkov a ich vzťahu k sebahodnoteniu.

Čiastkovým cieľom bolo zistiť, aké stratégie zvládania používajú zdravotnícki pracovníci najčastejšie a overiť možné súvislosti medzi jednotlivými zvládacími stratégiami využívanými zdravotníkmi a ich dosiahnutou výškou sebahodnotenia.

5 Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 241 respondentov pracujúcich v tom čase v zdravotníctve. Do výskumu sme zahrnuli sanitárov (8,7%), zdravotných asistentov (10,0%), zdravotné sestry (63,4%), zdravotníckych záchranárov (13,3%) a lekárov (4,6%). Respondenti boli vo veku od 20 do 64 rokov, priemerný vek bol 40,1 roka ($SD=10,489$). Dĺžka zdravotníckej praxe respondentov bola v priemere 17,7 roka.

6 Výskumné metódy

6.1 Zvládanie záťaže

Stratégie zvládania záťaže sme merali dotazníkom Brief COPE, ktorý je skrátenou formou dotazníka COPE a Jednoduchým dotazníkom zvládacích štýlov [Simplified Coping Style Questionnaire].

Brief COPE Pôvodný multidimenzionálny dotazník copingu – COPE vychádzal z Lazarusovho modelu stresu, vlastného modelu sebaregulácie a výsledkov výskumov prezentujúcich rôzne miery zvládania (Prokopčáková, Ruisel, 1992). Kvôli zdĺhavosti vyplňania tohto dotazníku vytvoril Carver (1997) kratší dotazník Brief COPE, ktorý je zostavený zo 14 škál, pričom každá obsahuje 2 položky. Patria sem stratégie zamerané na problém: aktívne zvládanie, hľadanie inštrumentálnej sociálnej opory, plánovanie; stratégie zamerané na emócie: hľadanie emočnej sociálnej podpory, pozitívna reinterpretácia a rast, akceptácia, náboženstvo; maladaptívne zvládacie stratégie: zameranie na emócie a ich prejav, behaviorálne vypnutie, mentálne vypnutie, sebaobviňovanie, popieranie, užívanie alkoholu a drog a nezaraďená stratégia: humor. Verziu Brief COPE sme prevzali z práce Čigášová (2008).

Jednoduchý dotazník zvládacích štýlov sme si zvolili na doplnenie informácií o využívaní zvládacích stratégií u respondentov. Obsahuje 20 položiek a respondent vyjadruje svoje správanie na Likertovej škále od 1 (nepoužívam stratégiu) až po 4 (používam stratégiu často). Pozitívne stratégie autor charakterizuje ako tie, pri ktorých sa jednotlivci snažia vyriešiť problém alebo hľadá pomoc pri riešení a v našej práci ich budeme zaraďovať medzi efektívne zvládacie stratégie. Pri využívaní negatívnych stratégií sa jednotlivci vyhýbajú riešeniu alebo sa aktívne nezapájajú do vyriešenia a v našej práci ich budeme zaraďovať medzi maladaptívne zvládacie stratégie. Dotazník sme prevzali z práce Liu (2010).

6.2 Sebahodnotenie

Na meranie úrovne sebahodnotenia sme použili Rosenbergovu škálu sebahodnotenia [Rosenberg self-esteem scale], ktorá je medzi výskumníkmi veľmi obľúbená a často využívaná (Baumeister et al., 2003) a Coopersmithov dotazník sebahodnotenia [Coopersmith Self-esteem Inventory].

Rosenbergova škála sebahodnotenia obsahuje 10 položiek, ku ktorým osoba vyjadruje svoj súhlas, či nesúhlas na Likertovej škále. Ide o jednodimenzionálnu seba-výpovedňovú škálu, ktorá zachytáva celkové hodnotenie seba a celkový obraz pozitívnych alebo negatívnych postojov k sebe. Vysoké skóre naznačuje vysoké sebahodnotenie a nízke skóre nízke sebahodnotenie (Halama, Bieščad, 2006).

Coopersmithov dotazník sebahodnotenia patrí tiež medzi jednu z najpoužívanějších dotazníkových metód na meranie sebahodnotenia predovšetkým kvôli svojej jednoduchosti a krátkosti. V našej práci sme použili kratšiu 25-položkovú formu dotazníku. Respondent odpovedá na každú položku „áno“, ak je pre neho výrok pravdivý a „nie“, ak je pre neho nepravdivý. Dotazník sme prevzali z práce (Hills, Francis, Thomas, 2007) a upravili podľa vzoru práce (Myhill, Lorr, 1978).

7 Výsledky a diskusia

Cieľom našej práce bolo okrem iného zistiť najčastejšie využívané zvládacie stratégie zdravotníckymi pracovníkmi. Na základe našich zistení medzi najviac využívané stratégie patrí aktívne zvládanie. Deklava, Millere, Circenis (2011) zistili u zdravotných sestier časté využívanie stratégie zameranej na aktívne riešenie problému. V našom výskume tejto stratégii zodpovedá práve aktívne zvládanie, keďže túto autor chápe podobne ako zvládanie zamerané na riešenie problému (Prokopčáková, Ruisel, 1992). Niektorí autori (Deklava, Millere, Circenis, 2011; Florio, Donnelly, Zevon, 1998) zistili časté využívanie stratégie pozitívna reinterpretácia a rast. Táto stratégia bola v našom výskume medzi piatimi najpoužívanjšími. Rozdiel vo využívaní stratégií mohol byť spôsobený tým, že spomínané výskumy nepochádzajú zo Slovenska, teda spomínaní zdravotníci pracujú v iných podmienkach, ktoré im možno kladú odlišné nároky. Odlišnosti tiež pripisujeme tomu, že výskumníci zaraďovali do svojho výskumného súboru len zdravotné sestry a v našom súbore boli zastúpené rôzne pracovné pozície. Deklava, Millere, Circenis (2011) však zistili vo svojej štúdii aj využívanie plánovania ako zvládacej stratégie. Časté používanie tejto stratégie sme zistili aj my, keďže táto bola tretou najpoužívanjšou. Podľa našich zistení zdravotníci často využívajú aj vyhľadávanie emocionálnej sociálnej podpory, čo potvrdzujú aj ďalší autori (Karga et al., 2011; Florio, Donnelly, Zevon, 1998). Ekedahl, Wengstrom (2010) a Peterson et al. (2010) zistili využívanie náboženstva pri zvládaní záťaže. V našom výskumnom súbore však nepatrila medzi najpoužívanjšie. Na základe našich zistení môžeme konštatovať, že zdravotníci v našom výskumnom súbore využívajú viac efektívne zvládacie stratégie, ktoré ich vedú k vyriešeniu problémovej situácie alebo k zmierneniu pôsobenia stresoru. Práve u tejto profesie je dôležité, čo najrýchlejšie sa vysporiadať s problémovou situáciou, lebo dlhodobý stres môže viesť až k syndrómu vyhorenia (Selko, 2010). Predpokladáme, že aj charakter práce, ktorú zdravotnícki pracovníci vykonávajú, ich vedie práve k využívaniu zvládacích stratégií, ktoré sa zameriavajú na vyriešenie problému. Výkon ich práce nedovoľuje vyhýbanie sa problému. Každé zdĺhavé rozhodovanie a nesprávny výber riešenia môže mať fatálne dôsledky pre pacienta, prípadne zdravotníka. Ak však výkon práce nie je ocenený, či už v kolektíve, od nadriadeného alebo v rámci vlastného sebahodnotenia, môže to viesť k demotivácii, nechuti vykonávať prácu zodpovedne a ďalším problémom. Môžeme sa zamýšľať nad dôsledkami a príčinami, ktoré by mohli mať súvis s efektívnym vykonávaním práce zdravotníkov. Či už je to vnímanie verejnosti, status zdravotníka, finančné ohodnotenie, pracovná náplň, kompetencie, možnosti psychohygieny, vzťahy na pracovisku a pod.

V ďalšej časti sme sa snažili overiť pozitívny vzťah medzi výberom efektívnych zvládacích stratégií a sebahodnotením a negatívny vzťah medzi výberom maladaptívnych zvládacích stratégií a sebahodnotením.

Tab. 1: Korelácie zvládacích stratégií a sebahodnotenia.

	RSES	CSEI
efekt. zvládacie stratégie	0,094	0,041
maladapt. Zvládacie stratégie	-0,404**	-0,388**
pozitívne stratégie (SCSQ)	0,176**	0,177**
negatívne stratégie (SCSQ)	-0,291**	-0,276**

Korelácie označené ** sú významné v hladine významnosti $p < 0,01$

Hypotéza o pozitívnom vzťahu medzi efektívnymi zvládacími stratégiami a sebahodnotením bola potvrdená len čiastočne jednou metódou. Výsledky korelačnej analýzy ukázali, že medzi výberom efektívnych zvládacích stratégií a sebahodnotením nie je žiadny vzťah. Na doplnenie týchto informácií sme si vybrali Jednoduchý dotazník zvládacích štýlov [Simplified Coping Style Questionnaire – SCSQ]. Vzťah medzi pozitívnymi stratégiami meranými SCSQ a výškou sebahodnotenia meranou RSES [Rosenberg self-esteem scale] bol slabý pozitívny a výškou sebahodnotenia meranou CSES [Coopersmith Self-esteem Inventory] bol tiež slabý pozitívny.

Naša ďalšia hypotéza sa týkala predpokladaného negatívneho vzťahu medzi využívaním maladaptívnych zvládacích stratégií a sebahodnotením. Zistenia ukazujú, že medzi výberom maladaptívnych zvládacích stratégií a výškou sebahodnotenia je stredne silný negatívny vzťah, ktorý bol potvrdený oboma výskumnými metódami použitými na meranie úrovne sebahodnotenia. Medzi negatívnymi stratégiami meranými SCSQ a výškou sebahodnotenia meranou RSES bol slabý negatívny vzťah. Rovnako aj pri sebahodnotení meranom CSEI. Hypotéza teda bola potvrdená. Naše výsledky sú v súlade so zisteniami autorov, ktorí tvrdia, že jednotlivci s nízkym sebahodnotením sa necítia byť dostatočne kompetentní na to, aby priamo riešili problém a radšej sa riešeniu vyhýbajú (Eisenbarth, 2012; Kilic, Erol, Kilic, 2011; Martyn-Nemeth et al., 2009; Lodge, Feldman, 2007; Chapman, Mullis, 1999).

Tab. 2: Signifikantný vzťah medzi škálami v Brief COPE, RSES a CSEI

	aktívne zvládanie	prejav emócií	behav. vypnutie	sebaobviňovanie	popieranie	reinter. a rast	užív. látok
RSES	0,253**	-0,180**	-0,394**	-0,339**	-0,349**	-0,139*	-0,324**
CSEI	0,143*	-0,254**	-0,370**	-0,258**	-0,310**	0,102	-0,275**

Korelácie označené ** sú významné v hladine významnosti $p < 0,01$

Korelácie označené * sú významné v hladine významnosti $p < 0,05$

Tab. 3: Nesignifikantný vzťah medzi škálami v Brief COPE, RSES a CSEI

	akceptácia	emoc. podpora	humor	ment. vypnutie	soc. podpora	plánovanie	náboženstvo
RSES	0,115	0,024	-0,061	-0,010	-0,043	0,118	-0,119
CSEI	0,085	-0,024	-0,019	-0,064	-0,099	0,106	-0,086

Pri zisťovaní korelácií medzi sebahodnotením a jednotlivými škálami v Brief COPE sa medzi sebahodnotením meraným RSES a aktívnym zvládaním, ktoré patrí do efektívnych stratégií našiel slabý vzťah. Rovnako aj pri sebahodnotení meranom CSEI sme zistili iba slabý vzťah. Túto súvislosť overili viacerí autori, ktorí sa zhodovali vo svojich výsledkoch v tom, že jednotlivci s vyššou úrovňou sebahodnotenia využívali hlavne zvládacie stratégie zamerané na riešenie problému (*Eisenbarth, 2012; Kilic, Erol, Kilic, 2011; Dolbier, Jaggars, Steinhardt, 2009; Ficková, 2000; Chapman, Mullis, 1999*). Ako už bolo spomínané, v našom výskume tejto stratégii zodpovedá práve aktívne zvládanie (*Prokopčáková, Ruisel, 1992*). Niektorí autori (*Eisenbarth, 2012; Dolbier, Jaggars, Steinhardt, 2009*) potvrdili aj vzťah stratégie vyhľadávanie sociálnej podpory a sebahodnotenia. V našom výskume ale vzťah medzi touto stratégiou a sebahodnotením nebol nájdený. Rovnako nebol nájdený vzťah medzi sebahodnotením a využívaním stratégie plánovanie a humor, ktorý vo svojom výskume potvrdila Ficková (2000). Predpokladáme, že tento rozdiel môže byť spôsobený odlišným typom respondentov, keďže ani jeden z autorov nemal vo svojom výskumnom súbore zaradených zdravotníckych pracovníkov. Ďalšie rozdiely mohli byť spôsobené aj tým, že dotazníkovú batériu často vyplňali v práci, v kolektíve a mohli byť ovplyvnení pri odpovedaní od svojich kolegov. Ficková (2000) však našla vzťah aj medzi sebahodnotením a stratégiou pozitívna reinterpretácia a rast. Slabý vzťah medzi touto stratégiou a sebahodnotením meraným RSES sme našli aj v našom výskume. Táto stratégia však nebola v signifikantnom vzťahu so sebahodnotením meraným CSEI. Na základe našich výskumných zistení teda nemôžeme jednoznačne tvrdiť, že zdravotnícki pracovníci s vyšším sebahodnotením budú využívať pri zvládaní záťažových situácií efektívne stratégie. K takýmto výsledkom nás mohol priviesť odlišný typ respondentov a hlavne typ záťaže, s ktorou sa zdravotníci musia vysporiadať. Situácie, s ktorými sa stretávajú naši respondenti sú odlišné od tých, s ktorými sa bežne stretávame. Pri takýchto špecifických podmienkach je možné, že využívajú odlišné spôsoby zvládania. Príčinou nesignifikantných vzťahov v prípade Brief COPE mohlo byť aj použitie dotazníka, ktorý nevystihuje spôsoby ich zvládania.

Vyhýbanie sa riešeniu môžeme priradiť stratégiám behaviorálne vypnutie, mentálne vypnutie a popieranie (*Prokopčáková, Ruisel, 1992*), s ktorými sme pracovali v našom výskume. Pri behaviorálnom vypnutí a popieraní sme zistili stredne silný negatívny vzťah so sebahodnotením. Naopak pri mentálnom vypnutí sme nenašli signifikantný vzťah. Táto stratégia sa prejavuje prostredníctvom rôznych alternatívnych aktivít ako je denné snenie alebo únik formou spánku. Pri behaviorálnom vypnutí však ide skôr o vzdávanie sa pokusov zvládnuť situáciu (*Prokopčáková, Ruisel, 1992*). Pri popieraní nie je celkom jednoznačný názor, či sa jedná o stratégiu maladaptívnu alebo efektívnu (*Prokopčáková, Ruisel, 1992*). Na základe našich zistení sa domnievame, že zdravotnícki pracovníci chápali položky týkajúce sa tejto stratégie skôr ako maladaptívnu stratégiu a jej umiestnenie medzi najmenej využívanými stratégiami svedčí o tom, že sa jej využívaniu zdravotníci v našom výskumnom súbore skôr vyhýbajú. Niektorí autori (*Ficková, 2000; Chapman, Mullis, 1999*) hovoria o negatívnom vzťahu medzi stratégiou zameranou na emócie a ich prejav a sebahodnotením. Tento vzťah sme potvrdili aj v našom výskume. V tomto prípade sme zistili slabý negatívny vzťah. Pokladáme za dôležité spomenúť na tomto mieste aj stredne silný negatívny vzťah medzi stratégiami sebaobviňovanie a užívanie alkoholu a drog so sebahodnotením meraným RSES. Tieto stratégie spomínaní autori neuvádzajú. V našom výskumnom súbore sa však vzťah našiel, čo by mohlo naznačovať ďalšiu odlišnosť pri zvládaní zdravotníckych pracovníkov. Tieto zistenia považujeme za prínosné najmä v oblasti psychoterapeutickej práce so zdravotníckymi pracovníkmi.

Za limit našej práce považujeme zahrnutie rôznych profesií v rámci skupiny zdravotníkov. Môžeme predpokladať, že jednotlivé skupiny zdravotníckych profesií budú využívať mierne odlišné zvládacie stratégie. V našom výskume sme sa však snažili zamerať na skupinu pracovníkov, ktorá pracuje v jednej špecifickej oblasti – zdravotníctve a predpokladáme, že táto profesia ako skupina

na sa stretáva so záťažou, ktorá je veľmi špecifická a výrazne sa líši od iných profesií. Či už je to časový tlak, oznamovanie informácií príbuzným, komunikácia so samotným pacientom, nutnosť rozhodnutia s vedomím fatálnych následkov alebo stretávanie sa s umieraním a smrťou. Za významný prínos našej práce považujeme okrem získania informácií od špecifického výskumného súboru, tiež použitie Jednoduchého dotazníka zvládacích štýlov na meranie zvládacích stratégií, ktorého používanie nie je podľa našich doterajších zistení bežné.

8 Záver

Naša práca sa venovala zisťovaniu aké zvládacie stratégie využívajú zdravotnícki pracovníci najčastejšie a aké sú súvislosti medzi jednotlivými zvládacími stratégiami a sebahodnotením. Najviac využívanou zvládacou stratégiu v našom výskumnom súbore bolo aktívne zvládanie, ktoré patrí medzi efektívne zvládacie stratégie zamerané na problém. Využívanie tejto stratégie vedie jednotlivca k podniknutiu konkrétnych krokov na vyriešenie problému alebo prípadné zmiernenie účinku stresoru. Práve u tejto profesie je dôležité čo najrýchlejšie sa vysporiadať s problémovou situáciou, lebo dlhodobý stres môže viesť až k syndrómu vyhorenia. Pozitívny vzťah medzi efektívnymi zvládacími stratégiami a sebahodnotením sme preukázali len čiastočne jednou metódou. Domnievame sa, že to mohlo byť spôsobené okrem iného aj výberom dotazníkov, ktoré neopisovali hlavné spôsoby zvládania zdravotníkov. Naopak stredne silný negatívny vzťah sme našli medzi využívaním maladaptívnych zvládacích stratégií a sebahodnotením.

Literatúra

- BAUMEISTER, R.F. – CAMPBELL, J.D. – KRUEGER, J.I. – VOHS, K.D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological Science in the public interest*, vol. 4, no. 1, pp. 1-44. ISSN 1539-6053.
- BURGESS, L. – IRVINE, F. – WALLYMAHMED, A. (2010). Personality, stress and coping in intensive care nurses: A descriptive exploratory study. *Nursing in Critical Care*, vol. 15, no. 3, pp. 129-140. ISSN 1362-1017.
- CARVER, C. (1997). You want to measure coping but your protocol's too long: Consider the Brief COPE. *International Journal of Behavioral Medicine*, vol. 4, no. 1, pp. 92-100. ISSN 1532-7558.
- ČIGÁŠOVÁ, L. (2008). *Stratégie zvládania u pacientov s malígnym a benígnym ochorením* (bakalárska práca). Košice: Katedra psychológie UPJŠ.
- ČINOVSÝ, K. – BLUSKOVÁ, J. – ŠKODÁČEK, I. (2002). Zmeny psychických stavov a ich prejavy v interakcii s psychickou záťažou. *Psychiatria – Psychoterapia – Psychosomatika*, roč. 9, č. 1, s. 7-12. ISSN 1338-7030.
- DEKLAVA, L. – MILLERE, I. – CIRCENIS, K. (2011). Stress coping among nurses in Latvia. *HealthMed*, vol. 5, no. 6, pp. 1468-1473. ISSN 18402291.
- DOLBIER, CH.L. – JAGGARS, S.S. – STEINHARDT, M.A. (2009). Stress-related growth: Pre-intervention correlates and change following a resilience intervention. *Stress and Health: Journal of the International Society for the Investigation for Stress*, vol. 26, no. 2, pp. 135-147. ISSN 1532-2998.
- EISENBARTH, CH. (2012). Does self-esteem moderate the relations among perceived stress, coping, and depression? *College Student Journal*, vol. 46, no. 1, pp. 149-157. ISSN 01463934.
- EKEDAH, M.A. – WENGSTROM, Y. (2010). Caritas, spirituality and religiosity in nurses' coping. *European Journal of Cancer Care*, vol. 19, no. 4, pp. 530-537. ISSN 0961-5423.
- FICKOVÁ, E. (2000). Psychometric relations between self-esteem measures and coping with stress. *Studia Psychologica*, vol. 42, no.3, pp.237-242. ISSN 0039-3320
- FLORIO, G.A. – DONNELLY, J.P. – ZEVON, M.A. (1998). The structure of work-related stress and coping among oncology nurses in high-stress medical settings: A transactional analysis. *Journal of Occupational Health Psychology*, vol. 3, no. 3, pp. 227-242. ISSN 1939-1307.
- HALAMA, P. – BIEŠČAD, M. (2006). Psychometrická analýza Rosenbergovej škály sebahodnotenia s použitím metód klasickej teórie testov (CTT) a teórie odpovede na položku (IRT). *Československá psychologie*, roč. 50, č. 6, s. 569-583. ISSN 0009-062X.
- HILLS, P. – FRANCIS, L.J. – THOMAS, E. (2007). The psychometric properties and factor structure of a Welsh translation of the school short form of the Coopersmith self-esteem inventory. *Research in Education*, no. 78, pp. 103-109. ISSN 00345237.
- HODAČOVÁ, L. – ŠMEJKALOVÁ, J. – SKALSKÁ, H. – BENDOVÁ, M. (2007). Rozdíly ve vnímání pracovní zátěže u vybraných profesí. In: B. Melichar (Ed.), *Lékařské zprávy* (s. 93-105). Praha: Karolinum, 122 s. ISSN 0457-4206.
- CHAPMAN, P.L. – MULLIS, R.L. (1999). Adolescent coping strategies and self-esteem. *Child Study Journal*, vol. 29, no. 1, pp. 69-78. ISSN 00094005.
- KARGA, M. – KIEKKAS, P. – ARETHA, D. – LEMONIDOU, CH. (2011). Changes in nursing practise: associations with responses to and coping with errors. *Journal of Clinical Nursing*, vol. 20, no. 21, pp. 3246-3255. ISSN 0962-1067.
- KILIC, D. – EROL, G. – KILIC, B. (2011). The effect methods to cope with stress in high school students on hopelessness and self-esteem. *HealthMed*, vol. 5, no. 6, pp. 1573-1579. ISSN 18402291.
- LEES, S. – ELLIS, N. (1990). The design of stress-management programme for nursing personnel. *Journal of Advanced Nursing*, vol. 15, no. 8, pp. 946-961. ISSN 0309-2402.
- LIU, Y. (2010). *Impact of family caregiving upon caregivers of elders with dementia in China* (dizertačná práca). Arizona: College of nursing.

- LODGE, J. – FELDMAN, S.S. (2007). Avoidant coping as a mediator between appearance-related victimization and self-esteem in young Australian adolescents. *British Journal of Developmental Psychology*, vol. 25, no. 4, pp. 633-642. ISSN 0261510X.
- MACINNES, D. (2006). Self-esteem and self-acceptance: An examination into their relationship and their effect on psychological health. *Journal of Psychiatric & Mental Health Nursing*, vol. 13, no. 5, pp. 483-489. ISSN 13510126.
- MARTYN-NEMETH, P. – PENCKOFER, S. – GULANICK, M. – VELSOR-FRIEDRICH, B. – BRYANT, F.B. (2009). The relationships among self-esteem, stress, coping, eating behavior, and depressive mood in adolescents. *Research in Nursing & Health*, vol. 32, no. 1, pp. 96-109. ISSN 0160-6891.
- MYHILL, J. – LORR, M. (1978). The Coopersmith Self-esteem inventory: Analysis and partial validation of a modified adult form. *Journal of Clinical Psychology*, vol. 34, no. 1, pp. 72-76. ISSN 00219762.
- OLTHUIS, G. – LEGET, C. – DEKKERS, W. (2007). Why hospice nurses need high self-esteem. *Nursing Ethics*, vol. 14, no. 1, pp. 62-71. ISSN 0969-7330.
- ORTH, U. – ROBINS, R.W. – WIDAMAN, K.F. (2012). Life-span development of self-esteem and its effects on important life outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 102, no. 6, pp. 1271-1288. ISSN 1939-1315.
- PAULÍK, K. (2010a). Zvládání záteže v mezipohlavním kontextu – konceptuální rámec. In: M. Popelková - A. Juhásová - M. Pohánka (Eds.), *V. Medzinárodná konferencia doktorandov odborov psychológia a sociálna práca* (s.1-8). Nitra: UKF, 514 s. ISBN 978-80-8094-699-9.
- PAULÍK, K. (2010b). *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Grada, 240 s. ISBN 978-80-247-2959-6.
- PETERSON, J. – JOHNSON, M. – HALVORSEN, B. – APMANN, L. – PI-CHING, CH. – KERSHEK, S. – SCHERR, C. – OGI, M. – PINCON, D. (2010). Where do nurses go for help? A qualitative study of coping with death and dying. *International Journal of Palliative Nursing*, vol. 16, no. 9, pp. 432-438. ISSN 13576321.
- PROKOPČÁKOVÁ, A. – RUISEL, I. (1992). *Praktická inteligencia II*. [s.l.]: [s.n.], 68 s. ISBN 80-901396-3-9.
- SELKO, D. (2010). Syndróm vyhorenia a zdravotné riziko. In: D. Selko (Ed.), *Psychológia zdravia* (s.59-71). Bratislava: MAURO Slovakia s.r.o., 228 s. ISBN 978-80-968092-6-4.

Mária Dědová - Erik Hrnčiarik - Zuzana Lopatková (Zost.)
DOCTORANDORUM DIES 2018
Vydanie prvé

Recenzenti: prof. Peter Halama, PhD.
 prof. ThDr. Mgr. Helena Hrehová, PhD.
 prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.
 prof. PhDr. Ivan Gerát, PhD.
 doc. PhDr. Marián Špajdel, PhD.
 Mgr. Lucia Nováková, PhD.
Vydavateľ: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
 Towarzystwo Słowaków w Polsce
Sadzba: © Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

© Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2018
© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2018

ISBN 978-83-8111-067-9